

Ruth Hemstad: **Propagandakrigen om Norge i europeisk presse**
Odd Arvid Storsveen: **Aviser som politiske aktører på 1800-tallet**
Marthe Hommerstad: **Politisk debatt mellom den dannede elite og bøndene rundt 1814**

Rune Ottosen: **Matthias Conrad Peterson og kampen for ytringsfrihet**

Håkon Harket: **Jødernes utestengelse fra Norge**

Nils Øy: **Er slangene i § 100 borte etter 200 år?**

Stian Eisträger: **Den europeiske presse og norsk uavhengighet i 1814**

Mona Ringvej: **Å gi allmuen en stemme i offentligheten**

Hans Fredrik Dahl: **Pressen og samfunnsoppdraget etter 1814**

Nils E. Øy: **Fredrikstad Tidende, svenskenes okkupasjonsavis**

Olav Kobbeltveit: **Norsk presses dekning av 100-årsjubileet for Grunnlova**

Gøril Strømholm: **Presseminne – 40 år siden feministbladet Sirene**

N O R S K
P R E S S E
H I S T O R
I S K F O R
E N I N G

PRESSENS ROLLE I ÅRENE ETTER 1814

Pressehistorisk tidsskrift nr.23 2015

Norsk Pressehistorisk Forening

www.pressetidsskrift.no

Pressens rolle i årene etter 1814

Utgitt av
Norsk Pressehistorisk Forening

**Redaksjon for dette nummeret av
Pressehistorisk Tidsskrift:**

Erika Jahr (ansv. red.)
Marte Stapnes (red.sekr.)
© 2015 Forfatterne

Ikke-krediterte foto: Materiale i det fri.
Hentet fra Wikimedia Commons.

Design: Endre Barstad
Omslagsfoto: Slaget ved Hanau, 1814 hvor
Napoleons hær beseiret østerrikerne og bayerne.
Kilde: WikiMedia Commons
Grafisk produksjon: Endre Barstad

ISSN Digital utgave 2387-3655

Utgitt av Norsk Pressehistorisk Forening
Digitalt abonnementet er inkludert i
medlemskontingenten.

Adresse:
Norsk Pressehistorisk Forening
c/o Mediebedriftenes Landsforening
Kongensgate 14
0153 Oslo

Hjemmeside: www.pressetidsskrift.no

Redaksjonsadresse:
Pressehistorisk tidsskrift
v/ Redaktør Erika Jahr
Drammensveien 113
0273 Oslo
Telefon: 97141306
E-post: erika.jahr@gmail.com

Leder:

Pressens rolle etter 1814

Erika Jahr
Redaktør
erika.jahr@gmail.com

Artiklene i dette nummeret av Pressehistorisk tidsskrift er sprunget ut av grunnlovsseminaret Pressens rolle etter 1814. Seminaret ble arrangert oktober 2014 i et samarbeid mellom Norsk PEN, Norsk Pressehistorisk Forening og Høgskolen i Oslo og Akershus. Arrangementet ble støttet av Norges Forskningsråd.

En fellesnevner for noen av artiklene er propaganda-krigen om Norge som foregikk både i selve grunnlovsåret men også i perioden før og utover i 1814. Den foregikk i Norge og Sverige, på den internasjonale politiske arenaen og i europeiske aviser. Kampen om hvor Norge skulle høre hjemme, ble ikke minst en krig med ord. En krig med hundrevis av pamfletter og proklamasjoner som våpen. En kamp ført med blekk, ikke blod. Artikkelen «Propagandakrigen om Norge i europeisk presse 1813–1814» av Ruth Hemstad er resultatet av et dypdykk blant annet i en rekke arkiver. Den viser fram en ny historie om Danmarks og Sveriges propagandering for sine krav på Norge. Stian Eisenträger beskriver og analyser den internasjonale debatten slik den foregikk i europeisk politikk og aviser i artikkelen «Den europeiske presse og norsk uavhengighet i 1814». Mens freden var i ferd med å gjenopprettes i resten av Europa, tiltrakk konflikten i nord, den norske grunnloven og motstanden mot Kieltraktaten seg oppmerksomheten til redaktører og lesere over hele kontinentet. Nils E. Øys artikkel om svenskenes okupasjonsavis Fredrikstads Tiden- de og feltpressen som Karl Johans boktrykker Peter

Sohm satte opp i festningsbyen, gir innblikk i en innbitt propaganda for å gjøre nordmennene vennligere stemt mot Sverige. Fra 18. august til 6. september 1814 kom avisen ut med hele seks utgaver.

Kampen om den politiske dagsordenen og videreføringen av grunnlovsprosjektet i norske aviser er en parallell innfallsvinkel til den rene propaganda-krigen og pressens rolle rundt 1814 og årene etter. Odd Arvid Storsveens oversiktsartikkel «Avisene som politiske aktører» har tre tilnæringsmåter til spørsmålet om avisenes politiske funksjon i tiårene etter 1814: utviklingen av avisene som politiske organer i seg selv, avisenes betydning for valgprosessene og deres evne til å sette politisk dagsorden. Den Constitutionelle, som kom ut i elleve år fra 1836, framsto helt fra starten som en kommentaravis, og den stimulerte til en mer generell politisering av dagspressen, for eksempel fra 1840-årene av kommenterende spissartikler i Morgenbladet, sier Storsveen.

Kampen om definisjonsmakt i forhold til Grunnloven og kampen om dagsordenen kommer til syne også i flere andre aviser. Det norske Nationalblad kom ut fra juli 1815 og var inntil nedleggelsen i 1821 en av de meste aktive debattavisene. Selv om bøndene hadde samme rettigheter som embetsmennene, var ikke like rettigheter det samme som like muligheter. Marthe Hommerstads artikkel analyserer Det norske Nationalblad som debattarena mellom embetsstand og bøndenes representanter og som et talerør for bøndene. En annen avis som ville være et tydelig talerør, var Marcus Thranes Arbeider-foreningenes blad. Vanlige stemmer skulle komme til orde, skriver Mona Ringvej i sin artikkel, – og med det en opplysning nedenfra. Avisen og dens lesere tenkte på avi-

sen som et dannelsesprosjekt, at Grunnloven kunne brukes til allmennopplysning og være et redskap i selvskolering for arbeiderne og dermed et skritt på veien til stemmerett og representasjon på Stortinget. Men avisen gikk inn, og medarbeiderne ble fengslet.

En annen skribent og redaktør, Matthias Conrad Peterson, utvidet rammene for de daværende adressekontorenes vanlige virksomhet. Rune Ottosens artikkel diskuterer Petersons innsats for å fremme yttings- og trykkefrihet i sin tid som redaktør av Trondhjems Adresse-Contours Efterretninger. Ulikt andre av adresseavisenes redaktører hadde Peterson journalistiske ambisjoner som sprengte adresseformatet. En siste innfallsvinkel i dette nummeret av tidsskriftet er Grunnloven sett i et mer kritisk jubileumsllys. Håkon Harket konstaterer i sin artikkel at kildene til det beste i Grunnloven, ideene om frihet og likhet, langt på vei sammenfaller med kildene til det verste, nemlig utestengelsen av jødene. Det skjedde ikke fordi grunnlovsfedrene ikke visste bedre, men fordi de visste. De ga Norge Europas mest jødefiendtlige paragraf i Europas frieste forfatning. Harket gir i sin artikkel forklaringen. Med referanse til Henrik Wergelands bilde av yttingsfrihetsparagrafen som en kurv med levende slanger i, spør Nils E. Øy om slangene er borte etter 200 år. Gjennom sin historiske analyse konkluderer han med at §100 endelig er restituert etter 200 år. Hans Fredrik Dahl ser på pressen og samfunnsoppdraget etter 1814. Han minner om at samfunnsoppdrag var et ord som var ukjent for Grunnlovens fedre. Likevel kan en si at pressen hadde et samfunnsoppdrag alt fra 1814 i de sosiale funksjonene geografisk spredning, politisk mobilisering og individuell opinionsyttring. Olav Kobbeltveit går

gjennom norsk presses dekning av 100-årsjubileet for Grunnloven i 1914. Dekningen av Jubileumsutstillingen på Frogner var den dominerende hendelsen i norsk presse dette året, inntil krigsutbruddet 28. juli. Det var lagt opp til et nært samspill – for ikke å si samrøre – mellom journalister, utstillingsarrangører og næringsliv.

I 2014 var det vel 40 år siden tidsskriftet Sirene kom ut første gang. Om dette handler Gøril Strømholms presseminne. Strømholm var sentralt redaksjonsmedlem i Sirene. I grunnlovsåret 2014 kåret en jury Bjørg Viks spissartikkel fra første nummer til en av de ti viktigste artiklene siden 1814.

God lesning!
Erika Jahr
Oslo, juni 2015

Skrivemåter og navn

I dette nummeret vil skrivemåter på steds- og personnavn variere. Det gjelder for eksempel Christiania og Kristiania, Carl Johan og Karl Johan, Christian Fredrik og Kristian Fredrik. Språkrådets tilrådning er Kristiania, Karl Johan og Kristian Fredrik. På den andre siden skiftet ikke Christiania offisielt navn til Kristiania før i 1877, og Carl Johan ikke før han ble Norges konge i november 1814. Derfor forekommer både Christiania og Carl Johan der dette er historisk korrekt. For øvrig har vi forsøkt å følge Språkrådets tilrådninger konsekvent.

Innhold

Leder:

Erika Jahr: Pressens rolle etter 1814. 5

Innhold. 8

Ruth Hemstad

Propagandakrigen om Norge i europeisk presse 1813–1814. 10

Stian Eisenträger

Den europeiske presse og norsk uavhengighet i 1814. 28

Nils E. Øy

...ser nu kun latterlig ut. Fredrikstad Tidende, svenskenes okupasjonsavis i Fredrikstad 1814 44

Odd Arvid Storsveen

Aviser som politiske aktører på 1800-tallet. Politikk gjennom presseblikk 58

Marthe Hommerstad

Det Norske Nationalblad: Politisk debatt mellom den dannede elite og bøndene rundt 1814 74

Mona Ringvej

Å gi allmuen en stemme i offentligheten. Arbeider-Foreningernes Blad 84

Rune Ottosen

Matthias Conrad Peterson og kampen for ytringsfrihet i tiden rundt 1814 92

Håkon Harket

1814 og jødenes utestengelse fra Norge 112

Nils E. Øy

Er slangene i §100 borte etter 200 år? 122

Hans Fredrik Dahl

Pressen og samfunnsoppdraget etter 1814 138

Olav Kobbeltveit

Norsk presses dekning av 100-årsjubileet for Grunnlova. 148

Gøril Strømholm

Presseminne: 40 år siden feministbladet Sirene vakte rabalder i hele Norden med 35 000 i opplag. . 160

Forfattere 167

Pressehistoriske skrifter. 169

Den franske forfatteren og salongvertinnen Anne Louise Germaine de Staël-Holstein, også kjent som Madame de Staël.

Propagandakrigen om Norge i europeisk presse 1813–1814

Ruth Hemstad

Ph.d., historiker og forskningsbibliotekar
ved Nasjonalbiblioteket
ruth.hemstad@nb.no

I årene rundt 1814 foregikk en propagandakrig om Norge, både i Norden og Europa. Denne opinionskrigen ble ført, fra svensk, dansk og norsk side, gjennom tidens massemedier – gjennom aviser og tidsskrifter, men ikke minst gjennom pamfletter og proklamasjoner, som kunne bli spredd i et stort omfang.¹

Spørsmålet om Norge og den svenske politikken var et tema som ble diskutert i internasjonale sammenhenger og i europeisk presse i 1813 og 1814. Utgangspunkt

*«en gammel svensk drøm om
en forening med Norge»*

¹ Artikkelen bygger på et forskningsprosjekt om propagandakrigen om Norge, basert ved Nasjonalbiblioteket og tilknyttet historieprosjektet 1814-grunnloven – historisk virkning og sosial forankring ved Universitetet i Oslo, og forfatterens bøker «Like a Herd of Cattle». *Parliamentary and Public Debates Regarding the Cession of Norway, 1813–1814*, Oslo Studies in Legal History, 9 (Oslo: Akademisk Publiserings, 2014), og *Propagandakrig. Kampen om Norge i Norden og Europa 1812–1814*, Nota bene, Nasjonalbibliotekets skriftserie, 9 (Oslo: Novus Forlag, 2014). Mye av materialet er digitalt tilgjengelig via 1814-bibliografi: litteratur fra og om 1812–1814 www.nb.no/bibliografi/1814

tet var en svensk offensiv, rettet både mot et norsk og et internasjonalt publikum, for å begrunne og få støtte for en omstridt politikk. Det ble raskt gitt svar på tiltale fra dansk-norsk side mot denne «Kampagnen med Blæk istedet for Blod». «Danske og Norske», heter det i et dansk skrift i 1813, vil

diært gi gjengjælde enhver Draabe Blæk, som Naboen forgieves spilder for at undskylde for Europas Øine det foragtelige og vanærende i deres Traktater og i den politiske Fremgangsmaade, hvormed de troe at kunde opvække Nordmanden til Oprør, og til tam Overgivelse i saa lidet godt lovende Hænder.²

Hva slags kampanje var så dette snakk om, og hvilken rolle spilte europeisk presse i denne kampanjen? I denne artikkelen skal jeg se nærmere på propagandakrigen

om Norge i europeisk presse i 1813 og 1814, med særlig vekt på britiske forhold.

Den franske marskalk Jean Baptiste Bernadotte, valgt til svensk tronfølger i 1810, orienterte fra et tidlig tidspunkt av den svenske politikken i norsk retning. I stedet for å forsøke å gjenerobre Finland, som var tapt til Russland i 1809, vendte feltherren blikket mot Norge. Her kunne han bygge på en gammel svensk

² Philip Ludvig Olufsholm [i.e. Peter Lotharius Oxholm], *Fortsættelse af Anmærkningerne ved Skriftet Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suede. No. I.* (København: Fr. Brummer, 1813), 87.

Gustav IV Adolph av Sverige.

drøm om en forening med Norge. I 1809 var dette en klar motivasjon blant dem som styrtet Gustav IV Adolf etter tapet av Finland, og som fikk valgt den danske prins og norske stattholder Christian August til svensk tronfølger. Men da prinsen døde etter få måneder, ble den norske drømmen satt på vent, og veien ble åpnet for den franske marskalken.

Fra 1812 fikk den nye retningen i svensk politikk faste fester, gjennom en traktat med Russland, der Aleksander I lovte Carl Johan støtte til erobringen av Norge mot svensk medvirkning i kampen mot Napoleon. Denne såkalte 1812-årspolitikken ble ytterligere underbygget og offentlig kjent gjennom traktaten med Storbritannia i mars 1813. Dette var de såkalte 'vanærende' traktater, med brodd mot Danmark, som man fra dansk side rykket ut mot i 1813. Da var allerede en svensk propagandakampanje overfor nordmennene i gang, for å forsøke å overbevise det norske folk, gjennom løfter om bedre politiske forhold, at en union med Sverige var langt å foretrekke fremfor å bli behandlet som en 'dansk koloni'.

Aleksander I av Russland.

I tillegg til propaganda rettet mot nordmennene, startet Bernadotte en offensiv rettet mot en internasjonal offentlighet. Carl Johans internasjonale kampanje siktet mot å sikre et krigsbytte, lovet ham gjennom traktater med tredjeland – og helst uten at det medførte krigføring mot det utvalgte offeret selv. Ved siden av diplomatiske og militære virkemidler ble propaganda tatt i bruk i stor stil for å nå dette målet. Propagandaskrifter og bruk av europeisk presse var en integrert del av den svenske utenrikspolitiske virksomheten og et virkemiddel som det falt naturlig for Napoleons tidligere general å ta i bruk.³ Disse fremstøtene overfor en større internasjonal offentlighet kan kalles en tidlig form for 'public diplomacy', en mer eller mindre offentlig diplomatisk propagandavirksomhet. Målet var å påvirke et annet lands opinion til fordel for sitt eget lands politikk.

3 Franklin D. Scott, «Propaganda Activities of Bernadotte, 1813–1814», i *Essays in the History of Modern Europe*, ed. Donald C. McKay (Freeport, New York: Books for Libraries Press, 1968), 16–30.

Kong Karl Johan, opprinnelig Jean Baptiste Bernadotte.

Napoleon Bonaparte, malt av Evert A. Duykinc.

Den norske 1814-historien er en del av en større, europeisk historie. Det er ikke minst tydelig når man ser tidens offentlige debatt om Norge. Det norske spørsmålet ble ivrig diskutert i europeisk presse, i særlig grad i Storbritannia, der dette også handlet om britisk innenrikspolitikk. Det var en debatt som ble påbegynt i 1813 og skjøt fart i 1814. Begge år ble Norges skjebne diskutert i det britiske parlamentet, med tilsvarende stor interesse fra britiske avisers sider. I tillegg ble en rekke pamfletter produsert og distribuert. I 1813 ble flere publikasjoner utarbeidet på svensk og dansk initiativ. I 1814 fortsatte opinionskrigen med svensk og norsk medvirkning, med nye pamfletter og bruk av avisene. Opinionen og pressen var under Napoleonskrigene i økende grad blitt politiske faktorer som man måtte ta hensyn til. Pressens opinionsdannende rolle var et tema som i utstrakt grad ble diskutert, ikke minst i den britiske offentligheten.⁴ Dette er det mange samtidige uttrykk for.

«britiske aviser spilte en viktig rolle i propaganda-krigen om Norge»

Europeiske og ikke minst britiske aviser spilte en viktig rolle i propagandakrigen om Norge. De mange offentlige proklamasjonene og bulletinene ble ofte gjengitt i utenlandske aviser, nærmest som en slags pressemeldinger, i et Europa med en sterkt hemmet nyhetsstrøm på grunn av Napoleonskrigene. Proklamasjonene fikk

dermed økt betydning og en mye større geografisk spredning. I tillegg til gjengivelse av proklamasjoner og bulletiner, med eller uten redaksjonelle kommenta-

rer, var det mange og tette koblinger mellom europeisk presse og andre sjangere – andre former for publikasjoner – som ble tatt i bruk i kampen om Norge.

Det er mange eksempler på hvordan ulike medier og sjangere interagerer, på tvers av språk og landegrenser. Håndskrevne svenske pamfletter beregnet på norske lesere, ble gjengitt og kommentert i danske aviser og i dansk-britiske motskrifter. De kommenterende artiklene ble i neste omgang gjenuttgitt som separat skrift i Norge. Artikler i franske aviser ble gjengitt med sven-

4 Hannah Barker & Simon Burrows, «Introduction», i *Press, Politics and the Public Sphere*, 17; Lars Tanageras, «Castlereagh, Bernadotte and Norway», *Scandinavian Journal of History*, 8 (1983), 197; 206.

ske kommentarer i egne skrifter, som igjen ble gjenuttgitt i Danmark med kommentarer til kommentarene. Artikler i danske og tyske aviser var utgangspunkt for pamfletter som tilbakeviste påstandene, og som igjen ble oversatt og gjenuttgitt. For å få en oversikt over den offentlige debatten om Norge, og for å få en forståelse av den målrettede bruken av propaganda for å nå bestemte målgrupper, må materialet studeres uavhengig og på tvers av sjangere.

En nordisk Napoleon

Carl Johan, som i internasjonale sammenhenger gjerne bare ble kalt Bernadotte, ble sommeren 1814 fordømt av den liberale britiske Whig-opposisjonen for «playing his Napoleon tricks of the North».⁵ Dette kunne gjelde ulike aspekter, men også bruken av propaganda. Bernadotte hadde bred erfaring fra Napoleons offensive propagandavirksomhet. Antall aviser i Paris var blitt drastisk redusert under Napoleons styre, og avisene, sammen med proklamasjoner og bulletiner, var blant massemediene som ble aktivt brukt for å styre opinionen i ønsket retning.⁶ Dette ble lagt merke til, også i Østerrike. Prins Klemens von Metternich understreket offentlighetens rolle i et brev til daværende utenriksminister grev Philipp von Stadion i 1808. Metternich var da ambassadør i Paris, og hadde erfart Napoleons virksomhet på nært hold. Året etter overtok han posisjonen som utenriksminister i Wien. I brevet, som omhandlet behovet for sensur av pressen, het det:

«Antall aviser i Paris var blitt drastisk redusert under Napoleons styre»

Public opinion is the most powerful of all means; like religion, it penetrates the most hidden recesses, where administrative measures have no influence. To despise public opinion is as dangerous as to despise moral principles; and if the latter will rise up even when they have been al-

Prins Klemens Lothar von Metternich-Winneburg, eller hans fulle navn, Klemens Wenzel Nepomuk Lothar.

most stifled, it is not so with opinion; it requires peculiar cultivation, a continued and sustained perseverance. Posterity will hardly believe that we have regarded silence as an efficacious weapon to oppose to the clamours of our opponents, and in a century of words!⁷

Metternich fremholdt at det østerrikske keiserriket burde lære av franskmennene:

They have the game to themselves; they have only occupied an empty place by seizing the desks of the journalists, and no one can reproach them with silence; they have taken up the weapon we have disdained to make use of, and they are now employing it against ourselves.

5 The Examiner, 26. juni 1814. Terje I. Leiren, «Norwegian Independence and British Opinion: January to August 1814», *Scandinavian studies*, 47: 3 (1975), 373.

6 Om Napoleons propagandavirksomhet, se Robert B. Holtman, *Napoleonic Propaganda*. Baton Rouge, [LA]: Louisiana State University Press, 1950.

7 Prince Richard Metternich, «Of the necessity of a censorship of the press» (1808), i *Memoirs of Prince Metternich, 1773–1815. The papers classified and arranged by M.A. de Klinkowström*, vol. 2 (London: Richard Bentley & son, 1880), 225–27.

Metternich pekte også på avisenes viktige rolle for Napoleon: «The newspapers are worth to Napoleon an army of three hundred thousand men, for such a force would not overlook the interior better, or frighten foreign powers more, than half a dozen of his paid pamphleteers.»

Bernadotte gjorde bruk av samme type våpen i sin kampanje for å sikre seg Norge. Han betalte utenlandske redaktører, engasjerte internasjonalt kjente pamflettister i sin stab og sendte ut en strøm av proklamasjoner og bulletiner, egnet for å spres ikke minst gjennom aviser i inn- og utland. En rekke av publikasjonene ble utgitt på flere språk, og gjenfinnes i europeisk presse både i 1813 og 1814. Carl Johan ga selv flere ganger uttrykk for sin tro på pressens og pennens betydning og behovet for å styre opinionen, som han også kalte 'verdens dronning'.

Overfor Germaine de Staël, den internasjonalt kjente fransk-sveitsiske forfatterinnen, uttalte Carl Johan at hennes penn var like mye verd for ham som 50 000 soldater.⁸ Madame de Staël, som samlet tidens maktelite i sine litterære salonger, måtte flykte fra Napoleon i 1812, og befant seg høsten 1812 og våren 1813 i Stockholm. Sammen med sine barns lærere, den kjente tyske litteraturkritikeren August Wilhelm Schlegel, bidro hun i betydelig grad til Bernadottes internasjonale propagandavirksomhet.

Tidlig i 1814 var også den kjente franske filosofen Benjamin Constant involvert som publisist for Carl Johan. Da handlet det om Bernadottes drømmer om å overta den franske tronen. I dette hadde han støtte fra den russiske tsaren. Dette var også hovedgrunnen for Madame de Staëls ivrige støtte til fordel for Bernadotte.

«Bernadotte hadde en forståelse for propagandaens

8 B. von Schinkel & C.W. Berman, *Minnen ur Sveriges nyare historia*, b. 7 (Stockholm: P.A. Norstedt & Söner, 1855), 73.

Den sveitsisk-franske politiske aktivisten og forfatteren Henri-Benjamin Constant. Maleri av d'Emmanuel Arago.

betydning, som man kunne kalde moderne. Her som andetsteds var Napoleon hans forbillede, men det var lykkedes ham at fuldkommengøre mesterens metoder», hevder Bengt Hasselrot.⁹

Pamflettene diskuterte på samme måte som avisene også dagsaktuell politikk. Pamflettene – enkle, små

skrifter som er raske å produsere – har et politisk budskap, målbærer en protest og er ment som propaganda, fremholder George Orwell. Han beskriver pamfletten som «a one-man show»: «[...] in a pamphlet one can do things that are possible in no other medium.»¹⁰

9 Bengt Hasselrot, *Benjamin Constant og Bernadotte: De l'esprit de conquete et de l'usurpation og dens tilblivelse* (København: Bianco Lunos bogtrykkeri, 1950), 18.

10 George Orwell & Reginald Reynolds, eds., *British Pamphleteers*, vol. 1 (London: Allan Wingate, 1948), 11; 15.

I et brev fra Madame de Staël til Benjamin Constant, datert London 23. januar 1814, kommenterer hun pamflettsjangeren på en interessant måte. Hun hadde begeistret mottatt første del av Constants senere svært kjente pamflett, *De l'esprit de conquête et de l'usurpation*: «Nu må De grundigt overveje, hvad De skal til at gøre: i et stort værk kan man sige alt; men i en pamflett, som skal have øjeblikkelig virkning, må man vælge det rigtige tidspunkt med omhu [...]»¹¹ Timingen er med andre ord avgjørende, pamfletten er «designed to be read quickly and to be thrown away», fremholder A.P.J. Taylor, og tilføyer: «Like the bee, it can only sting once.»¹²

Madame de Staël, riktignok ytterst partisk som en av Napoleons mest profilerte motstandere, kommenterte også Napoleons proklamasjoner: «Hvis man vilde samle paa noget snurrigt, skulde det være Bonapartes proklamationer. Det vilde bli en encyklopædi av alle de selvmotsigelser man overhodet kan begaa. Lovtaler over krig – og over fred; oplysning og de mørkeste fordomme, frihet og despotisme om hinanden.

Den samme forfatning snart skjeldt ut, snart hævet til skyerne – al religion behandlet paa samme vis.»¹³

Carl Johans proklamasjoner kan på sin side sies å være relativt konsistente. Hans argumentasjon for en norsk-svensk forening var dels geopolitisk, dels kom han med politiske løfter overfor nordmennene. Den anti-napoleonske og anti-danske tendensen i skrifterne var tydelig. På ulike måter ble dette angrepet imøtegått fra dansk side, gjennom egne skrifter og gjennom å angripe nettopp denne type metoder.

I et dansk skrift kommenteres de svenske fotnotene i en kommentert gjenutgivelse av en artikkel i fran-

11 Sitert etter Hasselrot, Benjamin Constant, 31.

12 A.P.J. Taylor, «Introduction», *British Pamphleteers*, vol. 2, ed. Reginald Reynolds (London: Allan Wingate, 1951), 7

13 Sofie Aubert Lindbæk, utg.: *Ti aar i landflygtighed. Madame de Staël* (Kjøbenhavn: Gyldendal, 1913), 27.

ske *le Moniteur* i juni 1813. Der man fra svensk side klager over at artikkelen dreier seg om å skape mistillit og splid blant de allierte, innvender den danske skribenten:

Hvad er vel Hensigten med alle de usande og bagtaleriske Skrifter, Proklamationer, Bulletiner, hvormed den svenske Regiering og dens Leiesvende overskylle Norge og Tydskland, andet end Forsøg at sværte den danske Regierings Handle- og Tænkemaade hos dets Folk, og opvække Mistillid imod det hos andre.¹⁴

Om løftene overfor det norske folk heter det: «Norge vil ventelig selv, baade med Sværd og med Pen, svare paa de tilbudne Skønne Sager man lover det under svenskt Herredømme.»¹⁵ Dette ble gjort, både pennen og sverdet ble brukt som forsvar fra norsk side i 1814. Da hadde Carl Johans internasjonale kampanje pågått siden tidlig på nyåret 1813. Denne propaganda-

*«både pennen og sverdet
ble brukt som forsvar fra
norsk side i 1814»*

virksomheten var tett knyttet til den svenske diplomatiske offensiven for å sikre Norge via traktater med stormaktene. Det gjaldt særlig den svensk-britiske

Diplomati som propaganda

Carl Johans internasjonale propagandavirksomhet startet med to skrifter, utgitt tidlig i 1813. Skriftene ble utgitt i en rekke oversettelser og utgaver, og til dels gjengitt over flere numre i aviser og tidsskrifter. De ble møtt av en rekke motskrifter og kommentarer.

14 Olufsholm, *Fortsættelse af Anmærkningerne*, No. 2, 120. Her vises det til et annet skrift, et svar utkommet i Stralsund rettet mot en artikkel i *Moniteuren* 21. juni 1813. Dette skriftet er ikke funnet. Det opplyses om at den franske artikkelen er avtrykt i de fleste aviser og derfor var unødvendig å gjengi, men Olufsholm gjengir hovedpunktene, de svenske notene til artikkelen, og egne anmerkninger til notene.

15 Olufsholm, *Fortsættelse af Anmærkningerne*, No. 2, 129.

Det ene skriftet var signert utenriksminister Lars von Engeström, men var bearbeidet både av Carl Johan og av hoffkansler baron von Wetterstedt.¹⁶ Det var utformet som en rapport til den svenske kongen om de svensk-franske diplomatiske forbindelsene siden 1810. Rapporten skulle begrunne den endrede orienteringen mot Storbritannia og Russland.¹⁷

Gjennomgåelsen av de svensk-franske forholdene bant veien for det andre skriftet, en mer eksplisitt pamflett som gikk til frontalangrep på Napoleons forsøk på å tvinge Storbritannia og alle andre fiender i kne gjennom økonomisk blokade – gjennom det forhatte kontinentalsystemet. Dette var et anonymt utgitt skrift, forfattet av August Wilhelm Schlegel på oppdrag fra Carl Johan. Pamfletten fikk en omfattende distribusjon – et tyvetalls utgaver og oversettelser og gjenutgivelse også i Boston. Den andre engelske oversettelsen, *An Appeal to the Nations of Europe against the Continental System*, ble utgitt i Madame de Staëls navn.¹⁸

Den offisielle diplomatiske rapporten fikk også en omfattende distribusjon.

Den ble utgitt på fransk i London, Stockholm og St. Petersburg, og ble oversatt til engelsk, tysk og svensk.¹⁹ Rapporten ble gjenutgitt i 1814 i Liège og

Torino. Både rapporten og pamfletten om kontinentalsystemet rettet seg også mot en hjemlig målgruppe – den franskorienterte og russiskfiendtlige svenske eliten. Utgivelsene belyser også samspillet mellom pressen og pamflettene i propagandakrigen om Norge.

I Storbritannia ble skriftet oversatt og gjengitt i regjeringsorganet *The Times* over flere numre i februar og mars 1813, med tittelen «Political Relations of Sweden. Report to His Majesty the King of Sweden, by His Minister for Foreign Affairs, dated Stockholm, Jan. 7, 1813».²⁰ Begrunnelsen for publiseringen av den diplomatiske korrespondansen gis i innledningen til skriftet og røper en primær målgruppe – den britiske opinionen: «Nothing does more honour to a nation, than the publicity which the Government gives to its diplomatic acts; and nothing is better calculated to consolidate harmony between a Monarch and his people, than a frank communication of the secrets of policy.»²¹

I *The Times* ble rapporten presentert som en svært interessant rapport.²² Den ble godt mottatt i London, påpeker også Franklin D. Scott, som mener rapporten nærmest kan kalles «the Swedish White Book of 1813».²³ Utgivelsen er et tidlig eksempel på publisering av diplomatiske akter. Rapporten starter med en henvisning til kongens befaling om å avgi en beretning om Sveriges politiske forhold til Frankrike fra 1810 til 1812. Etter den historiske gjennomgåelsen, undertegnet av Engeström og datert Stockholm 7. januar 1813, kommer et lengre appendiks. Det inneholder en rekke dokumenter, brev og andre diplomatiske aktstykker om de svensk-franske forholdene disse to årene, blant annet en brevutveksling mellom Carl Johan og Napoleon.

16 Elof Tegnér, *Minnen och anteckningar: Utgifna efter handskriffter och samlingar, tillhöriga grefve L. S. von Engeström och Svenska riksbiblioteket*, b. 2 (Stockholm: F. & G. Beijers Förlag, 1876), 204.

17 Rapporten ble først utgitt på fransk med tittelen *Rapport, à Sa Majesté le Roi de Suède, par Son Ministre d'Etat & des Affaires Etrangères, en date de Stockholm le 7 Janvier 1813* (Stockholm: l'Imprimerie Royale, 1813).

18 Madame de Staël [i.e. A.W. Schlegel], *An Appeal to the Nations of Europe against the Continental System: Published at Stockholm, by Authority of Bernadotte in March, 1813* (London: J.M. Richardson, 1813). Skriftet ble først utgitt på fransk med tittelen *Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suède. À Hambourg 1813, au mois de Février*. [i.e. Stockholm]: [C. Delén], 1813.

19 Artikkelen i *The Times* og pamfletten om kontinentalsystemet er gjengitt i Hemstad, ed., «Like a Herd of Cattle», 287–303; 307–63.

20 Gjengivelsen, inklusive det omfattende appendikset, strakte seg over flere numre: 13., 15. 16., og 27. februar og 1. mars 1813.

21 *Times* [London, England] 13. februar 1813: 3. *The Times Digital Archive*.

22 *Times* [London, England] 12. februar 1813: 3. *The Times Digital Archive*.

23 Scott, «Propaganda activities of Bernadotte», 17.

Interessant nok er Norge bare nevnt indirekte og helt avslutningsvis i dette skriftet. Den ønskede forenningen med Norge er nøye maskert bak Carl Johans nye geopolitiske terminologi: «Den skandinaviske halvøy»:

[...] the prosperity of the Scandinavian peninsula. The independence of that peninsula is the constant object of your Majesty's cares; and no sacrifice must be reckoned too costly by the Swedes, to attain that great and important result (min utheving).²⁴

«The independence of the North» var et av hovedargumentene i Stockholmstraktaten, som ble inngått kort tid etter, og rapporten var åpenbart ment å bidra til en ønsket mottakelse av avtalen. Dette var også i den britiske regjeringens interesse. I en redaksjonell kommentar anerkjenner *The Times* «the able State Paper, exhibiting calmly and quietly the injuries which BUONAPARTE has inflicted on Sweden during a course of external amity».²⁵

Rapporten ble også utgitt som eget skrift på fransk i London, og denne versjonen ble gjengitt i den London-baserte franske emigrantavisen *L'Ambigu*, eid og utgitt av Jean-Gabriel Peltier. Bruken av aviser i tillegg til, eller i stedet for, pamfletter var et tegn i tiden. Den britiske propagandakampanjen i Europa «forsook traditional vehicles, such as pamphlets», og konsentrerte seg i stedet om hovedsakelig franskspråklige aviser og tidsskrifter, påpeker Simon Burrows.²⁶

Den britiske anti-napoleonske propagandaen ble

24 «Swedish State Paper [Report, &c. concluded from yesterday's Paper.].» *Times* [London, England] 16. februar 1813: 3. *The Times Digital Archive*.

25 «The Swedish report on the political relations between that country and France, which we regret that we were obliged to sever». *Times*, [London, England] 18. februar 1813: 3. *The Times Digital Archive*.

26 Simon Burrow: «British propaganda for Russia in the Napoleonic Wars: the 'Courir d'Angleterre'», *New Zealand Slavonic Journal* (1993): 85–100.

drevet gjennom aviser som *L'Ambigu* og *Courier d'Angleterre*. Disse avisene ble hemmelig finansiert av den britiske regjeringen. Burrows kaller *Courier d'Angleterre*, eid av utgiver Jacques Regnier og utgitt i London fra 1805, for «a crusading newspaper». Disse avisene, beregnet på den franskspråklige eliten utenfor Frankrike, ble spredd blant annet til Russland – og til Sverige.²⁷

Flere av de svenske franskspråklige pamflettene ble publisert i disse avisene, og derfra oversatt og gjengitt i svenske propagandaaviser som *Allmänna Journalen*. Det gjelder Schlegels skrift *Reflexions sur l'état actuel de la Norvège*, utgitt våren 1814 og timet i forhold til den britiske debatten om blokaden av Norge. Schlegels skrift om kontinentalsystemet fra 1813 ble også gjengitt i *L'Ambigu*. Stockholms-traktaten ble gjenutgitt i kortversjon, som eget skrift i Wisby, som en oversettelse fra *Courier d'Angleterre*, ikke minst ment for norske lesere.²⁸

Peltier støttet gjennom *L'Ambigu* til det siste Carl Johans norgespolitikk. Dette ble ikke gitt gratis, fremholder Hasselrot.²⁹

Bonaparte og Bernadotte

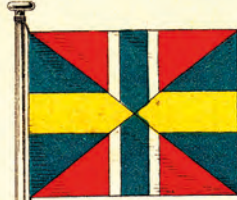
Rivaliseringen mellom Napoleon og hans tidligere general, mellom Bonaparte og Bernadotte, ble også utkjempet i offentligheten gjennom propaganda-utgivelser og bruk av avisene. Også i deler av dette materialet nevnes Norge og den svenske politikken.

Gjennom publiseringen av et brev fra Carl Johan til den franske keiser, datert 23. mars 1813, men utgitt først i september, følges propagandavirkomheten fra skriftene rundt årsskiftet opp som en form for rettferdiggjøring av hva som kunne se ut som forræderi

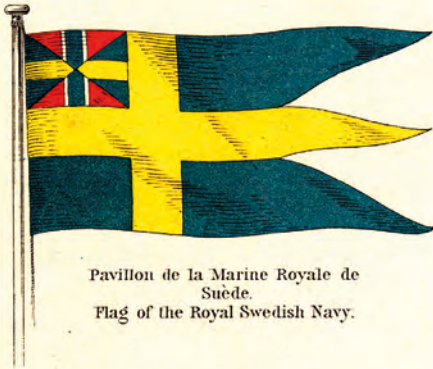
27 Simon Burrow: «British propaganda for Russia».

28 Traktrat [sic] med Sverige. (Öfversättning ur *Courier d'Angleterre*). Wisby: Cedergren och Nyberg, 1813.

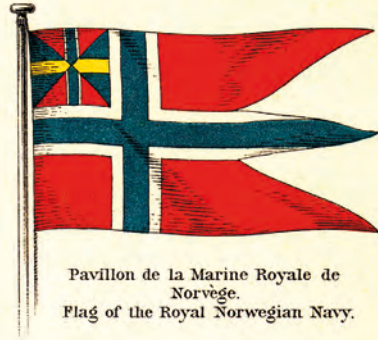
29 Hasselrot, Benjamin Constant, note 2, 87

Pavillon diplomatique et consulaire des Royaumes-Unis.
Diplomatic and Consular Flag of the United Kingdoms.

Pavillon de la Marine Royale de
Suède.
Flag of the Royal Swedish Navy.

Pavillon de la Marine Royale de
Norvège.
Flag of the Royal Norwegian Navy.

Pavillon de la Marine marchande
de Suède.
Merchant Flag of Sweden.

Pavillon de la Marine marchande
de Norvège.
Merchant Flag of Norway.

ad Cirk. 18. Okt. 1899.

Gen. Stab. Lit. Anst. Stockholm.

Norge og Sveriges flagg i 1899, etter fjerningen av unionsmerke fra Norgesflagget. Opprinnelig publisert av myndighetene i Storbritannia for å annonsere endringene.

mot eget fedreland, og overfor en tidligere hersker.³⁰

Brevet, som Höjer kaller Carl Johans litterære general-oppgjør med Napoleon, ble vidt sirkulert, og budskapet var åpenbart beregnet «more for Europe than for Napoleon».³¹ I brevet nevnes Norge eksplisitt, i form av forutsetningen for et svensk-fransk vennskap, som anses som uaktuelt «så framt icke Eders Maj:t wille förskaffa åt detta Land besittningen af Norrige, såsom en ersättning för den skada Eders Maj:ts politik detsamma tillskyndat».³²

I brevet blir Napoleon anklaget for å ønske å legge verden under seg. Lengselen etter frihet kan undertrykkes, men aldri utslettes, advarer Carl Johan. «Hela Historien, Sire, bewittnar outförligheten af en Uniwersal-Monarchie, och sjelfständighets-känslan kan döfwas, men alldrig utplånas ur Nationernes Hjertan».³³ Carl Johan skulle selv bli møtt av den samme type argumentasjon fra norsk og britisk side.

Napoleon svarte på Carl Johans offentlige anklager. I september ble franske aviser fylt med anklager mot forræderen, og offentlige bilder av ham ble beordret ødelagt.³⁴

I oktober ble det publisert artikler og svarskrifter fra begge sider. Under vignetten «Vom Elbufer» rykket Napoleon inn en artikkel i *Leipziger Zeitung* 5. oktober 1813, der han retter et voldsomt personangrep

*«I brevet blir Napoleon
anklaget for å ønske å legge
verden under seg»*

på sin tidligere marskalk Bernadotte. Samtidig sto Carl Johan i spissen for Nordarmeen og var på vei sammen med de andre allierte mot Napoleon og det som skulle bli kjent som Völkerschlag bei Leipzig, 16.–19. oktober 1813. I artikkelen kritiseres Carl Johan og hans publisistiske virksomhet og bruk av betalte pamflettister.³⁵

Med utgangspunkt i artikkelen i *Leipziger Zeitung* forfattet Schlegel et motskrift for å renvaske Carl Johan. Pamfletten ble publisert på flere språk og i flere utgaver, og den ble delvis gjengitt i *The Times* i desember, som «Vindication of the Crown Prince».³⁶

Schlegels pamflett, *Bemerkungen über einen Artikel der Leipziger Zeitung vom 5ten October 1813*, ble utgitt anonymt, selv om det nok var kjent hvem som var forfatteren. I skriftet angripes Napoleon for sitt absolutte sensurregime.

I hvilken grad blir Norge nevnt i denne striden mellom Bonaparte og Bernadotte i oktober 1813? Norge blir typisk nok kun nevnt indirekte og avslut-

ningsvis. Her heter det nemlig om prinsen at Sveriges interesser er det viktigste for ham, og at formålet med å delta i krigen i Europa var å sikre fred og uavhen-

30 Scott, «Propaganda activities of Bernadotte», 19.

31 Scott, «Propaganda activities of Bernadotte», 19–20. Torvald T:son Höjer, *Carl XIV Johan*, b. 2 (Stockholm: Nordstedt & Söners forlag, 1943), 77.

32 *Copie de la Lettre de son Altesse Royale le Prince Royal à sa Majesté l'Empereur des Français, Roi d'Italie, en date de Stockholm le 23 Mars 1813 = Öfversättning af en Skrifwelse ifrån Hans Kongl. Höghet Kron-Prinsen till Hans Majestät Fransmännens Keisare, Konung af Italien, daterad Stockholm den 23 Mars 1813* (Stockholm: Kongl. Tryckeriet, 1813), [2].

33 Öfversättning af en Skrifwelse, [6].

34 Scott, *Bernadotte and the fall of Napoleon*, 154–55.

35 «Von Elbufer», *Leipziger Zeitung*, 5. oktober 1813. Se også Bengt Hasselrot, «Hvem var forfatteren til Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suède? Nogle bidrag til en gammel diskussion.» *Historisk Tidsskrift* (København) 11:3 (1950): 258.

36 [A.W. Schlegel], *Bemerkungen über einen Artikel der Leipziger Zeitung vom 5ten October 1813* ([Leipzig]: [s.n.], 1813); «Vindication of the Crown Prince», *Times* [London, England] 13. desember 1813: 2f. *The Times Digital Archive*. I den utvidede 2. utgaven er tittelen endret noe og forfatteren oppgitt. August Wilhelm Schlegel, *Ueber Napoleon Buonaparte und den Kronprinzen von Schweden, eine Parallele, in Beziehung auf einen Artikel der Leipziger Zeitung vom 5ten October 1813. 2. vermehrte Auflage* (Leipzig: [s.n.], 1814).

gighet for den skandinaviske halvøy – «daß die Ruhe und Unabhängigkeit der scandinavischen Halbinsel auf festere Grundlagen gesichert würden».³⁷ Norges forening med Sverige var igjen kamouflert i begrepet om den skandinaviske halvøy.

Propagandakrig i London i 1814

Den britiske og europeiske interessen for den svenske politikken og det norske spørsmålet ble ennå sterkere i 1814, særlig etter hvert som ryktene om den norske motstanden mot traktaten i Kiel begynte å bli kjent. Proklamasjoner, bulletiner og nyheter fra Europas nordlige hjørne fikk spalteplass i europeiske aviser i 1814. Det norske spørsmålet – et av de siste strids-spørsmålene under Napoleonskrigene – ble generelt omtalt og diskutert i europeisk presse.³⁸

Både fra norsk og svensk side gjaldt det å nå ut med sin versjon av hva som skjedde. Det var to helt ulike propagandaversjoner som ble spredt. Begge parter var avhengig av britisk støtte for å kunne lykkes med sin politikk. Særlig den britiske opinionen ble forsøkt påvirket gjennom publisering av norske og svenske proklamasjoner i avisene. Den britiske offentligheten spilte en tydeligere politisk rolle enn i noe annet europeisk land på denne tiden, gjennom den relativt frie britiske pressen og offentligheten rundt parlamentsdebattene.³⁹

Debatten fikk sin særlige betydning gjennom den innenrikspolitiske dimensjonen – dette var et spørsmål vel egnet for Whig-opposisjonen å angripe den konservative Tory-regjeringen på.

37 [Schlegel], *Ueber Napoleon Bonaparte*, 25.

38 Se Stian E.A. Eisenträger, «The European Press and the Question of Norwegian Independence in 1814» (Masteroppgave, Universitetet for miljø- og biovitenskap, 2013).

39 C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, vol. 1 (London: G. Bell and Sons, 1931), 41; Hannah Barker, «England, 1760–1815», i *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760–1820*, eds Hannah Barker & Simon Burrows (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 93.

Forretningsmann, embetsmann og politiker Carsten Anker. Portrettet er en kopi utført av Chr. Kahrs i 1869 etter en original av Christian August Lorentzen. Maleri: Digitalt museum.

Denne dimensjonen fremheves av den regjeringsvennlige avisen *The Morning Post* i slutten av april, i en lengre redaksjonell artikkel som forsøkte å ta brodden av opposisjonens sabelrasling overfor regjeringen med hensyn til det norske spørsmålet.⁴⁰ Situasjonen i Norge fremstilles i denne artikkelen som en egnet sak for å få opinionens oppmerksomhet, og en sak som opposisjonen derfor nærmest begjærlig hadde kastet seg over. Opposisjonens kritikk rettet seg mot regjeringens politikk og mangel på konsekvens ved å sammenstille blant annet undertrykkingen av Norge med kampen for Spania. Selv om opposisjonens motiver fremstilles som alt annet enn rene, erkjennes det i avisen at det er høyst problematisk om det virkelig er slik, at det frihetselskende norske folk nå blir ofret og blir en skamplett på Europakartet.

1. mars 1814 ble Christian Fredriks nære venn og for- trolige, Carsten Anker, sendt som utsending til Storbritannia for Norge. Tanken om å sende Carsten Anker for å påvirke britene – og britisk opinion – hadde Christian Fredrik fremmet overfor Fredrik 6 allerede

40 «London», *The Morning Post*, 30. april 1814.

året før, både i mai og desember 1813.⁴¹

Støtten fra Storbritannia var lenge blitt betraktet som avgjørende for landets skjebne. Det gjaldt å påvirke politikere så vel som opinionen. I instruksen fra regenten til Anker understrekes avslutningsvis opinionens betydning: «Alt, hvad her er bekjendtgjort, maa læses i de engelske offentlige Blade, og Folket stemmes til vor Fordel, saa at Parlamentet kan gjenlyde deraf.»⁴²

Anker seilte til Leith i Skottland og ankom London først 24. mars. Som kjent innfridde ikke Anker de mange og kanskje ikke helt realistiske forventningene til ham. Han ble i liten grad tatt imot av britiske myndigheter, selv ikke av gamle venner. I et kort møte med statsminister Liverpool 26. mars ble de norske ønskene bestemt avvist, og de svenske konstitusjonelle løftene overfor Norge ble fremholdt fra britisk side.⁴³

Liverpool pekte også på den tvilsomme rollen til den danske prinsen – arvingen til den danske kronen. Likevel var det betydelig sympati for Norges sak også innen den britiske regjeringen.⁴⁴

*«Han ble i liten grad tatt imot
av britiske myndigheter,
selv ikke av gamle venner»*

41 Yngvar Nielsen, *Bidrag til Norges historie*, b. 2 (Christiania: Carl C. Werner & Co, 1886), 34; 36.

42 Carl Johan Anker, utg., *Christian Frederik og Carsten Ankers Brevveksling 1814 samt Uddrag af deres Breve fra 1801-13 og fra 1815-17* (Christiania: H. Aschehoug & co, 1901), 12; Leiren, «Norwegian Independence and British Opinion», 364.

43 Liverpools Memorandum etter samtalen med Carsten Anker, datert 26. mars 1814. Gjengitt i Lars Tangeraas, «A Question of Honour. Norway in British Policy 1810-1814» (PhD-avhandling, London, 1977), 339.

44 Se også Yngvar Nielsen, som viser til at dette tydelig fremkommer i diplomatisk materiale fra London, til Wien og Berlin. Yngvar Nielsen, «Diplomatisk Brevveksling om Norge mellom Wien og London (1814) og mellom Berlin og London (1813, 1814)», i *Historiske samlinger*, b. 2 (Christiania: Den Norske Historiske Kildeskriftkommission; I Kommission hos Jac. Dybwad, 1907), 538.

Se også Yngvar Nielsen, som viser til at dette tydelig fremkommer i diplomatisk materiale fra London, til Wien og Berlin. Yngvar Nielsen, «Diplomatisk Brevveksling om Norge mellom Wien og London (1814) og mellom Berlin og London (1813, 1814)», i *Historiske samlinger*, b. 2 (Christiania: Den Norske Historiske Kildeskriftkommission; I Kommission hos Jac. Dybwad, 1907), 538.⁴⁵

Norges Sag vinder her Dag for Dag Bifald [...] En kjæk Modstand kan ene overbevise den engelske Nation om vor faste Villie at ville være uafhængige. Denne Overbevisning vil vinde Alles Hjerter, lydelige Ytringer derom i Publico vil uafbrudt høres, og gradevis forvandles til en høirøstet Stemme, at Ministrene ikke vover at handle derimod, om de end vilde.⁴⁶

Basert på diplomatisk korrespondanse fremhever Yngvar Nielsen Ankers innsats som Norges stemme i London: «Uden Carsten Anker vilde Norge ikke havt Adgang til at lade sin

Røst høre; norske Synsmaader, norske Anskuelser og norske Følelser vilde ikke kunnet trænge frem.»⁴⁷ Nielsen peker på Anker som en samvittighetens stemme:

Alene hans Nærværelse mindede de forbundne Magters Repræsentanter om, at de ikke maatte gjøre Uret mod et Folk, som aldrig havde gjort dem ondt, og som kun ønskede at leve inden sine Grænser i Fred og Ro, i Venskab med alle andre Stater.⁴⁸

På grunn av de vanskelige kommunikasjonsforholdene og den strenge vinteren kom proklamasjonene fra Norge på trykk i britiske aviser samtidig som Riksforsamlingens representanter samlet seg på Eidsvoll.

45 Anker, *Christian Frederik og Carsten Ankers brevveksling 1814*, 213.

46 Anker, *Christian Frederik og Carsten Ankers brevveksling 1814*, 213.

47 Nielsen, «Diplomatisk Brevveksling om Norge», 537.

48 Nielsen, «Diplomatisk Brevveksling om Norge», 537.

Men allerede 21. februar gikk det rykter om en norsk «Declaration of Independence» i britiske aviser.⁴⁹

Dette må ha vært basert på Christian Fredriks reise til Trondheim og hans taler der, som ble gjengitt i avisen *Tiden* i Christiania. *The Morning Chronicle* identifiserte med en gang det problematiske med en norsk selvstendighetsbevegelse når det gjaldt de britiske forpliktelsene overfor Sverige:

the British Government will be placed in a very awkward and embarrassing situation; nor could such an event have happened at a more critical moment, to bring to the test all the principles of which we have lately heard so much.⁵⁰

Den klare støtten til den norske kampen for uavhengighet som ble uttrykt i *The Morning Post* samme dag, sørget Christian Fredrik for ble fyldig gjengitt i *Tiden* 19. mars, som «de meest beroligende Efterretninger».⁵¹

Artikkelen i *Tiden* var signert Carl von Holten, som understreket: «At det Engelske Folk i Almindelighed glædes ved det Skridt, som den Norske Nation har gjort, kan Ingen tvivle om [...]» Det som faktisk var en selvstendighetserklæring – Christian Fredriks kunngjøring av 19. februar der han tok tittelen regent og stilte seg i spissen for en norsk selvstendighetsbevegelse – kom på trykk i britiske aviser 9. april.⁵²

Regjeringens vedtak om fornyet blokade av Norge som ble presset frem fra svensk side med henvisning til Stockholmstraktaten, førte til sterk kritikk fra opposisjonens side. Pamfletter og artikler i aviser og tidsskrifter diskuterte det norske spørsmålet og den britiske politikken. Anker fulgte opp overfor

opposisjonens ruvende leder i Overhuset, Charles Grey, 2nd Earl Grey, med bakgrunnsinformasjon før den store debatten i parlamentet 10. mai. Denne debatten, allerede i forkant av Lord Greys varslede angrep på regjeringens politikk, var med på å sette spørsmålet om Norge både på den britiske og europeiske dagsorden.

Da Anker besøkte Lord Grey samme formiddag som han skulle holde sin tale og legge frem sitt forslag til adresse i Overhuset, fant han ham i hans studerkammer, som han skriver, «med alle de Papirer for sig, han agtede at benytte og citere under Talen».⁵³

Han forsøkte i etterkant å få utgitt Lord Greys nesten tre timer lange tale, men Lorden svarte at han slett

ikke hadde noen notater, og at avisenes referater var ufullstendige. Anker skriver oppgitt i brev til Christian Fredrik at Tory-vennlige aviser, som *The Times*, hadde en mer enn uvillig gjengivelse av talen.⁵⁴ Den

ble likevel referert i en rekke aviser og tidsskrifter, både i Storbritannia og på kontinentet.⁵⁵ Selv gjenga Anker talen i propagandaskriftet han var med på å

«fra svensk side strakk man seg langt for å understreke de gunstige vilkårene Norge ville få»

53 Anker, Christian Frederik og Carsten Ankers brevveksling, 243.

54 Anker, Christian Frederik og Carsten Ankers brevveksling, 266.

55 Fra avisene ble talen gjengitt som en del av den offentlige utgivelsen av parlamentsdebattene, [T.C. Hansard, ed.], *The Parliamentary Debates from the Year 1803 to the present Time*, vol. 27 (London: T.C. Hansard, 1814), 768–808. Talen er gjengitt i Hemstad, ed., «Like a Herd of Cattle», 209–26. Lord Greys tale ble satt til 10. mai 2014 fremført som en del av NRKs 24 timers maratonsending fra Eidsvoll, av Cameron Sharp. Det foreliggende referatet fra Hansard, hvor deler av talen er forkortet, og taletempo anno 2014, tilsvarte ca. 60 minutter. <http://tv.nrk.no/serie/1814-paa-24-timar/DVFJ62003814/sesong-1/episode-8>

49 *The Morning Chronicle*, 21. februar 1814.

50 *The Morning Chronicle*, 21. februar 1814.

51 *The Morning Post*, 21. februar 1814; *Tiden*, 19. mars 1814, nr. 77.

52 *Morning Chronicle*, 9. april 1814.

utgi i London sommeren 1814.⁵⁶

Svenske løfter

Carsten Anker hadde fått instruks om å bringe det norske budskapet ut, slik at parlamentet kunne «gjenlyde deraf». Det var imidlertid ikke bare de norske synspunktene som parlamentet gjelød av. Mindre kjent er hvilken betydning de svenske propagandaskriftene hadde. Baron Rehausen, den svenske ministeren i London, jobbet iherdig for å fremme de svenske synspunktene. Dette ble gjort i en tett dialog med den britiske regjeringen, men også fra svensk hold var man opptatt av og bekymret for opinionens betydning. Det ble derfor jobbet målbevisst gjennom oppslag i engelske aviser, oversettelser av svenske proklamasjoner og utarbeidelse av nye propagandaskrifter.

Norges posisjon i den fremtidige unionen med Sverige var et sentralt stridstema i den britiske debatten i 1814, og fra svensk side strakk man seg langt for å understreke de gunstige vilkårene Norge ville få. Dette ble ikke minst gjort gjennom offentlige – og offisiøse – publikasjoner, til dels spesialutformet for britisk politikk. Igjen var det snakk om riktig timing og tydelige poenger. Et viktig aspekt var å imøtegå den norske propagandaversjonen, der det het at den norske opinionens entydige ønsker var «Death and every sacrifice, rather than become Swedes».⁵⁷ Det svenske svaret var å understreke at det slett ikke var snakk om svensk undertrykking, at Norge ville få bedre politiske forhold i en forening med Sverige enn det hadde hatt som del av det danske eneveldet, og at den danske prinsen dessuten tilbakeholdt nettopp disse løftene og holdt det norske folk i uvisse.

56 Jens Wolff, [A Northern Tour]. *Sketches on a Tour to Copenhagen through Norway and Sweden; interspersed with historical and other Anecdotes of public and private characters. To which is added an Appendix, relative to the present political State of Norway* (London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown; Taylor and Hessey; Y. Ashley, 1814).

57 «Prince Christian addressed the following Letter, on the 19th of February, to his Majesty». Wolff, [A Northern Tour], li. Christian Frederiks brev til Frederik 6 sirkulerte internasjonalt og ble også gjengitt i britiske aviser.

Disse poengene ble understreket i en udatert *Declaration* fra den svenske kongen og i Schlegels nye, anonymt utgitte skrift, *Reflexions sur l'état actuel de la Norvège*.⁵⁸

Disse skriftene var mer ment for det internasjonale diplomatiet og for britiske lesere enn for et norsk publikum, selv om deklarasjonen også ble sendt inn som propagandaskrift i Norge i mai 1814.

Ved å gjenta og utdype de konstitusjonelle løftene i form av en offentlig deklarasjon fra høyeste hold ble de norske påstandene om svensk undertrykkelse og svensk slaveri betydelig moderert. Dette var ment for å sukre pillen, som en oppfølging av formuleringen i Stockholmstraktaten om å sikre det norske folks lykke. Det var et virkemiddel den britiske regjeringen begjærlig benyttet seg av i sitt forsvar mot opposisjonens stormløp i parlamentet.

Deklarasjonen, utarbeidet ved Carl Johans feltkanselli i Paris i april 1814, var også blant grunnlagsdokumentene som stormaktskommisærerne hadde med seg til København og Christiania sommeren 1814. Carl Johans propagandaløfter hadde fått en offentlig og formell karakter. Dette bidro trolig til at Carl Johan anerkjente Eidsvollsgrunnloven etter få dagers krigføring. Han var ikke tjent med en vedvarende norsk motstand som ville fått internasjonal oppmerksomhet og kunne havnet på stormaktenes bord under Wienkongressen, som startet opp i oktober. Den norske mobiliseringen og propagandavirkomheten bidro til støtte fra den britiske opposisjonen og opinionen, og interesse fra europeisk presse. I denne kampen om Norge spilte europeisk presse en rolle det er verdt å undersøke nærmere. Gjennom propagandakrigen om Norge i årene rundt 1814 ble Norge, trolig for første gang, satt på den politiske dagsorden i Europa.

58 [A.W.Schlegel], *Reflexions sur l'état actuel de la Norvège* (Londres: W. Clowes, 1814). Skriftet ble oversatt og gjengitt i den svenske avisen *Allmänna Journalen*, med referanse til *L'Ambigu* i London. Pamfletten er oversatt til engelsk av Mette Gudevold og gjengitt i Hemstad, ed., «Like a Herd of Cattle», 457–67.

Litteratur

1814-bibliografi: litteratur fra og om 1812–1814
www.nb.no/bibliografi/1814.

Almänna Journalen, 1813–1814.

L'Ambigu, ou varietés littéraires et politiques, 1813.
Leipziger Zeitung, 1813.

The Examiner, a Sunday Paper on Politics, Domestic Economy, and Theatricals, 1814.

The Morning Chronicle, 1814.

The Morning Post, 1814.

The Times 1813–1814.

Tiden, 1814.

Anker, Carl Johan, utg.: *Christian Frederik og Carsten Ankers Brevveksling 1814 samt Uddrag af deres Breve fra 1801–13 og fra 1815–17*, Christiania: H. Aschehoug & co 1901.

Barker, Hannah & Simon Burrows, eds.: *Press, Politics and the Public Sphere in Europe And North America 1760–1820*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Burrow, Simon: «British propaganda for Russia in the Napoleonic Wars: the 'Courir d'Angleterre'», *New Zealand Slavonic Journal* (1993): 85–100.

[Carl Johan]: *Copie de la Lettre de son Altesse Royale le Prince Royal à sa Majesté l'Empereur des Français, Roi d'Italie*, en date de Stockholm le 23 Mars 1813 = *Översättning af en Skrifvelse ifrån Hans Kong. Höghet Kron-Prinsen till Hans Majestät Fransmännens Keisare, Konung af Italien*, daterad Stockholm den 23 Mars 1813, Stockholm: Kongl. Tryckeriet, 1813.

Eisenträger, Stian E.A.: «The European Press and the Question of Norwegian Independence in 1814», Masteroppgave, Universitetet for miljø- og biovitenskap, 2013.

Engeström, Lars von: *Rapport, à Sa Majesté le Roi de Suède, par Son Ministre d'Etat & des Affaires Etrangères, en date de Stockholm le 7 Janvier 1813*, Stockholm: L'Imprimerie Royale, 1813.

Hansard, T.C. ed.: *The Parliamentary Debates from the Year 1803 to the present Time*, vol. 27, London: T.C. Hansard, 1814.

Hasselrot, Bengt: Benjamin Constant og Bernadotte: *De l'esprit de conquete et de l'usurpation og dens tilblivelse*, København: Bianco Lunos bogtrykkeri, 1950.

–: «Hvem var forfatteren til Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suède? Nogle bidrag til en gammel diskussion.» *Historisk Tidsskrift* (København) 11:3 (1950): 255–75.

Hemstad, Ruth, ed.: «*Like a Herd of Cattle*». *Parliamentary and Public Debates Regarding the Cession of Norway, 1813–1814*, Oslo Studies in Legal History, 9, Oslo: Akademisk Publiserings, 2014.

Hemstad, Ruth: *Propagandakrig. Kampen om Norge i Norden og Europa 1812–1814*, Notabene, Nasjonalbibliotekets skriftserie, 9, Oslo: Novus Forlag, 2014.

–: «'[...] almost an independant state'. Propaganda- og pamflettkrigen om Norge i Storbritannia 1813», i *Norden i Napoleonskrigene. Krig på sjø og land*, red. Knut Arstad, Forsvarsmuseets skrifter, 11, 339–74. [Oslo]: Forsvarsmuseet, 2014.

Holtman, Robert B.: *Napoleonic Propaganda*. Baton Rouge, [LA]: Louisiana State University Press, 1950.

Höjer, Torvald T:son : *Carl XIV Johan*, b. 2. Stockholm: Nordstedt & Söners forlag, 1943.

Leiren, Terje I. «Norwegian Independence and British Opinion: January to August 1814», *Scandinavian studies*, 47: 3 (1975): 364–82.

Lindbæk, Sofie Aubert, utg.: *Ti aar i landflygtighed Madame de Stael*, b. 2, *Verdensmemoirer udgivne for Danmark og Norge*, København: Gyldendal, 1913.

Metternich, Prince Richard: «Of the necessity of a censorship of the press» (1808), i *Memoirs of Prince Metternich, 1773–1815*. The papers classified and arranged by M.A. de Klinkowström, vol. 2., London: Richard Bentley & son, 1880, 225–27.

Nielsen, Yngvar. *Bidrag til Norges historie*, b. 2. Christiania: Carl C. Werner & Co, 1886.

–: «Diplomatisk Brevveksling om Norge mellem Wien og London (1814) og mellem Berlin og London (1813, 1814)», i *Historiske samlinger*, b. 2. Christiania: Den Norske Historiske Kildeskrift–

- kommission; i Kommission hos Jac. Dybwad, 1907.
- Olufsholm, Philip Ludvig [i.e. Peter Lotharius Oxholm]: *Anmærkninger i Anledning af det Nyelig i Sverrig, under det foregivne Trykkested Hamborg, udkomne Skrift: Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suede*. København: Fr. Brummer. Trykt hos C. Græde, 1813.
- : *Fortsættelse af Anmærkningerne ved Skriftet Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suede*. No. I. København: Fr. Brummer. Trykt hos C. Græde, 1813. –. *Fortsættelse af Anmærkningerne ved Skriftet Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suede*. No. I. København: Fr. Brummer, 1813.
- Orwell, George & Reginald Reynolds, eds.: *British Pamphleteers*. 2 vol, London: Allan Wingate, 1948–51.
- Schinkel, B. von & C.W. Berman: *Minnen ur Sveriges nyare historia*, b. 7, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner, 1855.
- [Schlegel, A.W.]: *Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suède*. À Hambourg 1813, au mois de Février. [i.e. Stockholm]: [C. Delén], 1813.
- : *Reflexions sur l'état actuel de la Norvège*. Londres: W. Clowes, 1814.
- : *Bemerkungen über einen Artikel der Leipziger Zeitung vom 5ten October 1813*. [Leipzig]: [s.n.], 1813.
- Schlegel August Wilhelm: *Ueber Napoleon Buonaparte und den Kronprinzen von Schweden, eine Parallele, in Beziehung auf einen Artikel der Leipziger Zeitung vom 5ten October 1813*. 2. vermehrte Auflage, Leipzig: [s.n.] 1814.
- Scott, Franklin D.: «Propaganda Activities of Bernadotte, 1813–1814», i *Essays in the history of modern Europe*, ed. Donald C. McKay. Freeport, New York: Books for Libraries Press, 1968, 16–30.
- Staël, Madame de [i.e. A.W. Schlegel]: *An Appeal to the Nations of Europe against the Continental System*: Published at Stockholm, by Authority of Bernadotte in March, 1813,. London: J.M. Richardson, 1813.
- Tangeraas, Lars: «A Question of Honour. Norway in British Policy 1810–1814», ph.d.-avhandling, London 1977.
- : «Castlereagh, Bernadotte and Norway», *Scandinavian Journal of History*, 8 (1983): 193–223.
- Tegnér, Elof. *Minnen och anteckningar: Utgifna efter handskrifter och samlingar, tillhöriga grefve L. S. von Engeström och Svenska riksbiblioteket*, b. 2, . Stockholm: F.&G. Beijers Förlag, 1876.
- Traktrat [sic] med Sverige*. (Öfversättning ur Courier d'Angleterre). Wisby: Cedergren och Nyberg, 1813.
- Webster, C.K.: *The Foreign Policy of Castlereagh*, vol. 1, London: G. Bell and Sons, 1931.
- Weibull, Jörgen: *Carl Johan och Norge 1810–1814. Unionsplanerna och deras Förverkligande*, Bibliotheca historica lundensis, 6. Lund: Gleerup, 1957.
- Wolff, Jens: [A Northern Tour]. *Sketches on a Tour to Copenhagen through Norway and Sweden; interspersed with historical and other Anecdotes of public and private characters. To which is added an Appendix, relative to the present political State of Norway*. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown; Taylor and Hessey; Y. Ashley, 1814.

Fra slaget ved Hanau, hvor Napoleons hær beseiret østerrikerne og bayerne 30.–31. oktober. Tilbudet og etterspørselen etter nyheter økte dramatisk med den franske revolusjonen og Napoleonskrigene.

Den europeiske presse og norsk uavhengighet i 1814

Stian A. E. Eisenträger
Utenriksjournalist, Verdens Gang
stian.eisentrager@gmail.com

Napoleons nederlag i Leipzig høsten 1813 og den påfølgende abdikasjonen i april 1814 symboliserte slutten på 25 år med nesten sammenhengende krig på det europeiske kontinentet. Mens freden var i ferd med å gjenopprettes i Europa, tiltrakk nordmennenes motstand mot Kieltraktaten, den norske grunnloven og den eskalerende konflikten i nord oppmerksomheten til redaktører og lesere over hele kontinentet. Dette er noe jeg ønsket å forandre gjennom min studie,¹ der jeg har gått igjennom 1814-årgangen av elleve aviser fra åtte forskjellige europeiske land.

Jeg har gransket hvordan pressen utenfor Skandinavia rapporterte de politiske hendelsene i Norge i 1814, og landets transformasjon fra en integrert del av det danske imperium til en selvstendig stat. Videre stadfester studien at Danmark-Norge var et av datidens mange imperier, og at hendelsene i 1814 var et uttrykk for imperiets oppløsning. Noe som ofte glemmes, eller blir ignorert, er at det vi kaller Danmark-Norge, var en heterogen konglomeratstat, et imperium bestå-

ende av territoriale enheter på fire kontinenter – med København som sitt senter (Bregnsbo & Jensen 2004). Glenthøj (2010) understreker at den økte maktssentraliseringen i den danske staten – eller mer korrekt de danske riker, som statsdannelsen ble referert til i samtiden – og Københavns styrkede posisjon ikke må bli tolket langs nasjonale linjer. Byen var ikke hovedstaden i Danmark, men hovedstaden i den dansk-norske tyske konglomeratstaten – altså en stat som besto av flere territorier, forbundet gjennom det samme kongehuset. Denne typen dynastisk-absolutistiske stater dominerte det europeiske statssystemet i perioden etter den berømte freden i Westfalen i 1648. Dynastisk suverenitet hadde imidlertid lite til felles med moderne folkesuverenitet – idéen om at all legitim statsmyndighet utgår fra folket. Den dynastiske konglomeratstaten hadde sentralisert, personbasert og «guddommelig» gitt mandat for maktutøvelsen. Suverenitet var personifisert i monarken, som anså og behandlet staten som det regjerende dynastiets arvelige, private eiendom (Brown et al. 2004: 52). Jeg har videre forsøkt å gi svar på hvordan Norge og spørsmålet om norsk suverenitet ble oppfattet i 1814, hvorvidt norsk uavhengighet var konseptuelt mulig i europeernes øyne, og hvordan tenkningen rundt muligheten for en ny stat i 1814 så ut.

Konkurrerende representasjoner

Hendelsene i Norge utspant seg samtidig som det var en dragkamp i Europa mellom krefter som kjempet for å opprettholde det gamle regimet med dynastisk-absolutistiske stater, og krefter som kjempet for folkesuverenitet og nasjonal selvstendighet. Datidens internasjonale samfunn var basert på et system av absolutistiske stater og monarkisk suverenitet i Europa. Den franske revolusjon med sitt alternative

¹ Denne artikkelen er i sin helhet bygget på min masteroppgave i internasjonale relasjoner som jeg leverte ved UMB våren 2013: *The European Press and the Question of Norwegian Independence in 1814*. Oppgaven inneholder detaljerte referanser og oversikt over kilder, samt øvrig litteratur, og kan lastes ned her: <http://umb.academia.edu/StianEisentrager>.

legitimeringsprinsipp folkesuverenitet undergravde det gamle regimets grunnpilar, som var dynastisk legitimitet, og truet kongenes gudgitte rettigheter. Dette inspirerte imitatorer over hele verden. I støpeskjeen var i tillegg konseptet nasjonal enhet, og idéen om nasjonalstaten.

Så vel på slagmarken som i den trykte presse materialiserte det seg en kamp mellom revolusjonære og reaksjonære krefter også i den trykte presse, hvor det ble lagt til rette for en borgerlig offentlig sfære. Gjennom å benytte diskursanalytiske verktøy har jeg undersøkt hvordan spørsmålet om nasjonal uavhengighet og folkesuverenitet ble oppfattet, og hvilke representasjoner som var til stede i 1814 gjennom pressedekningen av hendelsene i Norge. Med representasjoner i en diskurs menes de forskjellige oppfatninger av virkeligheten. Denne produksjonen av virkeligheter skjer blant annet i avisene, som de jeg har undersøkt i min studie. Det finnes en palett av ulike syn på spørsmålet om norsk uavhengighet, men det er to hovedrepresentasjoner som kommer til syne: folkesuverenitetsrepresentasjonen og fyrstesuverenitetsrepresentasjonen.

Viktigheten av utenriksnyheter

Tilbudet og etterspørselen etter nyheter økte dramatisk med den franske revolusjonen og Napoleonskrigene. Som Lundell påpeker: «Politisk radikalisme og pirrende banning solgte, det gjorde også krig. Flommen av nyheter bokstavelig talt ropte om plass, og derfor måtte andre funksjoner så som leserbrev ofre sine plasser.» (Lundell 2011: 13) I sin kjente studie av franske, tyske, engelske og amerikanske aviser fra 1600- til midten av 1800-tallet viser Jürgen Wilke (1987) hvordan utenriksnyheter hadde en mer dominerende posisjon i nyhetsdekningen enn innenriks hendelser. I avisene som ble publisert mellom 1674 og 1856, ble utenriksnyheter alltid gitt høyest prioritet og ble presentert først. Han finner kun ett unntak, nemlig i 1796, da 61 prosent av artiklene i La Gazette Nationale ou le Moniteur Universel i Paris var

innenriksnyheter, mens 37,5 prosent av artiklene i de andre avisene var innenriksnyheter.

Det er flere forklaringer på hvorfor utenriksnyheter hadde en mer fremstående posisjon i datidens aviser. Ifølge Wilke kan den grundige utenriksdekningen være påvirket både av innenrikspolitiske faktorer og eksterne politiske variabler. Hans konklusjon er at sensur og pressekontroll hadde en «positiv» effekt på utenriksdekningen. Ved å tillate utenriksnyheter kunne informasjonsbehovet bli tilfredsstilt til en viss grad, samtidig som oppmerksomheten kunne ledes bort fra mer presserende temaer innenriks. Årsaken til at La Gazette Nationale publiserte mer innenriksrelaterte artikler enn utenriksnyheter i 1796, kan derfor forklares med økt pressefrihet i kjølvannet av den franske revolusjon (Wilke 1987: 174).

«I støpeskjeen var i tillegg konseptet nasjonal enhet»

Dooley (2010) argumenterer imidlertid for at den tidlige journalistikken oppsto for å kommunisere om saker som normalt ikke ble kjent gjennom den vanlige

ryktebørsen i gater og på torg. (Dooley 2010: 287). Både Dooley og Wilke mener at avstander og hvordan nyheter ble overført fra et land til et annet, hadde innvirkning på hvordan de skrev om hverandre. Wilke påpeker en tendens til regionalisme, som han forklarer med nærhet som nyhetsfaktor. For eksempel er det en større dekning av det østlige Europa i tyske og franske aviser enn i de britiske og amerikanske. Wilkes studie hevder også at de skandinaviske landene «alltid var i skyggen av internasjonal oppmerksomhet» (Wilke 1987: 164). Det faktum at Norges plass i Europa ble ansett som å være i den ytterste utkant, kan illustreres med det følgende utdraget fra London-avisen The Morning Post fra 25. august 1814:

Accustomed as we have been to peruse the accounts of those magnitudinous [sic] and dreadful combats which have given peace to nearly the whole of Europe, we can scarcely persuade ourselves that the torch of war is yet furiously burning in one of its remotest and insignificant corners.

Hvordan skal vi lese avisene fra 1814?

Som min studie viser, fikk de dramatiske politiske hendelsene i Skandinavia i 1814 faktisk betydelig oppmerksomhet i europeiske aviser, selv om redaktørenes kunnskap om Skandinavia generelt, og Norge spesielt, var begrenset. Dette kan ha bidratt til en del overdrevne rapporter, og til og med noen rene røverhistorier, om det som foregikk på dette eksotiske, nærmest mytiske stedet langt mot nord. Men som Barker og Burrow påpeker, var de tidlige avisene «avhengige av utenlandske aviser og håndskrevne nyhetsbrev, som de resirkulerte skamløst» (2002: 7). Selv om mange aviser i 1814 fremdeles ble skrevet og publisert i opplysningsånden, og mange rykter som ble rapportert, ble tilbakevist som falske påstander, var det noen historier som ble sluppet igjennom uten korrigeringer.

Et interessant eksempel på slike såkalte avisender eller falske vandrehistorier er rapportene om det såkalte «norske amazonekorpset», en historie som var klart inspirert av norrøn mytologi og nasjonalromantiske

forestillinger om det norske folk. I kjølvannet av krigen mellom Sverige og Norge sommeren 1814 rapporterte nemlig en rekke aviser om at en militær avdeling på omkring 400 norske jenter hadde deltatt i fryktelige kamper mot de svenske styrkene. Noen av dem ble rapportert drept, mens andre skulle ha blitt tatt som krigsfanger. Den tyske avisen *Hamburgischen Unparteyischen Correspondenten* var den første ikke-skandinaviske avisen som brakte videre historien om «die Norwegischen Schildjungfrauen» 24. august. *The Examiner* i London rapporterte 28. august at

it is even said, that a Norwegian young Lady has raised a corps of her own sex, a report, which though possible to be true, and under all the particular circumstances not even improbable, serves at least to show what the prevalent feeling is with regard to Norwegian spirit.

Historien spredte seg sørover og ble publisert i Augsburg

Allgemeine Zeitung den 1. september og i *Erlanger Real-Zeitung* den 2. september. Historien nådde til og med Amerika, hvor den ble trykket i *Federal Republican* i Georgetown 25. november 1814. Ingen av avisene brakte kilden til historien. Den nederlandske avisen *Oprechte Haarlemsche Courant* gir imidlertid en indikasjon på at historiens opphav kan ha vært i Norge, i det den bringer videre historien under tittelen «Noorwegen. Christiania, den 10 Augustus». Fire tiår senere blir historien gjenfortalt i en norsk historiebok, og dermed er sirkelen sluttet (Giessing 1852: 97–98).

Idéen om kvinnelige soldater er ikke en umulighet, for vi vet at kvinner kjempet i den franske revolusjonshæren (Hopkin 2009). Imidlertid finnes det ingen andre kilder som kan bekrefte, og ikke en gang indikere,

at kvinner deltok i direkte kamphandlinger i Norge i 1814. Historien om «det norske amazonekorpset» stammer trolig fra et brev fra en kvinne som ble publisert i *Intelligenz-Seddel* i 1814. Kvinnen hevder

at hun er villig til å organisere og lede et hærkorps av kvinner «som en annen amazone eller skjoldmø» (Blom 1869: 196; Glenthøj 2010: 115; Schnitler 1911: 22). Denne passasjen var høyst sannsynlig feil oversatt og begynte å leve sitt eget liv i nyhetsrapportene om de dramatiske hendelsene i Norge.

Dette eksempelet illustrerer et av mine hovedpoeng i undersøkelsen av dekningen av Norge i de europeiske avisene i det skjebnesvangre året 1814. Avisene sprer forskjellige idéer gjennom en rekke diskursive representasjoner og er mer opptatt av «ritualer for identitetsdanning fremfor noen positivistisk bidrag til kunnskap om verden», som Carey har formulert det. «Den symbolske funksjonen til journalistikk i å etablere og opprettholde samfunn har en mer signifikant rolle enn dens informasjonsdel» (Carey 1989, sitert i Conboy 2012: 4). Avisene i 1814 må altså først og fremst bli lest som formidlere av idéer, fremfor faktisk informasjon. I det følgende skal vi se på

«Den symbolske funksjonen til journalistikk i å etablere og opprettholde samfunn har en mer signifikant rolle enn dens informasjonsdel»

hvordan noen av avisene behandlet spørsmålet om norsk uavhengighet.

The Examiner

Inntil midten av 1800-tallet var London kjent som verdens avishovedstad (Høyer 2010). London-avisene var langt foran avisene i resten av Europa, både med tanke på størrelse og egen tekstproduksjon. Årsakene kan muligens finnes i Londons befolkning, som var stor sammenliknet med andre bysentre på denne tiden, i tillegg til et høyt nivå av lesekyndighet og pressefrihet. London-avisene opererte under de mest liberale forholdene i hele Europa i 1814. The Examiner viet mye plass og en rekke forsider til spørsmålet om Norges uavhengighet, og avisens redaktør Leigh Hunt sto for den mest radikale dekningen av dette sakskomplekset. Han viste stor selvbevissthet og stor tro på sin egen rolle og evne til å påvirke folks oppfatninger, både innenfor og utenfor England. At London-avisene har mer frihet enn avisene i andre europeiske byer, virker han fullt klar over når han skriver at «vi har grunn til å tro at engelske blader akkurat nå får mer oppmerksomhet enn vanlig i utlandet», og at det derfor er deres plikt å motgå det de mener er feilaktige rapporter. The Examiner-redaktøren uttrykker et bevisst forhold til kildekritikk og skriver i klartekst at «nesten like lite tiltro skal man ha til de danske beretningene om disse affærene, som de svenske». Avisen ser også seg selv som en forsvarer av Norges selvstendighet ved å ta til motmæle mot Karl Johans propaganda i sine spalter: «Nordmennene, uvante som de er til denne typen krigføring, og ikke i stand til, som sine fiender, å presse oppmerksomheten til vanlige lesere inn i sin tjeneste, har et dobbelt krav på hver ærlige penn som kan bli funnet blant andre nasjoner» (egen oversettelse).

Avisen støttet synet om at kongen av Danmark ikke hadde noen rett til å overføre det norske folk til kongen av Sverige. Dette ble sammenliknet med kveghandel, og til og med slavehandel. I motsetning til

andre liberale aviser omtaler ikke The Examiner hendelsene i Norge som revolusjon eller et opprør, men som et rettferdig forsvar mot fiendtlige angrep utenfra. Avisen projiserer en nasjonal-liberal folkesuverenitetsrepresentasjon av hendelsene i Norge, og romantiserer den norske, frihetselskende bonden. Avisen hevder at de samlede massene av nordmenn lengter etter sin nasjonale frihet, høyt motivert til å kaste seg inn i en krig mot Sverige og dets allierte. Som nyere forskning har påvist, var ikke dette tilfellet. The Examiner undersøkte opplysninger om at nordmennene var delte i spørsmålet om uavhengighet, slik som det ble rapportert i andre aviser, og at den nasjonale bevegelsen først og fremst var drevet frem av eliten. Dette passet imidlertid ikke inn i The Examiners idé om folkesuverenitet, at regjeringens autoritet er skapt, opprettholdt og legitimert av folket, nasjonen.

*«London-avisene opererte under
de mest liberale forholdene i hele
Europa i 1814»*

Videre har avisen et negativt syn på at en «utlending» skulle være stats-overhode i en annen nasjons stat. Propagandaen

mot Sveriges franske kronprins, som anklages for å være simpel imitator av Napoleon Bonaparte, er et eksempel. Et annet eksempel er avisens misnøye med at Kristian Fredrik er en dansk prins. Avisen argumenterer imidlertid at det ikke er komplett uakseptabelt så lenge det er folkets vilje at den danske prinsen skal være konge over Norge. The Examiner forsvarer også saken til andre «undertrykte nasjoner» og skriver flere ganger, kanskje så deres egen regjering skal se det, at dersom disse problemene ikke blir håndtert på den kommende fredskongressen, er det en fare for at alle disse nasjonene vil snu seg mot de allierte sammen med Frankrike.

Rheinischer Merkur

Napoleons tilbaketrekning med sin hær fra de tyske territoriene etter det blodige tapet i slaget ved Leipzig betød at mange gamle aviser som var blitt bannlyst eller tvangsovertatt, igjen kunne gis ut som før. Frigjøringen førte ikke bare til at gamle titler ble gjenopplivet, men også til at nye aviser ble født.

Den tyske forfatteren og journalisten Joseph Görres, grunnlegger av *Rheinischer Merkur*.

Den viktigste av nykommerne var *Rheinischer Merkur*, som ble utgitt første gang 23. januar 1814 i Koblenz – altså tre uker etter frigjøringen. Denne datoen markerer «begynnelsen på utviklingen av den politiske pressen i Tyskland» (Koszyk 1966, sitert i Wilke 2008: 172). Avisens grunnlegger Joseph Görres hadde støttet den franske revolusjonen og den demokratiske bevegelsen, og hadde allerede publisert en avis ved det illustrerende navnet *Den røde journal* sent på 1700-tallet, i en alder av 22 år.

Görres journalistiske forståelse bryter med den tidligere opplysningstradisjonen, som den konservative pressen sto for. Han mente at aviser skulle være «eksternt fri og uhildet, og føre ordet om den offentlige mening: Tribunene skal representere den store ma-

joritet, de skal være folkets munn og prinsens øre». Han mente at avisene skulle gjøre mer enn å referere hva som hadde skjedd i usammenhengende enkeltrapporter, og begynte å redigere disse sammen til sammenhengende artikler. Han gikk heller ikke av veien for å fronte sine egne, sterke meninger, og ifølge Wilke (2008) kan man her se opprinnelsen til leder-sjangeren i tysk presse. Han fremmet sterk kritikk mot fredsforhandlingene i Paris og den påfølgende Wien-kongressen, og møtte i begynnelsen velvilje fra den prøyssiske ledelsen fordi de ønsket å vinne innflytelse i Rhinland. Til slutt ble imidlertid kritikken og ikke minst den nasjonalistiske agitasjonen for drøy, og avisen ble nedlagt allerede i 1816. Før den tid hadde Görres imidlertid tatt sterkt til orde for et forent Tyskland, og benyttet i denne anledning den norske kampen for selvstendighet som et viktig eksempel og forbilde.

Avisen til Görres var en av de mest frittalende støttespillerne til idéen om folkesuverenitet i de tyske statene. Representasjonen av hendelsene i Norge faller klart innunder den nasjonal-liberale folkesuverenitetsrepresentasjonen. Selv om redaktør Görres' tenkning tar innover seg de geopolitiske realitetene rundt omfordeling av territorier som en slags avstraffelse av Danmarks konge for å ha tatt side med Napoleon under krigen, stiller han spørsmål

*«The Examiner underslo opplysninger
om at nordmennene var delte i spørsmålet
om uavhengighet»*

ved om det er nødvendig – og i kongen av Danmarks makt – å overføre Norge til Sveriges konge. Han tilbakeviser kravene om at en absolutistisk hersker kan ha gudgitte rettigheter, og at en hersker er autorisert

til å gi en del av sitt land, med nasjonen som hører til, til en annen konge. På denne måten legger han frem sin egen variant av kveghandel-metaforen: at et folk ikke kan bli byttet som gods. Han projiserer en idé om folkesuverenitet hvor folket skal bestemme, og at når det norske folk gjør motstand mot en forening med Sverige, skal dette ifølge hans syn respekteres.

Ulikt de fleste av datidens aviser evaluerer han kilde-

Illustrasjon fra Gazette de Lausanne.

nes troverdighet, og skriver at man ikke skal tro alt som rapporteres, spesielt fra kongenes propaganda-maskineri. «Bøndene i Norge kan så vel ha noe annet å si», skriver han i en artikkel 27. mars 1814. Videre blir hans syn på spørsmålet om Norge skrevet ut i klartekst:

«men vi er sikre på at Norge ville aldri blomstre vakrere, mer strålende og sterkere enn om det fortsatt hadde sin egen konge»

Tapet av dette landet [Norge] har alltid virket for oss som en mild straff mot Danmark for sitt svik mot alle folks sak. [...] Vi vet ikke om de felles fordeler og stormaktenes politikk absolutt krever forening mellom Sverige og dette landet; om det er mulig å beskytte dets uavhengighet mot den sterkere nabo: men vi er sikre på at Norge ville aldri blomstre vakrere, mer strålende og sterkere enn om det fortsatt hadde sin egen konge, og en fri nasjon kunne leve innenfor dets grenser.

De interne splittelsene i Norge blir nevnt, men ikke utbrodert, og Görres gir i stedet en representasjon av en nasjon som ønsker å kjempe for sin «urgamle uavhengighet». Han bruker også argumenter om Norge som en naturlig enhet, og hevder at landets geografi viser at det burde være uavhengig fra Sverige.

Akkurat som The Examiners redaktør uttrykker Görres misnøye med Kristian Fredrik for å ha gitt opp kampen for norsk selvstendighet, men påpeker samtidig at Norge nå er i en bedre posisjon når det kommer til en mulig union med Sverige.

Gazette de Lausanne

Grunnlegger og redaktør av Gazette de Lausanne i Sveits, Gabriel-Antoine Miéville var en stor tilhenger

av den franske revolusjonens idéer, og deltok i det berømte banketten «Banquet des Jordils» i 1791. Der ble toårsdagen for stormingen av Bastillen markert. Her utbragte han en skål «à la grande nation!» – en handling som førte til at han ble dømt av den reaksjonære Bern-regjeringen og måtte tilbringe fem år i forvaring på Inseospital, Berns sykehus (Verein der Schweizer Presse 1896: 404). På denne måten forsøkte man å stemple revolusjonære idéer som mental sykdom. Senere skulle han bli forsamlingsmedlem i den Helvetiske Republikken (1798–1803), som var den første staten som postulerte pressefrihet som en garanti i grunnloven. I perioden 1803 til 1814 vendte man imidlertid tilbake til det gamle regimets praksis med sensur både før og etter publisering, men Gazette de Lausanne publiserte likevel mange tekster som omhandlet hendelsene i Norge, og omtalte dem som en revolusjon. Denne avisens representasjon av hendelsene som vedrører Norge, faller også innunder folkesuverenitetsvarianten. Gazette de Lausanne skiller seg imidlertid fra både The Examiner og Rheinischer Merkur ved å ha en mer tradisjonell opplysningsstil, ved ikke å eksplisitt uttrykke sine politiske synspunkter og ved å rapportere og sitere fra kilder fra begge sider av konflikten. I dekningen til Gazette de Lausanne vies ikke plass til diskusjonen om hvorvidt kongen av Danmark har lov til å gi Norge til kongen av Sverige. Avisen fremmer en tolkning om at det har brutt ut en revolusjon fordi nordmennene ikke ønsker å bli forent med Sverige. Selv om folkesuvereniteten tillegges stor vekt, tilsidesettes ikke viktigheten av kongen av Norge. Avisens analyse er at Norge ikke vil lykkes i å bli selvstendig uten støtte fra England, og det spekuleres i om en allianse kan inngås på den tradisjonelle, dynastiske måten – ved inngåelse av kongelig ekteskap. Videre fremholdes det at spørsmålet om Norges uavhengighet kan løses ved videre redistribusjon av territorier, for eksempel ved å gi kronprins Karl Johan Napolis krone i stedet. Hvorfor Norges uavhengighet og det norske folkets rett til å velge sin egen konge skulle tillegges mer

vekt enn andre folks rett til å gjøre det samme, gir ikke avisen noe svar på.

I Gazette de Lausanne blir ikke Kristian Fredrik kritisert for å ha gitt opp kampen om Norge, slik som i enkelte andre aviser. I stedet skriver redaktør Miéville at Kristian Fredrik «ofret seg for Norges sak» og valgte å gå med på en avtale om å abdisere til det beste for det norske folk. Etter å ha gått igjennom punktene fra abdikasjonserklæringen skriver redaktøren:

Det er sannsynlig at Sverige vil akseptere den norske konstitusjonen, bortsett fra et lite antall endringer. Denne konstitusjonen, mer demokratisk enn Sveriges, etterlater den suverene makten prekær og forsvaret etableringen av et arvelig monarki [...]. Hvis det blir opprettholdt, vil Norge mer eller mindre være forenet med Sverige, som Ungarn er med Østerrike.

*«Hvis det blir opprettholdt, vil Norge
mer eller mindre være forenet med Sverige,
som Ungarn er med Østerrike»*

Journal des Débats, Journal de l'Empire og Le Spectateur

Journal des Débats er ansett som et av datidens viktigste politiske og in-

tellektuelle presseorganer i Frankrike. Avisen ble for første gang gitt ut etter stenderforsamlingen i 1789 og inneholdt eksakte referater fra debattene i nasjonalforsamlingen. Fra 1799 ble den en politisk avis. Den endret tittel en rekke ganger, ettersom regimene skiftet. Under Napoleons første imperium (1804–1814) var redaktør Louis-François Bertin mot Napoleon, og ble dermed tvunget til å slutte, mens avisen fikk sitt nye navn: Journal de l'Empire. Fra 1811 ble avisen overtatt av myndighetene og ble den ene av kun fire aviser som ble gitt ut i Paris (Bertsch 2005; Jakoby 1988; Kovarik 2011). Her finner vi en av de mest interessante personene som tok for seg spørsmålet om norsk selvstendighet i 1814, den dansk-franske geografen og journalisten Malthe Conrad Brun – i Frankrike bare kjent som Malte-Brun (Bredal 2011: 404). Han var kommet til Paris som flyktning etter å ha provosert kongen av Danmark med sine revolusjonære idéer, og begynte å skrive utenriksspalten

til *Journal des Débats* i 1804, noe han fortsatte med inntil Napoleon abdiserte i 1814. Han ble da tvunget til å slutte i avisen, som igjen ble kongetro, og startet sin egen ukeavis: *Le Spectateur*.

Malte-Brun var en tidlig skandinavist: Hans politiske prosjekt var å gjenforene Skandinavia. Danmark, Norge og Sverige skulle igjen bli ett kongerike, som de var under Kalmarunionen, og dette riket skulle danne en allianse med Napoleons nye imperium. Dette var Malte-Bruns hovedmotivasjon for å bli med på Napoleons felttog vinteren 1813–1814 som journalist for *Journal des Débats*. Han ville overbevise Napoleon om å gå nordover, gjenforene de skandinaviske landene og dermed få nøkkelen til europeisk dominans som en «romersk-gotisk keiser». I 1804 hadde han dannet gruppen *Association Coloniale Scandinave* sammen med en gruppe skandinaver i Paris, hvis mål var å få satt en dansk konge på den svenske tronen. Ettersom Danmark allerede var en alliert av Napoleon, gjorde gruppen alt i sin makt for å hindre Napoleons tidligere general, og nå rival, Jean-Baptiste Bernadotte fra å bli ny kronprins i Sverige. Malte-Brun og hans med-sammensvorne bombarderte den parisiske pressen med propaganda som gikk løs på den franske kandidaten til å bli svensk tronarving. Et slag var derfor tapt for Malte-Brun da Bernadotte ble valgt til kronprins i 1810 (Bredal 2011: 332–336; Friis 1898: 272–273).

Malte-Brun fortsatte likevel å argumentere for at en union dannet av de skandinaviske nasjonene ville bli det «mest velkonstruerte politiske samfunn i Europa», og at de tre nasjonene ville komplimentere hverandre: «Selv om danskene mangler styrke, svenskene stødighet og nordmennene utdanning, ville disse manglene kompensere for hverandre dersom disse nasjonene ble samlet.» Med venner på begge sider av Skagerrak hevdet han å ha lagt fra seg alle nasjonale fordommer, og ifølge hans selv var hans politiske hovedprinsipp «Tenk på Skandinavias beste» (Malte-Brun 1814). Da de ble bestemt ved Kielfreden at Danmark

skulle gi Norge til Sverige i 1814, tapte Malte-Brun enda et slag. Et tvangsekteskap mellom Norge og Sverige ville ikke støtte hans drøm om et forent Skandinavia. Tvert imot så han dette som ekstremt mot sin hensikt. Derfor endret han intellektuell angrepsvinkel på situasjonen: Hver av de tre skandinaviske statene måtte være uavhengige og ha like vilkår for at den nye skandinaviske unionen skulle kunne realiseres. Han argumenterer med at «den norske revolusjonen» verken er verket til ett enkelt parti, eller en plan som er kokt i hop med Danmark, men forsvarer at når kongen av Danmark har frasagt seg den norske kronen, har det norske folk rett til å velge sin egen konge, som en konsekvens av folkesuvereniteten: «Grotius mener at subjektene ikke er pliktbundet til å adlyde en konge som ønsker å frasi seg tronen, og som de til og med kan gå til krig mot.» Malte-Brun bruker til og med kveghandelsargumentet:

«Et tvangsekteskap mellom Norge og Sverige ville ikke støtte hans drøm om et forent Skandinavia»

Folk kan ikke bli byttet som om de var nasjonalt gods, fordi et monarki er ikke en farsarv, det er en bruksrett. Ingen del av en stat kan lovlig bli avstått uten samtykke fra dets subjekter, både de i den delen som skal

avstås og de som er i den gjenværende delen. (Malte-Brun 1814).

Malte-Bruns bunnløse beundring for Kristian Fredrik skinner tydelig gjennom i en rekke av tekstene hans, hvor den nye norske kongen blant annet blir beskrevet som «en av de vakreste karakterer som noensinne har smykket menneskehetens annaler». Videre skriver han at prinsen har en «ren dømmekraft», som ikke er «besudlet med personlig ambisjon». «Han ønsker bare å være et instrument for den nasjonale vilje, å være sitt nye lands tjener», skriver Malte-Brun. Konstitusjonen skaper et «genuint representativt demokrati, som bare kan eksistere i en dydig, streng nasjon», fortsetter han og legger til at «den takknemlige nasjonen» ga prinsen en «fortjent belønning» ved å tilby ham «Haralds eldgamle trone». Den eneste feiltakelsen prinsen gjorde, ifølge Malte-Brun, var å ikke angripe Sverige først. Han dog kunne ha trukket seg

tilbake dypt inn i skogene og dalene i innlandet, skriver Malte-Brun og spekulerer rundt om hvorvidt en langtrukket geriljakrig kunne ha jevnet ut ubalansen i våpenkapasitet. «Dette ville imidlertid ha trukket de lykkelige, fredelige hyttene på landet inn i krigens skrekk og kaos», skriver han og legger til at Kristian Fredrik vil bli «velsignet av kommende generasjoner» som grunnleggeren av nordmennenes frihet.

Deutsche Blätter

I likhet med Rheinischer Merkur var Deutsche Blätter i Leipzig en politisk avis som ble opprettet i den korte perioden med pressefrihet etter Napoleons fall. Velsignet med privilegium fra den østerrikske feltmarskalken og øverstkommanderende for det allierte styrkene, prinsen av Schwarzenberg, forelå den første utgaven av avisen bare noen dager før det skjebnesvangre slaget ved Leipzig 14. oktober 1813.

Avisen var en sterk agitator mot Napoleons okkupasjonsstyrker, ikke bare på grunn av sensur og privilegier, men fordi befolkningen selv hadde lidd voldsomt under okkupasjonen.

Grunnlegger og redaktør Friedrich Arnold Brockhaus tilhørte den reform-liberale eliten i Leipzig, og de politiske idéene han formidlet gjennom Deutsche Blätter, illustrerer noen av paradoksene ved gruppens tenkning. Som Peter Ufer (2000) skriver, må de ha hatt inntrykk av at det var en krise i de politiske institusjonene, og at utfallet var uklart.

Tydeligvis frykter Brockhaus republikanske revolusjoner og fortsatt krig i Europa. Han argumenterer for at folket burde holde seg utenfor statsanliggender, og tilbakeviser totalt folkesuverenitet. Han ser ikke noe problem i at kongen av Danmark avstår Norge til Sverige, etter å ha vært alliert med Napoleon og tapte krigen. Han viser at han er fullt klar over at det foregår frihetskamper i de spanske og portugisiske koloniene i Amerika og i «de amerikanske fristater»,

og at Norge viser «den samme ånd som Europa beundret ved Spania og Portugal: De vil kun ha den regjering som de har gitt seg selv». I sine skrifter oppfordrer imidlertid Brockhaus nordmennene til å adlyde sin tidligere konge, og la landet bli overført til kongen av Sverige uten motstand og underkaste seg «seierherrens rettigheter». Med erfaringene fra den franske revolusjon ferskt i minne er han, som mange andre med ham, klart skeptisk til hva en folkelig oppstand kan bringe. Brockhaus virker nærmest frustrert over hvordan nordmennene handler; han kan rett og slett ikke fatte hvorfor nordmennene ikke vil bli med i en union med Sverige, eller hvordan de ikke kan se dette som den beste løsningen. Som Brockhaus ser det, vil nordmennene få bedre rettigheter under den svenske kongen. Og tross alt, argumenter han, er det naturen som vil at Norge og Sverige skal være forent – ettersom den skandinaviske halvøy

utgjør en naturlig territoriell enhet. «Kongen av Sverige tilbyr Norge gleden av større politiske rettigheter enn det har innehatt under Danmark siden 1661. Norge tilbakeviser dette med bitterhet, for i stedet å bli

en selvstendig stat med 800 000 innbyggere som vil leve i evig krig med Europa!»

Brockhaus advarer mot at krav om nasjonal uavhengighet kan føre til mer krig. Det er ikke særlig rart av ham å gjøre det, med tanke på at han selv har opplevd sammenhengende krig i en årrekke, som kulminerte i Leipzig. Med nær en halv million soldater av en rekke nasjonaliteter som deltakere var dette historiens største slag før første verdenskrig. Brockhaus var selv vitne til det blodige dramaet som pågikk omtrent rett utenfor hans egen stuedør, og rapporterte om dette i Deutsche Blätter som utkom 22. oktober 1813. «Dersom alle folk, som nordmennene, skulle søke ære i å ha deres egen konge og hoff», skriver Brockhaus, «da ville flesteparten av Europas stater splittes opp i et stort antall mindre kongedømmer, og krigen ville ingen ende ta.»

«Brockhaus advarer mot at krav om nasjonal uavhengighet kan føre til mer krig»

Österreichisch-Kaiserliche priv. legierte Wiener-Zeitung.

Der Wiener Zeitung fra 19. oktober 1814.

Erlanger Real-Zeitung

Også i skolelæreren Johann Georg Christian Ficks Erlanger Real-Zeitung er krigstrøttheten tydelig, og igjen er freden et tydelig emne i spaltene. Redaktøren håper at fiendtlighetene i Skandinavia snart vil være over, og virker ikke overbevist om at det er det norske folket selv som ønsker at Norge skal bli en selvstendig stat. Avisens oppmerksomhet er først og fremst rettet mot prins Kristian Fredrik, og foreslår at han burde tilbys et annet landområde for å tilfredsstille hans ønske om sitt eget land. «Store mengder blod vil spilles i en sta kamp» om ikke Kristian Fredrik abdiserer, skriver Fick. Selv om det ikke uttrykkes eksplisitt, indikerer undertonene at redaktøren mener nordmennene burde adlyde sin tidligere konge og ikke motsette seg å bli avstått til Sverige. «Mens den bedre halvdel av den europeiske menneskeheten [...] gleder seg over det faktum at etter lange år med krig og lidelser, må freden endelig komme tilbake, og med den velstand og generell forbedring, har det ankommet rapporter fra Spania og Norge, land som ligger fjernt fra hverandre, som ikke kan gi oss noen glede», skriver Fick. Han kommer imidlertid med en betraktning som i ettertid har vist seg å ha blitt korrekt: «Leser, trøst deg selv med tanke på

denne krigen, som med all sannsynlighet kommer til å bli av svært kort varighet», skriver han.

Noen uker senere, i begynnelsen av september, når nyheten kommer om at Kristian Fredrik har abdisert og at det er blitt fred mellom Norge og Sverige, skriver Fick at «rapportene om menneskeslaktning, om tyranni og forfølgelse vil snart ta slutt, og vi vil bare være i stand til å underholde våre lesere med glede-

lige hendelser og forandringer. Selv krigen mellom Sverige og Norge har, til skrekk for dem som heller leser og skriver om blod, nådd en lykkelig slutt.»

«Leser, trøst deg selv med tanke på denne krigen, som med all sannsynlighet kommer til å bli av svært kort varighet»

Le Conservateur Impartial

I likhet med Østerrike og mange tyske stater hadde man også i det russiske imperiet et vidtrekkende sensursystem. Le Conservateur Impartial var det russiske utenriksdepartementets egen avis, utgitt på fransk under den baltisk-tyske redaktøren og diplomaten Gotthilf Theodor von Faber (Amburger et al. 1998; Robel & Robel 1999; Ruud 2009). Det som er karakteristisk ved avisens dekning av hendelsene i Norge i 1814, er at den var særdeles nølende til å gjengi argumentene til prins Kristian Fredrik og siden som støttet norsk uavhengighet. Vi kan ikke være sikre på

N^{ro}. 149 und 150.

Oesterreichischer Beobachter.

Sonntag den 29., und Montag den 30. Mai 1814.

Meteorologische Beobachtungen vom	Zeit der Beobachtung.	Therm. n. Reaumur.	Barometer.	Wind.	Witterung.
27. Mai 1814.	8 Uhr Morgens	+ 12 Grad.	28 3. 5 2. 5 p.	W. W. N. still.	heiter.
	3 Uhr Nachmittags	+ 17 1/2	5 — 0 —	S. D. schwach.	Wolken.
	10 Uhr Abends	+ 12	4 — 2 —	S. D.	heiter.
vom 28. Mai . .	8 Uhr Morgens	+ 14	3 — 9 —	S. D. schwach.	heiter.
	3 Uhr Nachmittags	+ 17 1/2	3 — 5 —	S. D. stark.	heiter.
	10 Uhr Abends	+ 13 1/4	2 — 11 —	S. D.	—

Ausländische Nachrichten.

Frankreich.

(Auszüge aus französischen Blättern.)

Man verkündet, daß die H. d'Ambray, de Montesquieu und Ferrand, denen der König den Auftrag ertheilt hatte, den Plan zu einer neuen Constitution zu entwerfen, am 19. Mai S^t. Maj. ihre Arbeit überreicht haben. Diese Arbeit wird sodann einer aus 18 Mitgliedern bestehenden Commission des Senats und des gesetzgebenden Corps (9 Mitglieder vom Senat und 9 vom gesetzgebenden Corps) vorgelegt werden.

H^t. Guizot, Professor der neuen Geschichte an der Pariser Akademie, ist zum Generalsecretär des Ministeriums des Innern ernannt worden, so wie H^t. Rit-

ten ein Muster von Treue. Sie haben ein Recht auf meinen Dank."

Nachdem S^t. Maj. der Kaiser von Oesterreich bereits vor 14 Tagen die Geld-Münze besucht hatten, begaben Sie sich am 18. früh in die Münze, wo die Medaillen geschlagen werden. S^t. Maj. waren von dem H^{rn}. Grafen Wrbna und mehreren österreichischen Generalen begleitet, und wurden von dem H^{rn}. Generaldirector Denon empfangen, der die Ehre hatte, S^t. Majestät eine in Ihrer Gegenwart geprägte goldene Medaille zu überreichen. Diese Medaille zeigt auf der einen Seite das Bildniß S^t. Maj. mit der Umschrift: FRANÇOIS PREMIER EMPEREUR D'AUTRICHE (Franz der Erste, Kaiser von Oesterreich), und auf der Rückseite die Umschrift: SA MAJESTÉ L'EMPEREUR D'AUTRICHE VISITE LA MONNAIE DES MÉDAILLES, 1814. (S^t.

Forsiden på Oesterreicher Beobachter 30. mai 1814.

hvorfor disse argumentene ble utelatt, men det er klart at det ble gjort med hensikt, og ikke på grunn av mangel på kilder og informasjon. Tsaren hadde utsendinger som var tett på hendelsene og hadde tilgang på aviser både fra London og kontinentet. En mulig grunn er at de russiske myndighetene ikke ønsket å inspirere noen til å prøve å bryte ut fra sitt eget imperium. Noen få år tidligere hadde Russland tatt Finland fra Sverige. Det finske folket, slik som det polske folket, ønsket selvstendighet, og de russiske keiserlige myndighetene fryktet trolig at de kunne bli inspirert fra andre nasjonale utbryterbevegelser. I tillegg var det russiske imperiet hjem for et stort antall andre nasjonale minoriteter som kanskje også ønsket selvstendighet. Selv om det virker naivt å tro at bare å ignorere et emne vil holde problemet på

avstand, er dette en kommunikasjonsstrategi som brukes også i dag. Det ville imidlertid vært feil å trekke en generell konklusjon bare ved å ha studert én avis. Mer forskning er nødvendig, og flere aviser og publikasjoner må undersøkes. Likevel er det en interessant pekepinn på hvordan de offisielle russiske avisene håndterte spørsmålet om norsk uavhengighet ved å ignorere det.

Wiener Zeitung og Oesterreichischer Beobachter Disse to avisene var de viktigste politiske avisene i Østerrike, kontrollert av den østerrikske fyrst Clemens von Metternich gjennom hans personlige propagandamaskineri. Selv om Metternich ikke likte pressen, forsto han viktigheten av å kunne kontrollere og bruke den. Pressen var ifølge prinsen det første prinsippet

Den tyske forfatteren og journalisten Joseph Görres, grunnlegger av *Rheinischer Merkur*.

for styring (Sandeman 1911: 268). Avisene ble tilsynelatende redigert etter idéen om opplysning og upartiskhet, slik som andre store aviser i det tysktalende området. Selv om Metternich fryktet revolusjon og at folket skulle gjøre krav på suverenitet, tillot han tekster fra Kristian Fredrik, og til og med parlamentsdebatten i London – å bli publisert i «hans egen» avis. Likevel lener avisen seg mot fyrstesuverenitetsrepresentasjonen. Det er en paternalistisk tone som skinner igjennom, for eksempel når avisen skriver at det er enkelte emner som er «for ømtålige» til å skrive om, og når spørsmålet om Norge er blitt «avgjort» – ikke av folket, men av fyrstene fra de forskjellige stormaktene.

*«Det norske folk blir
sterkt romantisert»*

Konklusjoner

De felles trekkene ved folkesuverenitetsrepresentasjonen er at det er folkets rett til selvbestemmelse – folkesuverenitet – som settes foran som legitimitetsprinsipp for maktøverne. Det er også en klar oppfatning av nordmenn som et distinkt folk eller nasjon, og at enhver nasjon burde ha sin egen uavhengige stat. Det norske folk blir sterkt romantisert, og blir tilskrevet kvaliteter så som en sterk frihetstørst, en klar forståelse av deres egen rett til å bestemme over sine egne skjebner, intern enhet og et sterkt hat mot den svenske erkefienden. I denne representasjonen er det grunnleggende at et folk ikke kan bli overført fra en konge til en annen «som en flokk med kveg». En annen viktig påstand er at nasjonen har en urgammel, naturlig rett til selvbestemmelse. Altså var norsk selvstendighet helt klart konseptuelt mulig, selv om muligheten for faktisk å oppnå uavhengighet i et Europa for det meste bestående av eneveldige stater var vanskelig å forestille seg for noen av avismennene.

Innen folkesuverenitetsrepresentasjonen har jeg vist at det finnes variasjoner. Conrad Malte-Brun for eksempel, promoterer folkesuverenitet og norsk selvstendighet for å bane vei for det han mener er et mye viktigere mål, nemlig en union som innbefatter alle de tre skandinaviske landene. I motsetning til andre aviser lanserer nemlig hans avis, *Le Spectateur*, Skandinavia som en motvekt som kan være med på å balansere Frankrikes makt opp mot Russland og Storbritannia.

Det er også forskjellige syn på det å ha en utlending – altså den danske prinsen Kristian Fredrik – som statsoverhode. Både *The Examiner* og *Le Spectateur* kritiserer dette,

mens *Rheinischer Merkur* ikke så ut til å gjøre noe stort nummer ut av akkurat det. *Gazette de Lausanne* tenkte helt klart innen en logikk der fyrster kan redistribuere territorier mellom seg, noe som heller hører hjemme under fyrstesuverenitetsrepresentasjonen. Likevel understreket avisen at det norske folk har krav på å velge sin egen regjering, og hører derfor til folkesuverenitetsrepresentasjonen. I *The Examiner*

blir hendelsene i Norge beskrevet som et rettferdig krav om folkesuverenitet, ikke som et opprør eller en revolusjon. I Rheinischer Merkur og i Gazette de Lausanne blir det som skjer i Norge, gjennomgående omtalt som en revolusjon.

Avisene som hører til fyrstesuverenitetsrepresentasjonen, tilbakeviser påstandene til de som står for folkesuverenitetsrepresentasjonen. Førstnevnte er konservativ og argumenterer mot å undergrave det gamle regimets dynastiske legitimitet og kongenes gudgitte rettigheter. Deutsche Blätter spesielt trekker fram traktatsretten, og oppfordrer det norske folk til å underkaste seg Kiel-traktaten. Norsk uavhengighet er utenkelig. Avisen tilbakeviser alle påstander om urgammel frihet, og frykter kaos hvis hver eneste lille nasjon i Europa skulle komme og erklære seg selvstendig. Fred er et gjentakende emne, og alle avisene i denne kategorien uttrykker glede og lettelse når nyheten kommer om at Norge har overgitt seg og at freden er gjenopprettet. Representasjonen handler ikke bare om hva som blir skrevet, men også om det som blir utelatt. Le Conservateur Impartial for eksempel, det russiske utenriksdepartementets egen avis, sensurerte bort mesteparten av stoffet som inneholdt argumenter for selvstendighet.

«Norge og Sverige utgjør en naturlig enhet fordi begge landene befinner seg på den skandinaviske halvøy»

I begge representasjonene blir Norge presentert som et sikkerhetsspørsmål i bredere europeisk kontekst: Folkesuverenitetsrepresentasjonen advarer om at dersom Norge ikke får sin selvstendighet, vil landet muligens snu seg mot de allierte sammen med Frankrike og andre misfornøyde nasjoner som ikke har fått sin selvstendighet. Fyrstesuverenitetsrepresentasjonen på hevd den andre side at dersom nordmennene ikke adlyder sin tidligere konges bestemmelse om overdragelse og inngår fred med Sverige, vil landet stå overfor en langvarig krig eller en usikker fred. Det kommer tydelig fram at det er en frykt for at en slik situasjon vil påvirke sikkerhetssituasjonen i resten av Europa.

I folkesuverenitetspresentasjonen blir Norge presentert som en naturlig enhet, og dette forklarer hvorfor landet burde få sin selvstendighet. Interessant nok blir dette argumentet også brukt den andre veien i fyrstesuverenitetsrepresentasjonen: Norge og Sverige utgjør en naturlig enhet fordi begge landene befinner seg på den skandinaviske halvøy med havet som naturlig grense, og de burde derfor være forent.

Det er en viss type aviser som faller utenfor de to hovedrepresentasjonene, som jeg velger å kalle de såkalte «upartiske» opplysningsavisene. Dette er en type mainstream-aviser vi finner i flere europeiske land. Jeg mener vi kan påstå at de fungerte som viktige premissleverandører i debatten om utviklingene i Norge. Tekster som forekommer i disse avisene, ble gjerne benyttet i mer frittalende aviser. Denne typen aviser publiserte tekster fra alle parter, både fra prins Kristian Fredrik og kronprins Karl Johan, de allierte utsendingene, og kongen av Danmark – for å nevne noen. På denne måten er disse avisene upartiske. De enkelte tekstene kan selvfølgelig kategoriseres innenfor de to hovedrepresentasjonene, men avisene selv taler ikke for noen av dem. I den grad redaktørene faktisk kommenterer, virker det som de foretrekker å beholde status quo.

Norge er ett av flere eksempler på nasjonalliberale bevegelser i den såkalte revolusjonære æra mellom 1770-årene og 1815. Derfor var spørsmålet om norsk selvstendighet mulig i manges øyne utenfor Skandinavia. Dette var noe som hadde skjedd før, andre steder. Det fant sted et gradvis skifte fra den absolutistiske statens konstitusjonelle struktur til den moderne statens. Den norske uavhengighetserklæringen, den liberale grunnloven og krigen mot Sverige fikk ganske mye oppmerksomhet, tatt i betraktning at Norge på denne tiden var kjent som en dansk provins i den ytterste utkant av Europa.

Litteratur

- Amburger, E., von Krusenstjern, G. & Lenz, W.: (1998). *Deutschbaltische Biographische Lexikon*: Verlag von Hirschheydt.
- Barker, H. & Burrows, S. (2002): *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760–1820*, Cambridge University Press.
- Bertsch, D.: (2005). *Anton Prokesch von Osten (1795–1876): ein Diplomat Österreichs in Athen und an der Hohen Pforte*, Oldenbourg Wissensch.Vlg.
- Blom, G. P. (1869): *Norges statsforandring i aaret 1814*, P. T. Mallings.
- Bredal, B.: (2011). *Manden der ville vise verden: Malthes Conrad Bruun & Malte-Brun*: Gyldendal.
- Bregnsbo, M. & Jensen, K.V.: (2004). *Det danske imperium: storhed og fald*, Aschehoug.
- Brown, W., Bromley, S. & Athreye, S. (2004): *Ordering the International: History, Change and Transformation*, London: Pluto Press.
- Carey, J. W.: (1989). *Communication as Culture: essays on media and society*, Boston: Hyman Publishers.
- Conboy, M.: (2012). How journalism uses history. In Conboy, M. (ed.) *Journalism Studies: Theory and Practice, How journalism uses history*, London and New York Routledge.
- Dooley, B.: (2010). *The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe*: Ashgate Publishing, Ltd.
- Friis, A.: (1898). *Frederik den Sjette og det andet svenske Tronfølgervalg 1810*, Historisk Tidsskrift, 7 (1)
- Giessing, H. P.: (1852). *Kong Christian den Ottendes Regjeringshistorie*, Bing.
- Glenthøj, R.: (2010). *Fælles kultur – forskellige nationaliteter*, Syddansk Universitet, Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse.
- Hopkin, D.: (2009). The World Turned Upside Down: Female Soldiers in the French Armies of the Revolutionary and Napoleonic Wars, In Forrest, A., Hagemann, K. & Rendall, J. (eds) *Soldiers, Citizens and Civilians. Experiences and Perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars 1790–1820*, New York: Palgrave Macmillan.
- Høyer, S.: (2010). Newspapers without journalists. *Journalism Studies*, 4 (4), 451–463.
- Jakoby, R.: (1988). *Das Feuilleton des Journal des Débats von 1814 bis 1830: ein Beitrag zur Literaturdiskussion der Restauration*, Narr.
- Koszyk, K. (1966): *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert: Geschichte der deutschen Presse*, Colloquium Verlag.
- Kovarik, B.: (2011). *Revolutions in Communications: Media History from Gutenberg to the Digital Age*, New York: Continuum.
- Lundell, P.: (2011). From Enlightened Participation to Liberal Professionalism: On the Historiography of the Press as a Resource for Legitimacy. In Ekström, A., Jülich, S., Lundgren, F. & Wisselgren, P. (eds) *Routledge Studies in Cultural History, History of Participatory Media. Politics and Publics, 1750–2000*, pp. 10–19, London and New York Routledge.
- Malte-Brun: (1814). *Pièces authentiques, relatives aux derniers événements de la Norvège. Premier cahier, Juin, 1814. (En allemand : Aktenstücke, etc.)*. *Le Spectateur ou Variétés Historiques, Littéraires, Critiques, Politiques et Morales* (XII), 49–59.
- Robel, G. & Robel, H.: (1999). *Alieni de Russia. Russlandberichte von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1855*. Mitteilungen, vol. 3, . Munich: Osteuropa-Institut München.
- Ruud, C. A.: (2009). *Fighting Words: Imperial Censorship and the Russian Press, 1804–1906*: University of Toronto Press.
- Sandeman, G. A. C.: (1911). *Metternich* London: Methuen.
- Schnitler, C. W.: (1911). *Slegten fra 1814: studier over norsk embedsmanskultur i klassicismens tidsalder 1814–1840*. Kulturformene, H. Aschehough & Company (W. Nygaard).
- Ufer, P.: (2000). *Leipziger Presse 1789 bis 1815: eine Studie zu Entwicklungstendenzen und Kommunikationsbedingungen des Zeitungs- und Zeitschriftenwesens zwischen Französischer Revolution und den Befreiungskriegen*, Münster: LIT Verlag.
- Verein der Schweizer Presse: (1896). *Die Schweizer Presse*: La presse suisse: Keller.
- Vierhaus, R. (1987): *Deutschland im 18. Jahrhundert. Politische Verfassung, Soziales Gefüge, Geistige Bewegung*. Göttingen.

- Wilke, J. (1987). Foreign news coverage and international news flow over three centuries. *Gazette*, 39: 147–180.
- Wilke, J.: (2008). *Grundzüge der Medien- und Kommunikationsgeschichte*, Böhlau.

No. 1.

Fredrikstads Tidende.

Torsdag den 18 August 1814.

For Tiden er man ikke i Stand til nepagtig at afstrykke Tidenden efter norske Sproget formestst Mangel paa Bogstaver eller Typper som ikke bruges i Svenske Sproget; hvilket med første Skal vorde redresseret.

Den 30 July Marcherede det andel Arme Cor under Hans Excel-
lence: Feldmarsskalken Hr. Gregen von Efers umiddelbare Comando
over Grensken og bestude Berby og Presteballe. Fienden gjorde
ingensteds Modstand; blode ved Presteballe Idenedes nogle Skud fra
et lidet Detachement, som derefter strax vros sig tilbage. — Dette
Arme Cor som er nesten 20,000 Mand stærk og commanderedes af
Hans Excellency i egen Person har under sin March fra Denaesbrick
til Presteballe haft et Tiaente med ubestriktlige Besvaerligheder,
hvis Omgivendelse allest kan tilskrives Værdereus Klogskab og Tro-
væres usjættelighed. — Samme Dag foretog Hans Kongel. Høyhed
Kron-Prindsen, fulgt af Hertugen af Södermanland og sin General-
stab en recognisering fra sit Hovedkvarter i Strömstad til Berby og
Presteballe. — De bratte og fragede Wege som gik op og ned af
sesten Kopperne Bierge, gjorde Wejen høyst besvaerlig for Godtjens-
agge og nesten usstemfomlig for ridende. Hans Kongel. Høyhed Prinds
Oscar's Hest snubledet paa et færligt Sted, Prindsen sprang hurtigt
af Hesten og fremførte den siden til Gods ved Töplyn nesten til Berby.

Den 31 Juli rykte General-Major Gahns Corps in i Norge,
han fandt høyst ubetydelig Modstand ilge til Malmers liggende En-
g en høit Altit fra Kongevinger. Paafølgende Dag fordrev han St-
and, Berby og øvrig sin Position sammesteds.

...ser nu kun latterlig ut.

Fredrikstad Tidende, svenskenes okkupasjonsavis i Fredrikstad 1814

Nils E. Øy

Journalist, forfatter og dosent i journalistikk ved Høgskolen i Volda. Tidligere generalsekretær i Norsk Redaktørforening. Fra 2014, leder i Norsk Pressehistorisk Forening.
nilsoy@online.no

Trykte aviser var ikke noe dagligdags for folk i den vesle Festningsbyen Fredrikstad på begynnelsen av 1800-tallet. Vi må derfor tro at «Directör och Kongl. Fält-Bogtryckaren Peter Sohm» vakte oppsikt når han i følget til kronprins Carl Johans armé tok inn i byen, satte opp sitt felttrykkeri og torsdag den 18. august 1814 utga byens første avis, Fredrikstads Tidende.

Dessverre vet vi lite om hvordan befolkningen tok imot avisen, som i løpet av 14 dager i august måned kom med hele seks utgaver. Formålet med avisene var å «göra den norska lokalbefolkningen vänligare stämd», som det heter i en moderne svensk beskrivelse av direktør Sohms virksomhet i Norge.

Det var ikke første gang den kongelige feltboktrykker hadde slike oppdrag. Sohm (1751–1819) fulgte svenskenes felttog allerede i 1805 i Pommern, der han utga proklamasjoner, bulletiner og pamfletter under krigen mot Napoleon, og det samme skjedde i Tyskland i 1813. Derfra reiste han direkte til Fredrikstad og senere til daværende Fredrikshald (Halden), der den siste utgave av Fredrikstads Tidende utkom den 6. september 1814.

En pioner i felten

Sohm mente selv at han var en pioner som «felttrykker» i krig, en aktivitet som visstnok ikke hadde funnet sted før hans virksomhet kom i gang. Han ble vidt beireist i løpet av få år etter starten i 1805. I en trykksak han ga ut i 1816, listet han opp 85 ulike steder i flere land der trykkeriet var brukt mellom 1805 og 1814, derav to norske byer og en norsk gård. Trykkeriet var blitt montert opp hele 90 ganger. Fortegnelsen ble satt opp med håndsats underveis til sjøs, på «resan ifrån Fredrikshall», og ble trykt første gang under et opphold i Örebro, skrev Sohm i denne trykksaken.

Produksjon av propagandatrykksaker i forbindelse med krigen mot Norge i 1814, startet allerede før selve angrepet 27. juli. Mer eller mindre hemmelig ble

det sendt trykte proklamasjoner inn i Norge så tidlig som våren 1814, men disse ble sannsynligvis trykt i Stockholm. På denne tiden var Sohm engasjert i felttoget nede i Europa. Også

et propagandatrykk undertegnet Carl XIII produsert 10. juli med adresse til «våre undersåtter, Norges rikes innbyggere», med forbud mot å følge lovgivningen fra Eidsvoll,¹ ble trolig trykt i Stockholm.

*«Fortegnelsen ble satt opp med
håndsats underveis til sjøs»*

Feltpresse også i Norge

Sverige var imidlertid ikke alene om å trykke propagandaskrifter – også de norske styrkene tok med seg en presse i krigen. Det var til overmål den samme enkle trykkpressen som var brukt under riksforsamlingen på Eidsvoll i april–mai, og som også var brukt

¹ Steen 1951, side 215.

Norske Krigsmænd!

Den Krig, I føre med de Svenske, har intet Normaal, ingen levlig Begrebsgrund. I udsætte Ederes Bood for at sørsøare en, Eder uærdig Sag, som udsætter et ædeligt Folk for alle Nødter saavel af en udsættelse som indvortes Krig.

Krigsmænd! Det er en Mand, som er opdragen i Fælden, erforsker i Krigens Principer, der her taler det Bæst, som passer sig med Ederes Fæderlandsærlighed og Ederes Character.

Det er i en færdigst Hensigt, at man har afskaffet Eder en Eder, ei alene med Ederes forrige, men endog med Ederes paa en levlig Maade bievne Konge.

Trivler ei, Krigsmænd! Kong Carl den XIII og Hans Efterfølger have alene den Rettighed at styre Norge efter de Love, som ville blive bestemt af Folket. Kommer derfor til os! I vil blive godt imodtagne. Den Svenske Soldat er ei kommen til Eder som Fjende. Han elsker, han agter Normanden. Hans Dødsen ere for gamle Norges Læse, og de oprigtige og betide, kan han have, at, at det maatte blive forenet med det gamle Sverige. Altan de Fremmede, der beførde sig blandt Eder, have en medat Anticiele, og det er disse, som i det de selv træde den Trofald, de Halde de de forrige Konge, under Herder, have niert Eder menedige, ved at forvindre Eder at opfinde de Betingsider, som Ederes forrige Censcoldscheere havde vedtaget i Ederes Ravn.

Kongen, min Herre, betaler mig at tilkendegive Eder Hans Bølge med Hensin til Eder. Sammenligner den med Ederes nuværende Stilling, og I ville isjænt nye Hans Majestæts iaderige Sindslag.

1) Enhver Norsk General og Officer, af hvilken Grad som helst, der underkaster sig sin lovlige Konge, Kong Carl den XIII til Sverige og Norge x., beholder sin Rang, sin Post paa Livetid, tilligemed de Indkomster, som dermed ere forbundne. Den, som har tjent i fulde 30 Aar, erholder desuden Halvdelen til af sin Gage under Navn af Pension.

2) Alle i Tjenesten staaende Underofficerer og Soldater, hvad enten de ere hvarrede, nationale, Landværn, eller under hvad Navn som helst, have deres Livetid. De have Ret til at aase hjem og isjænt at districte sig med deres fæderlige Tøster. De udbræges af Kullen, og isjænt, hverken militær eller civil Autoritet, kan holde dem tilbage ved Jænter, uden at agere sig Færdig i Forordende med Majestæten.

3) Enhver Underofficer eller Soldat, som vil vedblive at tjene, har Rettighed til at indaase isjænt i Tjenesten paa den fæderlige Maade. Hans Tjenestetid er allan paa 4 Aar, og han erholder i Haandbæne 10 Rigsdaler Species Svend Banco eller medførende Sum i Danske Pense.

4) Enhver Underofficer eller Soldat, der har tjent i 30 Aar, har Ret til at aase hjem og isjænt at districte sig med deres fæderlige Tøster.

PETER SOHM.

Kongl. Fælt. Bøkttryckare, Directeur,
Reddare af N.W.O.

Fra gården Voll i Skjeberg sendte den svenske kongelige feltboktrykker Peter Sohm ut sin første trykksak på norsk jord, den 5. august 1814.

Peter Sohm, slik han selv presenterte seg i egen trykksak i 1816.

under krigen med svenskene i 1807–1810. Pressen tilhørte Grøndahl & Sønns Bogtrykkeri og ble bortleid til armeen. Digelen på pressen målte bare 33 x 21,5 centimeter, og dermed var dette også det maksimale format som kunne trykkes, eventuelt fordelt på to sider. Maksimalformatet kan sammenlignes med et litt forstørret A4-ark. Bretter vi dette, gir det to sider på cirka 10 x 16, lignende det som ble kalt oktavformat. De aller første utgavene av Intelligenz-sedlene og Morgenbladet hadde et format som lå mellom det vi i dag kjenner som A5 og A4.²

På Eidsvoll var det meningen at forslag, utkast og referater skulle trykkes forløpende, men det skulle

vises seg at pressen ikke strakk til. I stedet måtte en del materiale trykkes i Christiania og sendes til Eidsvoll. Feltpressen ble i stedet brukt til å trykke åtte utgaver av «Rigsforsamlings-Tidende».³

Opprop til «Vaabenbrødre!»

Feltpressen ble likevel tatt med i felten i Smaalenene,⁴ men kom etter det vi vet, først i bruk etter at krigen var i full gang. To dager etter at svenskene startet angrepet, fredag den 29. juli, kom det et manende opprop fra feltpressen, plassert i kongens daværende hovedkvarter i Moss, i det største format pressen kunne klare, med følgende innledning:

² Intelligenzsedlene målte 16 x 20,4 centimeter og Morgenbladet 17,2 x 21 centimeter.

³ Nilsen 1997, side 13.

⁴ Nåværende Østfold fylke.

Baaenbrodre! Timen er kommen, da I skulle besegle den Eed, I have svoret: at have Norges Selvstændighed, ved at vove Liv og Blod for det elskede Fædreland.

Den svenske Regjering har, som Vilkaar for en Baaenstilstand, den Vi attraaede for at pleie fredelige Underhandlinger, fordret: at svenske Tropper skulde besætte Grændsefæstningerne Frederiksteen og Frederikstad; dette forlangende have Vi holdt for Pligt at afslaae, fordi det streed i lige høj Grad mod Constitutionen og den offentlige Mening, og fordi det tilkjendegiver den svenske Regjerings Hensigt, at ville krænke Nationens Ære, i samme Stund, som guldne Løfter og Forsikringer gives i offentlige Kundgjørelser. Vi see ikke hen til personlige Fornærmelser, som disse indeholder: Vort Folk kjender Vor Handlemaade og Vore Hensigter; forjæves skal Fiendens Rænker, stræbe at skille Os fra Folket, og Folket fra Os; thi Folkets Sag er ene Gjenstanden for Vor Omhu, og for dets Gælske er Vi villig til den højeste Selvopoffelse.

Men den svenske Regjering har erklæret, at den ikke erkjender den afholdte Rigsforsamlings Gyldighed og at den vilde begynde sin Indflydelse paa Norge ved at kuldaste Rigets Grundlov — den vi alle have svoret Troetskab.

Svenske Tropper have allerede betraadt norsk Grund. Hvad andet Valg end Kamp og Selvforsvar levnes Os da?

Med Os skulle I, tappre norske Mand! stride for Ære, for Friehed og Selvstændighed, og gamle Norges Navn og Hæder skal haandhæves ved Ederes Mandemod.

Mangehaande Savn og haarde Prøvelser kunne forenaae; men i Troe paa Guds Bistand, ved vor retfærdige Sag, skal disse overvindes, og den Kriger, som vender tilbage fra den hæderfulde Kamp, skal dele Ære med den, der offerer sit Liv for det elskede Fædreland. —

Friehed eller Død være Vort Losen!

Christian Frederik.

Hovedkvarteret Moss, den 29de Juli 1814.

Gjenpartens Rigtighed attesteres af

Sejersted,

General-Major og tjenestgjørende General-Majore.

Vaabenbrødre! Timen er kommen, da I skulle besegle den Eed, I have svoret: at hevde Norges Selvstendighed, ved at vove Liv og Blod for det elskede Fedreneland.

Oppropet var beregnet på de norske soldatene og ble samtidig trykt i nesten identisk versjon på Grøndahls trykkeri i Christiania, fordi feltpressen ikke kunne trykke stort nok opplag på kort tid. Her ble soldater informert om at krigen var i gang og oppfordret til å kjempe, og om nødvendig «ofre sit Liv». [...] «Frihed eller død være vårt Løsen!» skrev Christian Fredrik.

Opprop til «Norske Krigsmænd!»

Nå var også direktør Sohm hjemkommet fra Tyskland, og fulgte den del av armeen som kronprins Carl Johan selv ledet inn i Norge. Den 5. august 1814 satte Sohm opp trykkeriet sitt første gang på norsk jord, på gården Voll i Skjeberg, like ved hovedkvarteret til Carl Johan på Westgaard, nord for Halden. Her ble proklamasjonen «Norske Krigsmænd!» produsert.

Trykksaken ble satt med den gotiske frakturskriften som Sohm hadde brukt under felttoget i Tyskland, og som var vanligst å bruke der. Det bød på en del problemer for oppsetting av norske tekster, som vi skal se senere. Proklamasjonen ble trykt i folioformat, som tilsvarte omtrent A3-format i dag, slik at den egnet seg for oppslag som plakat. I denne proklamasjonen kom den svenske hærføreren med kraftig henstilling til nordmenn om å gi opp kampen og slutte seg til ham:

Den Krig, I føre mod de Svenske, har intet Formaal, ingen lovlig Bevæggrund. I udøse Eders Blod for at forsvare en, Eder uværdig Sag, som udsætter et redelig Folk for alle Rædsler, saavel af en utvortes som indbyrdes Krig.

– Kom til os!

Kommer derfor til os! I vil blive godt imodtagne. Den Svenske Soldat er ei kommet til Eder som Fiende. Han elsker, han agter Nordmanden.

Carl Johan lovet at alle soldater og offiserer som «underkaster sig sin lovlige konge, Kong Carl den XIII til Sverrig og Norge», skulle få beholde sine stillinger om de ønsket det og alle med lang tjenestetid kunne regne med pensjon.

To dager senere, den 7. august, skulle den norske feltpressen svare, fra det norske hovedkvarter som da var flyttet til prestegården i Spydeberg. Trykksaken var i kvartformat og fremdeles med gotisk frakturskrift. Også dette oppropet åpnet med «Vaabenbrødre!», og fortsatte med en orientering om den norske tilbaketrekning «i denne Deel av Riget». Litt mer optimistiske er tonen når det videre fortelles om den norske fremgangen ved Skotterud og Matrand, øst for Kongsvinger.

Første avis i Fredrikstad

Med dette var den trykte propagandakrigen slutt – den neste trykte utgave fra Sohms trykkeri var den svenske okkupasjonsavisen «Fredrikstads Tidende».

Den utkom med sitt første nummer i den okkuperte byen Fredrikstad torsdag 18. august, bare tre dager etter at Mossekonvensjonen var endelig ratifisert av Carl Johan.

Avisen ble trykt i kvartformat, nær opp til dagens A4. De nøyaktige mål på avisen var 26 x 19,5 centimeter, med sats i gotisk frakturskrift over hele sidebredden. Som nevnt foran hadde direktør Sohm ikke alle bokstaver og tegn. Han manglet blant annet den norske «æ» og norske «ø». Dette ble beklaget i første utgave:

For Tiden er man ikke i Stand til nøyaktig at avtrykke Tidenden efter norske Sproget formedelst Mangel på Bogstaver eller Typper som ikke bruges i Svenske Sproget; hvilket med første skal vorde redreseret.

Det lyktes åpenbart ikke med det første. Både bokstaven «æ» og norsk «ø» var fraværende i alle de sju avisutgavene som ble utgitt i Fredrikstad og Halden.

*«Både bokstaven «æ» og norsk «ø»
var fraværende i alle de
sju avisutgavene»*

No 2.

Fredrikstads Tidende.

Lørdag den 20 August 1814.

Den 4 Aug. flyttede Hans Kongel. Høyhed Kron-Prindsen Sit Hovedkvarter til Westgaard. — Efter ankommen Rapport at en Glædelig styrke af 5 til 6000 Mand nærmedes fra Kiøbenhavn i Hensigt at angribe General Vegeſack som blokkerede Fredrikshald, begav H. K. H. sig uophødelig til Berg for at tage i Oyesyn denne Generals Stilling samt recognoscere nærværende Stæd. — General Vegeſack fik Befaling at rykke frem, fordrive Fienden og kaste den tilbage til Ræfstad, understøttet af nogle Battalioner af General Boyes Division. — Tidlig i Dag havde General Vegeſack allerede indtaget Kiøbenhavn og Slumferde; Paa Comandanten i Fredrikstad beglaer at maatte Capitulere affendte General-Admiralen Puke i følge Hans Kongel. Majestæt tilladelse Flag-Capt. ved Flottilien Oberst Klint, samt Oberst Skjöldebrand, for at overenskomme om Vilkaarene, hvilke bleve afsluttet imellem disse Commisſarier og Commandant Oberst Leutnant Hals samt af Hans Majestæt ratificeret.

Kl. 7 om Aftenen rykkede Svenske Tropperne ind i Fredrikstad og Kongsteen. — De 1500 til 2000 Mand hvilke udgjorde Garnisonen blive ei anseet som Krigsfanger. De vare forvildede Undersaatter som inseer sine falske Begreber og nu overgaaer til sin raetmæssige Konge. — De har faaet tilladelse at vende tilbage til sit hjem. I Fæstningen fandtes 100 Cannoner og Lævnedsmidler for 6 Uger. — Fredrikstad behersker passagen over Glommen og er Nøglen til Christiania, Svenske Flagget vaier paa dets Volde, som et Symbol paa begge Rigernes Forening. — Der, ligesom i de øvrige Trakter som vore Tropper occuperer Viser Invaanerne den mest levende Glæde over Svenskernes ankomst, og ytrer sit Haab at Foreninger med

Krigsnytt og dyktige svensker

Innholdet i avisene var i hovedsak beretninger om hva som skjedde i krigen. Nummer 1, for torsdag 18. august, omtaler den svenske hærens inntog over grensen i Idd den 30. juli, som ble ledet av «Hans Excellence Feldtmarskalken Hr. Greven von Essen». Vi får vite at denne del av armeen var på 20 000 mann. Framrykningen møtte knapt militær motstand, men soldatene hadde «havt at kjaempe imod ubeskrivlige Besvaerligheder, hvis overvindelse allene kan tilskrives Anførerens Klogskap og Troppernes ufor-skraekthed». Forfatteren beskriver i den forbindelse de «bratte og krogede Weye som gikk op og ned af nesten Lodrette Bierge».

Dag for dag skildres de øvrige innmarsjer i Norge, ved Kongsvinger og over Svinesund. Angrepet og besettelsen av Hvaler-øyene, som skjedde allerede 27. juli, er bare indirekte nevnt.

Forfatteren er høystemt i sine skildringer av overgangen over Svinesund med hjelp av pongtongbro, som skjedde 2. august (med original ortografi):

«... et beundrings vaerdigt Syn»

Svinesund ferestillede et beundrings vaerdigt Syn. Broen Slagen med en beundrende Hurtighed over Sundet, besatte paa begge Sider med Artillerie-Colonner Waaben og Wogner det uophørlige fremrykkende af Krigere hvilke med Jver gik de Farer imøde som Pligt og Åre böd dem – Cannon Chalupper og Mörse Fartöyer som passerede op igjenem Floden ved Foden af de truende Fjelde hvis Toppe naarmede sig Skyerne; Alt dette utgjorde det skiønneste Syn.

Denne første avisutgaven førte krigsberetningen fram til erobringen av Kråkerøy i Glomma-muningen onsdag den 3. august, som var avgjørende for å innta festningsbyen Fredrikstad. På siste side i samme avis ble kronprins Carl Johans kunnngjørelse av 10. august tatt inn, der han tilbyr seg å godta Eidsvoll-grunnloven «kun med de nødvendige Forandringer, der maa blive en Følge af begge Rigers Forening».

Den svenske offiseren og statsmannen Hans Henrik von Essen. Han ble senere utnevnt til generalguvernør i Norge, deretter statholder og riksmarskalk..

Svensk flagg på festningsbyen

Fra og med utgave nummer to, som ble trykt lørdag 20. august, er den panegyriske hyllesten av svenske hærførere og tropper dempet noe. Den ble erstattet av fortellinger og forsikringer om Sveriges gode hensikter overfor Norge og nordmenn, og om den gode mottakelsen de svenske troppene får.

Etter en beskrivelse av den strategiske verdien Fredrikstads erobring har for Sverige, og om hvordan det «Svenske Flagget vaier på dets Volde», heter det videre:

Der, ligesom i de øvrige Trakter som vore Tropper occuperer Viser Indvaanerne den mest levende Glaede over Svenskernes Ankomst, og ytrer sit Haab at Foreninger med Sverrig skal gjøre Ende paa deres langvarige Lidelser. Ondsinnede Mennesker som er Fiender til Nordens Lykke og Roelighed har udspredd det Rygte at Norske Folket hader Svenskerne; Siden vore Arme have inrykt i Landet har hvaer Dag givet os fornyede Beviis paa usanheden heraf. Svenske Soldaten (...) af aedelt og Menneskekaerligt Sindelag, omgaaes Norske Soldater og Bönder i vores Lejere som

Den svenske felpressen klar til trykk. Foto: Ulf Berger, Nordiska museet.

Brödre. De besöge vore Lejere som gamle Wenner. Vores Tropper bivouaquerer midt iblandt den Fredelige Landsmands Hjorder, hvis Eyendom er beskyttet Folket föler sin Lykke ved opfyldelsen af sine pligter.

Litt ris bak speilet ble føyd til:

De som have søgt at uphidse Folket mod Svenskerne er höyst strafansvarlige. Som Udkomst af en Stamme skal Svensken og Normanden herefter udgjöre et Folk og undseelse og anger skal blive Deres Lod som har trampet under Födderne de ubestridelige Rettigheder og helligste Pligter.

Beskrivelsen av krigen fortsatte i denne utgaven, med omtale av innmarsjen i Fredrikstad 4. august og en forholdsvis detaljert beskrivelse av de svenske tap ved kampene øst for Kongsvinger. Endelig inneholdt samme utgave de sju første punktene i konvensjonen fra Moss.

Haldensere avla troskapsed

Avisutgave nummer tre ble utgitt tirsdag 23. august. Her fortsetter fortellingen om krigens gang fra 6. til

og med 8. august. På førstesiden gjengis historien om hvordan en deputasjon av øvrighet og borgere fra Halden oppsøkte kronprins Carl Johan i hans hovedkvarter på Westgaard utenfor Halden den 6. august, og der underskrev troskapsed til svenskekongen, i håp om at byen skulle bli spart for et ødeleggende angrep mot Fredriksten. Dette førte for øvrig i sin tid til at de samme borgere ikke ble godkjent som norske folkevalgte representanter til det overordentlige storting som ble sammenkalt samme høst.

*«De som have søgt at uphidse
Folket mod Svenskerne
er höyst strafansvarlige»*

Samme utgave forteller at da Carl Johan flyttet sitt hovedkvarter til Fredrikstad den 7. august, «Illuminerede Stadens Invaa-nere» samme kveld. Antakelig betød det at byen ble

opplyst av fakler, og kanskje var det også en form for fyrverkeri. Så får det være uklart om det var byens opprinnelige innvånere eller de nyinnflyttede svenske som sto bak, selv om avisen kan fortelle at også Fredrikstads befolkning avla troskapsed til svenskekongen.

«... forhastet Mening af den gode Redaktør»

Endelig gjengis de seks første artiklene av våpenstillstandsavtalen fra Moss, samt en rørende historie om at Fredrikstads langvarige dvale, «foraarsaget af et trykkende System, dels föranlediget af senere Maaneders vildfarelse i dette ulykkelige Land, begynder nu at faae det Lif som altid følger en frie og uafhængig Styrelse.» Professor Yngvar Nielsen kommenterte denne notisen slik i en avisartikkel i 1869: «Dette synes at være en noget forhastet Mening af den gode Redaktør.»⁵

Torsdag 25. august utkom nummer 4 av Fredrikstads Tidende. Avisen innledet med å fortelle om det korte besøk kong Carl III gjorde i Fredrikstad den 9. august. Skal vi tro skribenten i okkupasjonsavisen, var det ikke ende på hurarop og «illuminering». Deretter fortsetter krigsrapporteringene, blant annet om trefningen ved Langenes samme dag. Også her var avisen ganske detaljert om svenske tap, men med den sedvanlige tilføyelse til slike opplysninger: «Fiendens Tab var større.»

Skribenten fremhever igjen svenskenes gode formål og vilje:

Oprørstiften har søgt at udsprede alle muelige Rykter i Landet, blant andet at alle infödde vi treffede skulde Transporteres til Sverrig. Den gode Diciplin som hersker i Armeen; Svenske Soldaten som er vande at respectere sin Rettighed omgaaes paa det Venskabeligste med Norske Bonden og Soldaten, hvilket har bevist hvor ugrundet dette rykte er. Kron-Prindsen har ved sin godhed og nedladenhet innydet fortrolighed i alles Hjerter, og alle dem som har haft Audience hos ham har fatted den oprigtigste Fölelse for sine Pligter.

Mot dansk-vennligheten

Deretter er føyd til noen kritiske merknader om en «opprørsk» danskfødt biskop⁶ og noen prester som han har forledet, som skal være de eneste av sin stand som ikke har gitt bevis på at de er «verdige embetsmenn». Artikkelen fortsetter med et oppgjør med danskvennligheten:

Soldaten og Landmanden önsker ey at före Krig imod Sverrig, de overgive Daglig sine Faner og vender tilbage til sine hjem. De Danske Generaler og Officerer som staae i Spidsen for Norske Armeen söger paa al muelig Maade at forvilde Folket, men den Dag er ey langt borte naar baade, Folket og Armeen, skal hevne sig paa dem. Qvenderne passerer igiennem vore Forposter med Kongens og Kron-Prindsens Proklamationer, for at opsöge sine husbonder, og före dem tilbage i Skiödet af sin Familie. Staeders og Bøydets Invaanere strömmen Flokketals til sine hjem og begierer at svaerge Troskabs-Ed til sin retmessige Konge.

*«Oprørstiften har sögt at
udsprede alle muelige
Rykter i Landet»*

De resterende seks av i alt tolv punkter i våpenstillstandsavtalen ble gjengitt i denne utgaven.

Norske desertører

Den femte utgaven av Fredrikstads Tidende ble trykt lørdag 27. august, og der ble krigshandlingene i dagene fra 10. til 14. august omtalt – nå krydret med historier om norske soldater som deserterer og går over til den svenske side. Det heter seg at de «ville ej mer udgyde sit Blod for en uretfærdig Sag, men vil leve som Bröder med de Svenske». Helt til sist i denne utgaven stod følgende notis:

Officiel Underretning er indlöben, at 200 Mand Aggerhuusiske Skarpskyttere ere den 24:de Dennes i Fuld-Rustning overgaadt til General Boyes Forposter, anförts af 2:de Underofficerer, Mandskabet er af Hans Kongel. Höyhed Kron-Prindsen hjemforlovet og allerede beget sig til Hjemstedet.

⁵ Aftenbladet 22. mai 1869.

⁶ Dette må være biskopen i Bergen i 1814, Johan Nordahl Brun (1745-1816), som var en sterk motstander av å gå i union med Sverige og argumenterte for å fortsette krigen.

Siste utgave fra Fredrikstad

Tirsdag 30. august kom den siste avisutgaven fra Sohms felttrykkeri i Fredrikstad (nummer 6), etter som Sohm flyttet med trykkeriet etter Carl Johan, til hans nye hovedkvarter i Halden.

Denne avisutgaven fortalte om avslutningen av krigen, med forhandlingene i Moss og etterfølgende overgivelse av Fredriksten festning. Her ble det også opplyst at kronprinsen hadde tilbakekalt ordren om at deler av flåten skulle gå mot Trondheim. Det var dessuten bred omtale av flere tiltak Carl Johan ønsket å sette i verk for å bevise sin omsorg for det norske folk, blant annet ved leveranser av matkorn.

Endelig ble også denne utgaven avsluttet med en historie om «en Maengde nationale Geverskytter af det Aggerhusiske Skarpskytter-Regiment», som hadde forladt «Fedt Sogn» etter at de hadde fått underretning om våpenstillstanden. Meldingen var datert Fredrikstad 26. august, og vi må dermed anta at dette var en annen gruppe desertører enn dem som ble omtalt i nummer 5.

Til Fredrikshall

Den siste utgave av Fredrikstads Tidende (nummer 7) ble altså utgitt i den da største byen i Smaalenene, «Fredrikshall», som Sohm kalte byen. Utgaven inneholdt kun tre brev i avskrift.

Det første gjaldt svar fra det norske Statsraadet, datert 23. august, som nå var trådt i Kongens sted som «udøvende Magt», i perioden mellom Christian Fredriks sykmelding og valget av ny konge, som skulle skje på de nyinnkalte Stortinget.

Statsraadet viste til det svenske tilbud om kornleveranser, men minner om at den beste løsning for Norges vel er å få bort alle handelshindre, som blokader og lignende, slik at private igjen kan sørge for de nødvendige forsyninger til den norske befolkning.

Den neste avskriften var statssekretær Wirséns brev til generalmajor Bjørnstjerna, som da representerte Sverige i Christiana – som svar på brevet fra det nor-

ske Statsraadet. Statssekretæren påminnet om kronprinsens store omsorg for Norge:

Carl Johan med «blødende Hjaerte»

Med Graemmelse har Hans Majestaet seet de Hindringer der ere blevne lagte for Udførelsen af sine Hensigter – med blødende Hjaerte har han grebet til Vaaben, som det yderligste Middel til at haevde og gjøre sine Rettigheder gjældende; midt under disses Fremgang har han standset, for, ved første Tilfaelde som erbød sig, at see Ende paa de Ulykker der tungt hviler over begge Folkene, ifølge de Forvildelser som Ildefindede skyndsomt have vidst at benytte. Bereedvilligheden at aabne Norges Communication oovertyder noksom om de reene Hensigter af Kongens Vilke; Tilbudet, at med Sverrigs Rsourcer understøtte Norge i Nådens Øjeblik, beviiser tilfulde, at ingen Opofring i saa Henseende for dyrebar.

Og med disse ord sluttet statssekretæren seg på kronprinsens vegne til de norske forslag om videre samarbeid, også gjennom diplomatiske former.

Den tredje og sist avskriften var et brev som de svenske guvernører,⁷ Axel Rosen og Lars Hjerta, datert Fredrikstad 4. september, der de blant annet ønsket bistand fra Statsraadet til å gjøre allmuen kjent med kronprins Carl Johans «velgjørende Foranstaltninger». Bistand fikk verken de eller overguvernør Magnus Bjørnstjerna som senere ba om samme. Det ble anført at en kunngjøring om svensk hjelp til «trængende» i Norge kunne vekke til live følelser og nasjonal uvilje som ikke ville være til kronprinsens fordel.⁸

Det ble anbefalt å vente med utdeling av korn og kunngjøring om dette til etter at unionen var et faktum.

Professor Nielsen svært kritisk

Som det klart fremgår av de eksemplene som er gjengitt her, var språket i den svenske avisen til dels svært

7 De to brevskriverne var to av Sveriges guvernører for de okkuperte områder i Norge, øst for Glomma. Rosen var egentlig utnevnt som guvernør for Trøndelag, men der ble det som kjent ingen okkupasjon.

8 Forhandlingsprotokoll ført i Regjeringsraadet og Statsraadet, Marts til Decbr. 1814, side 110.

dårlig. Professor Yngvar Nielsen, som gjennomgikk avisenes innhold i en artikkel i Aftenbladet i 1869, var svært kritisk i så måte. Under overskriften «En forglemte avis» skrev han:

Baade Stil og Orthografi, som det ej er Umagen verdt at gjengive, røber tilfulde, at det hele Foretagende har været i udannede og illiterære Hænder. Dets Betydning blev derfor umærkelig, men det fortjener dog at erindres som et Bidrag til Kjendskaben om de Forsøg, som i Aarene 1814 og nærmest efter bleve gjorte paa ad literær Vej at paavirke Nordmændene baade for svensk Politik og svensk Literatur, hvilke hidtil have været lidet kjendte. Vi have al mulig Grund til at være glade over, at disses Ledelse betroedes i saa daarlige Hænder; thi saa blotet som vort Folk dengang var paa aandelige Hjælpe-midler, vilde en skjult men kraftig Indgripen fra oven i svensk Retning ikke have undladt at vise en stærk Indflydelse, hva der blev gjort, ser nu kun latterligt ud, det kunde let have faaet et andet Udseende.⁹

En stor raritet

At den svenske avisen ble sett på som en merkverdighet, har også Fredrikstads mest produktive lokalhistoriker, tyskfødte Carl Plünnecke (1850–1947), meldt om. I en artikkelserie om hendelsene i Festningsbyen Fredrikstad i 1814 skrev han at Fredrikstads Tidende vakte oppsikt som en kuriositet i hovedstaden, og «læstes som en stor Raritet».¹⁰

Samme uttrykk brukte daværende leder for Universitetsbiblioteket, Axel Charlot Drolsum (1846–1927), da han i 1885 ba Kungl. Biblioteket i Stockholm om å få låne de eksemplarer de hadde av Fredrikstads Tidende, og som da ikke fantes i norske bibliotek. Drolsum forsikret at han ville «passe godt paa Rariteten».

Den forsikringen ble for øvrig unødvendig, ettersom det svenske biblioteket hadde flere eksemplarer og dermed ga et eksemplar av hver utgave – unnatt nummer 6 – i gave. Senere ba Drolsum om en håndskrevet kopi av nummer 6, som lenge var den eneste kopi man hadde i Norge.¹¹ Senere er samlingen supplert med en original (eller fotografisk kopi av original).

Offisielt Blad» som mål?

Det er så vidt jeg har klart å bringe på det rene om direktør Sohm selv var forfatter av tekstene i Fredrikstads Tidende, eller om det var andre som skrev. Noen av tekstene om krigens gang er til forveksling lik tekster som ble trykt omtrent samtidig i ulike svenske aviser, og dette kan jo tyde på at bulletiner ble distribuert fra armeen eller den svenske regjering.

Likevel er det flere tegn som kan tyde på at mer profesjonelle skribenter kom til i løpet av høsten, men kanskje ikke i tide til å skrive i selve avisen. Professor Nielsen nevner i samme artikkel som er sitert ovenfor, at avisens formål ved siden av å knytte bånd mellom svensker og nordmenn også var å skulle bli «et foreløbigt offisielt blad for Norge». Han fortsetter:

Det sidste Øjemed maatte være det vigtigste, men blev kun ufuldstændigt opnaaet, da de Kræfter, hvorover Redaktionen raadede, vare meget svage, og denne derhos savnede norske Medarbejdere. Foretagendet standsede derfor allerede med det syvende Nummer (der udkom paa Fredrikshald), for atter at gjenoptages i en større Skala under Ledelse af Regjeringsraad Wahlström; men ogsaa disse Planer strandede, uvisst af hvilken Grund, saa at Norge ikke fik noget officielt Blad før efter Foreningen, da den endnu eksisterende «Rigstidende» begyndte at udkomme.¹²

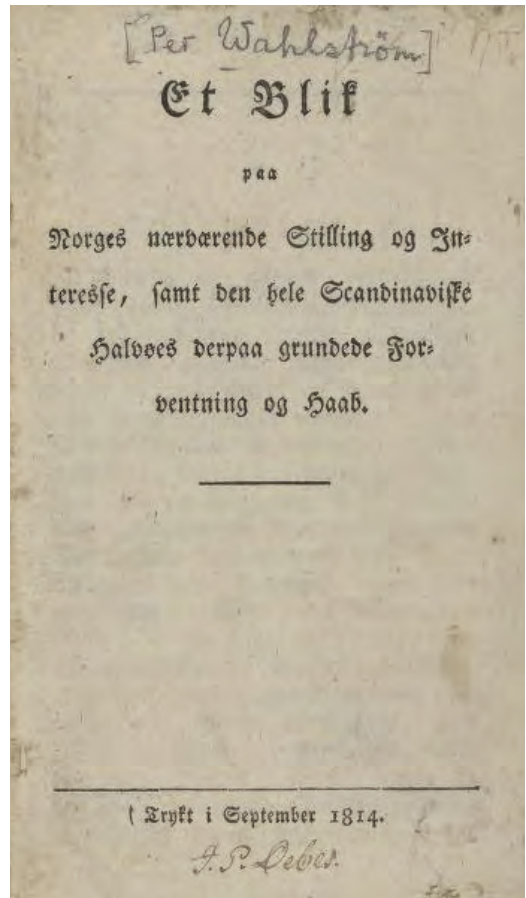
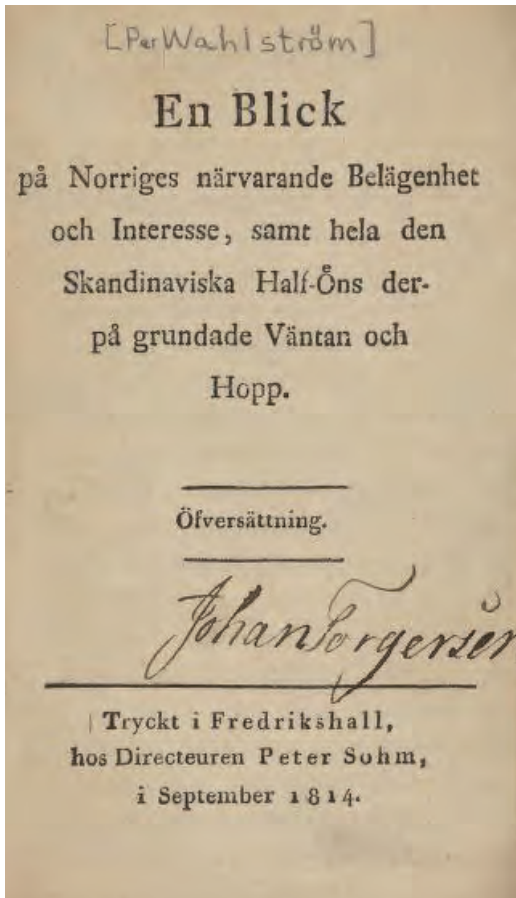
⁹ Aftenbladet 22. mai 1869.

¹⁰ Fredriksstad Blad 13. mars 1900.

¹¹ Brev fra Drolsum til överbibliotekarie Gustaf E.

Klemming 16. og 25. september 1885, gjengitt i Spørck 2011, side 102.

¹² Aftenbladet 22. mai 1869.

Til venstre den norske (danske) utgave av *Et Blik*, og til høyre den svenske versjon, som kalles *Öfversättning*. Bøkene ble skrevet av Pehr Wahlström, men utgitt anonymt og trykt på Sohms feltpresse i Frederikshald i september 1814.

Profesjonell skribent til byen

Den nevnte regjeringsråd, Pehr Wahlström (1776–1854), kom antakelig til Halden allerede under okkupasjonen i september 1814. Han var da nyoppnevnt i stillingen som regjeringsråd, etter å ha vært i regjeringens tjeneste som translatør i noen år. Han hadde for øvrig et visst navn som forfatter. Hans «Bref till en vän under en Resa i Landsorterna» fra år 1800 var et tidlig eksempel på en nøkkelroman. Romanens tendens var å fremholde det enkle liv på landet som overlegent den kunstige livsform i hovedstaden. Etter at Stortinget hadde valgt Carl XIII også til norsk konge, og visekonge- og riksstattholdersekretariat

ble opprettet i Christiania, kom også Wahlström dit. Professor Nielsen nevnte i sin artikkel i *Aftenbladet* at svenske planer om et offisielt blad for Norge strandet, uten at årsaken var kjent. At Wahlström inngikk i disse planene, må ha vært åpenbart. Mens han oppholdt seg i Halden, skrev han en bok som ble utgitt anonymt, både på svensk og på norsk (rettere sagt dansk), som begge ble trykt hos vår venn direktør Sohm mens han fortsatt oppholdt seg i Halden. Den norske tittel var «*Et Blik paa Norges nærværende Stilling og Interesse, samt den hele Skandinaviske Halvøes derpaa grundede Forventning og Haab*». Den svenske boken blir kalt «*Öfversättning*» (!).

«Det lykkelige Tvillingfolk»

Formålet med bøkene var å overbevise både norske og svenske tvilere om at unionen var til felles beste. Forfatteren søkte å påvise at det påståtte «Nationalhad» mot Sverige ikke eksisterte i virkeligheten, og mente å kunne

[...] med Wished forudsee den lykkelige Stund, da begge de Skandinaviske Nationer skulle udgjøre eet Folk. Navnene Svensk og Norsk skulle da sammenblandes til eet eneste Brodernavn – et Navn som skal indbefatte Styrkens, Mandemodets og den gamle nordiske Ærligheds Betydning. Skulde da Ærgjerrigheden ville vende sine Vaaben mod det lykkelige Tvillingfolk, da skal Normanden beskyttes af sin Svenske Broders Bryst mod de Hug, der true hans Hjerter og denne skal af ham forsvares mod alle fiendelige Angreb.¹³

Forfatteren føyer til i fotnote at ingen kan mistyde hensikten med dette bilde: Ett blikk på kartet vil overbevise alle om at Norge ikke kan frykte noe fiendtlig angrep etter at unionen med Sverige er fullført.

Påvirkningsagenter i Norge

I Christiania inngikk Wahlström i staben til riksstatthållare Hans Henrich von Essen, men hadde oppgaver som også utgikk direkte fra kronprinsen. Professor Sverre Steen mener at disse oppgavene var nært knyttet til det som samtiden oppfattet som kronprinsens rapportører, påvirkningsagenter eller emissærer. Steen nevner blant annet hans samarbeid med C. H. Röslein, som var en av kronprinsens mest berømte privatagenter.¹⁴

«Rigstidende», eller «Den Norske Rigstidende» som var det fulle navn, nevnes av professor Steen som «officielt

Blad». Bladet ble utgitt av pastor Niels Wulfsberg fra 1. januar 1815, i forståelse eller etter avtale med kronprins Carl Johan. Kronprinsen hadde ansatt Wulfsberg som arkivar ved Kongens arkiv i Stockholm, og det tok ikke lang tid før kronprinsens ønsker om nyordning av den norske rikspresen ble ordnet. Det skjedde ved at Wulfsberg omdøpte sin egen «Tiden», som hadde vært tro mot Christian Fredrik, til «Den Norske Rigstidende», som kom med to utgaver i uken. Med god kombinasjon av nyheter og annonser ble avisen snart ledende i hovedstaden. Wulfsberg bidro også til at Intelligenssedlene ble endret og fikk ny ledelse.

Carl Johans grep om pressen

Det kan være mye som taler for at Carl Johans gode forbindelse med redaktør Wulfsberg var medvirkende til at andre planer om «officielt Blad» ble lagt bort. Dersom et slikt blad skulle blitt en fortsettelse som lignet på Fredrikstads

Tidende, ville det neppe ha tjent Carl Johans formål særlig godt.

Med «Rigstidende» som lojalt organ, med mange påvirkningsagenter under ledelse av Wahlström som hyppig skrev hyllingsdikt i øvrige aviser, med vellykket fjerning av R. J. Berg i Intelligenz-sedlene, samt stadige rettssaker¹⁵ og annen form for trakassering av de hissigste opposisjonsavisene,¹⁶ fikk Carl Johan etter hvert en rimelig god kontroll med pressen, selv om den vel aldri ble så sterk at han – verken som kronprins eller konge – kunne bruke den til økt politisk makt i forhold til Stortinget.¹⁷

15 Regjeringen tapte rett nok de fleste rettssakene i Carl Johans regjeringstid, men de kostet likevel tid, krefter og også rede penger. Se mer om disse sakene i min artikkel «Er slangene i §100 borte etter 200 år?» annet sted i denne utgaven.

16 Opposisjonens hovedorgan, Det Norske Nationalblad, måtte gi opp etter at portorabatten ble trukket tilbake i 1821.

17 Steen 1953, side 118–120.

13 Et Blik, side 28. Legg for øvrig merke til at nå har direktør Sohm omsider fått både æ og norsk ø inn i settekassene

14 Steen 1953, side 113.

Litteratur

- Nilsen, Ragnar Anker: *Hva fikk nordmennene å lese i 1814?*, Universitetsbiblioteket, Oslo 1997.
- Sommerfeldt, W. P.: «*Den norske feltpresse fra 1814*», i *Nordisk tidsskrift för bok- og biblioteksväsen*, Uppsala 1914.
- Spørck, Bjørg Dale: *Axel Charlot Drolsum. Brev 1875–1926*. Novus Forlag, Oslo 2011.
- Steen, Sverre: *1814*, Cappelen, Oslo 1951, utgave 1989.
- Steen, Sverre: *Det frie Norge, Bind 2, «På fallittens rand»*, Cappelen, Oslo 1953.

Aviser som politiske aktører på 1800-tallet

Politikk gjennom presseblikk

Odd Arvid Storsveen
Professor i Historie
Universitetet i Oslo
o.a.storsveen@iakh.uio.no

Det er tre tilnæringsmåter til spørsmålet om avisenes politiske funksjon i tiårene etter 1814: avisene som politiske organer, deres betydning for valgprosessene og avisenes evne til å sette politisk dagsorden.

Den første tilnærmingen må rimeligvis være å se på hvordan avisene utviklet seg til *politiske organer* i seg selv, altså til organer for politisk debatt, politiske meninger og til dels også agitasjon – fra innsendere så vel som fra redaksjonen selv.

Det er klart at politiske presseorganer fantes allerede fra de første årene etter 1814. Men de hadde samtidig preg av å være «periodika» eller små tidsskrifter snarere enn aviser i moderne forstand. Politiske dags- eller ukeaviser ble først vanlig fra 1830-årene, og pioneren på dette området var *Den Constitutionelle* i 1836. Snart ble denne linjen også fulgt i *Morgenbladet*, som jo var av eldre dato (fra 1819).

Også en del distriktsaviser fulgte i samme retning, bl.a. *Tiden* i Drammen (1832–1844), *Lillehammers Tilskuere* (1841–1855) og *Christianssandsposten* (1839–1847). Men *Den Constitutionelle* fikk likevel en utforming som gav den en særegen profil, og denne var tilsynelatende lite preget av den politiske

Carl Fougstad, embetsmann, politiker og publisist.

Ulrik Anton Motzfeldt. Sammen med Anton Martin Schweigaard var han redaktør i dags-avisa *Den Constitutionelle*. Tegning: Norsk Portræt-Galleri. Christiania: Chr. Tønsberg, 1877

tradisjonen i andre norske aviser.¹

Den Constitutionelle og Morgenbladet

Nyvinningene i *Den Constitutionelle* kan illustreres med at den helt fra starten fremstod som en argumenterende og kommenterende avis der nyhetene kom som et slags tillegg, dvs. omvendt av *Morgenbladet*, som ennå i 1836 primært var en nyhetsavis der kommentarstoffet var mer sekundært og redaksjonen på et vis skjult og anonymisert. *Den Constitutionelle* presenterte imidlertid sin sterke redaktørstab helt fra første nummer ved å gjengi den på en litt pompøs måte direkte under tittelhodet: «Redigeret af Carl Fougstad, U.A. Motzfeldt og A. Schweigaard.» *Morgenbladets* undertittel var fortsatt bare «En daglig Avis af alle Slags Indhold».

¹ Dette er videre utdypet i gjennomgangen av *Den Constitutionelle* i Martin Eide (red), *Norsk presses historie*. Bd. 1. *En samfunnsmakt blir til 1660–1880*, Oslo 2010

Redaktør i *Morgenbladet* 1831–57 Adolf Bredo Stabell.

Johan Sebastian Welhaven, sentral i den gruppen studenter som i 1832 brøt ut av Det Norske Studentersamfund og organiserte seg i Intelligenspartiet av motstanderne kalt «Troppen».

Anton Martin Schweigaard som i 1832 deltok i stiftelsen av Studentforbundet og ble medredaktør av dets tidsskrift *Vidar*.

Den Constitutionelle og Morgenbladet

Nyvinningene i *Den Constitutionelle* kan illustreres med at den helt fra starten fremstod som en argumenterende og kommenterende avis der nyhetene kom som et slags tillegg, dvs. omvendt av *Morgenbladet*, som ennå i 1836 primært var en nyhetsavis der kommentarstoffet var mer sekundært og redaksjonen på et vis skjult og anonymisert. *Den Constitutionelle* presenterte imidlertid sin sterke redaktørstab helt fra første nummer ved å gjengi den på en litt pompøs måte direkte under tittelhodet: «Redigeret af Carl Fougstad, U.A. Motzfeldt og A. Schweigaard.» *Morgenbladets* undertittel var fortsatt bare «En daglig Avis af alle Slags Indhold».

Redaktøren i *Morgenbladet* Adolf Bredo Stabell fortsatte da også å gjemme seg bak formell anonymitet helt frem til han trakk seg fra redaksjonen i 1857, selv om det i alle år var alminnelig kjent at nettopp han styrte avisen – til og med når han i perioder *ikke* hadde tid til å gjøre det! Den gamle devisen om «alle Slags Indhold» forsvant imidlertid med 1837-årgangen, som et tegn på at avisen nå tok opp utfordringen fra *Den Constitutionelle* om en mer tydelig retning i selve stoffvalget. Skiftet i *Morgenbladets* profil ble så ekstra tydelig fra 1841, da avisen erklærte seg som pådriver for opposisjonen frem mot stortingsvalget dette året.

Den Constitutionelle var et direkte resultat av økonomisk samarbeid mellom grev Wedel Jarlsberg og den danskfødte bokhandler og forlegger Johan Dahl. Begge hadde lenge støttet den gruppen av unge intellektuelle som sprang ut av opposisjonen i Studentersamfundet og bladet *Vidar* i 1832. Gruppens sentrale personlighet var Johan Sebastian Welhaven, men Anton Martin Schweigaard var deres mesterhjerne. Selv foretrakk de nok å bli omtalt som «Intelligensen», slik det senere ble vanlig. Men deres politiske og kulturelle motstandere kalte dem isteden noe nedsettende for «Troppen».

Uansett var det denne gruppens oppfatninger som i 1836 fikk et daglig hovedorgan, og dette året kan dermed også sies å være starten på en mer direkte politisk dagspresse i Norge. I tillegg var dette en presse som i utgangspunktet ikke ville regne seg som opposisjonell eller regjeringskritisk, slik det var vanlig for nesten alle de politisk pregede presseorganer før denne tiden. *Statsborgeren* til Peder Soelvold kan regnes som typisk for disse, selv om dens kritikk var krassere enn det som var normalt.

Statsborgeren.

En Tidende for Norges Vel.

N° 1-2. { Første Hefte. } 3 Juli.
1831.

Retfærdighed, Frihed og Oplysning.

F o r o d.

Besjelede af Ønske og Haab om at kunne virke til Fædrelandets Gavn paa den Maade, som antydes i dette Blads Subskriptionsplan, nedskreve vi samme og besørge den udspreidt blandt vore Landsmænd. Skjøndt Planen i enkelte Egne modtoges med særdeles Beløillie, have dog endnu ikke saa Mange tegnet sig for at holde Statsborgeren, at vi see os betrygge for Tab, hvortil vi søge Karsagen deels i vore trykkende Lidelser, der for saa Mange gjøre det til Nødvendighed at spare paa Skillingen, deels i den Omstændighed, at vi — Bladets Redaktion — formedels det System, adskillige Megetformaaende i senere Tid have fulgt, har fundet det nødvendigt at forblive ubekjendte, da vi, som forhen erklæret, "ville bestræbe os for at gavne Fædrelandet ved uafsladelig at efterspore grundlovsstridige og egenmægtige Foreta-

Herman Wedel Jarlsberg, lensgreve til Jarslberg ved Tønsberg.
Maleri: Christian Hornemann.

Det vil likevel ikke være riktig å kalle *Den Constitutionelle* for et regjeringsorgan. Avisen inntok en formelt uavhengig stilling til regjeringen, og var f.eks. kritisk til den rollen som den norske statsministeren i Stockholm, Severin Løvenskiold, hadde spilt da Carl Johan i juli 1836 bestemte seg for å oppløse Stortinget på korteste varsel. Samtidig ga avisen bred dekning av forsvaret for Løvenskiolds opptreden under den påfølgende riksrettssaken. Redaksjonen så det tydeligvis som sin oppgave å skape en reell offentlig diskusjon omkring maktutøvelse og maktorganer»

Imidlertid var det også denne tilsynelatende «intellektuelle» profilen som skapte inntrykk av at avisen alltid lette etter formildende trekk ved den offisielle

maktutøvelsen. Dette ble enda tydeligere da avisens mentor grev Wedel ble unevnt til stattholder og regjeringssjef høsten 1836.

For *Den Constitutionelle* ble det etter hvert et problem at avisen til stadighet gikk løs på svakheter i opposisjonens kritikk av myndighetene. Ved å innta en i og for seg fornuftig posisjon som et fortløpende intellektuelt korrektiv til opposisjonens ensidighet ble avisen fort oppfattet som et kverulantisk defensorat for alt som opposisjonen angrep, og ofte angrep med rette. Selv om den dermed bidro til et mer korrekt bilde av meningsbrytningene i samfunnet enn de opposisjonelle bladene gjorde, førte dette også til at den forsømte mye av det bredere nyhetsbildet som en dannet avisleserkrets var vel så opptatt av.

Dermed kunne *Morgenbladet* fortsette å være det største og ledende presseorganet både i Christiania og ellers i landet. Til tross for sin nyskapende form var *Den Constitutionelle* aldri i nærheten av å true denne rollen. Etter bare elleve år måtte avisen også gå inn, for å bli sugd opp av det gamle meddelelsesbladet *Den norske Rigstidende*.

Journalister inn på Tingtet

Kollapsen til *Den Constitutionelle* kan sikkert forklares med udugelige og passive redaktører de siste årene, eller med at dens en gang så entusiastiske stiftere hadde endt opp i så gode embetsstillinger at deres interesse for åpen politisk polemikk hadde svalnet betraktelig. Men svaret er kanskje heller at avisen hadde utspilt mye av sin politiske rolle. Intelligensens fremste menn satt nå både i regjering (Frederik Stang) og dominerte på Stortinget (Schweigaard). Kort sagt hadde de erobret så mye av makten selv at de ikke lenger trengte et presseorgan til å kommentere den.

Imidlertid hadde eksistensen av *Den Constitutionelle* bidratt til å stimulere en mer generell politisering av

dagspressen. Stabells kommenterende spissartikler i *Morgenbladet* ble i 1840-årene presentert som en type «lederartikler» – anonyme i formen, men gjennom plassering og resonnement et klart uttrykk for redaksjonens «mening». Dette stod i kontrast til innsendte undertegnede eller anonyme bidrag, som i mindre grad enn før fikk pryde avisens forside. Da redaktør Stabell i 1841 erklærte *Morgenbladet* som det ledende organet for den liberale opposisjon, kom avisen i en periode til å bli betraktet som opposisjonens sanne hovedkvarter og åndelige sentrum, slik det er blitt sagt.²

Langt mer enn under tidligere valg anstrengte *Morgenbladet* seg i 1841 for å få til et «radikalt» valg og samle opposisjonen mot regjeringen.³

Stabell mente at forrige storting hadde vært befolket av en overflod av embetsmenn og i overveiende grad blitt preget av «politiske Nuller» og «stemmen-de Jabrødre».⁴ Derfor burde man forvente at valget i 1841 ville lede til et mer *radikalt* storting, eller et bondestorting, bare man fikk valgt inn nok rettsindige, opplyste og dyktige menn.

For Stabell spilte det nemlig ingen rolle om representantene var bønder eller «Excellencer». Det som gjaldt, var å velge «uafhængige Charakterer» av alle stender, ikke stille seg blind på standstillhørighet.

Man trengte ikke selv gode, uopplyste bønder som var fornøyde bare de fikk «trykke Storthingsbænkene og sige det store Ord». Isteden måtte man få inn folk

«Kort sagt hadde de erobret så mye av makten selv at de ikke lenger trengte et presseorgan til å kommentere den»

Professor Ludvig Kristensen Daa.

Journalist Ludvig Kristensen Daa.

som ville sette seg inn i sakene med iver og samvittighetsfullhet, og som evnet til å skjelne «Sophisme» fra «Sandhed», mente Stabell.⁵

Ett av resultatene til agitasjonen i dette valgåret ble at *Morgenbladet* fikk en av sine egne medarbeidere inn på Stortinget. Journalist Ludvig Kristensen Daa stilte opp som stortings-

kandidat for Akershus amt, og han klarte også å bli valgt.⁶ Triumfen ble etterfulgt av Stabell selv, som stilte for Akershus ved neste valg i 1844 og også ble valgt, nå sammen med Daa.⁷

Ganske raskt ryddet Stabell plass for seg selv som

2 Yngvar Hauge, *Morgenbladets historie* bd. I, Oslo 1963, s. 133.

3 Dette skjedde i en slik grad at «avisen nesten skiftet ansikt», ifølge Jul Myhrvold, «*Morgenbladet*» og bondeopposisjonen 1838–1857, Oslo 1949, s. 28 (jf. s. 26).

4 I virkeligheten var 46 av 100 representanter i 1839 embetsmenn, mot 35 bønder. Neste storting i 1842 rommet nesten like mange embetsmenn, 41. Men nå var bondeantallet økt, til 43. Jf. Alf Kaartvedt, *Det Norske Storting gjennom 150 år*, bd. 1, Oslo 1964, s. 148.

5 Leder i *Morgenbladet* nr. 1 (1. januar) 1841.

6 Daa fikk som 3. representant 20 av 45 valgmannsstemmer.

7 Ved valget i 1844 ble Daa 1. representant med 40 (!) av 45 valgmannsstemmer, mens Stabell som nr. 2 fikk 34.

opposisjonens leder på Stortinget og fikk skjøvet den mer uvørne Daa til side. Hans nye rolle tiltalte ham så mye at han like godt stilte om igjen ved neste valg, og etter hvert ble stortingsarbeidet viktigere for ham enn avisarbeidet, i hvert fall under perioder med valg og sesjoner.

Stabell ble gjenvalgt til Stortinget helt til han frasa seg en ny periode ved valget i 1859.⁸ Da var han selv ferdig som avismann og godt situert som banksjef. Men «politiske» aviser av *Morgenbladets* type var blitt vanlige i mange norske byer.

En tradisjon med redaktører og journalister som representanter var også blitt etablert. Dette er en yrkesgruppe som ellers har vært overraskende lite påaktet i historien om Stortinget, til tross for at den lenge var et stabilt og til dels ganske kraftfullt innslag nettopp der.⁹

Nominasjon via pressen

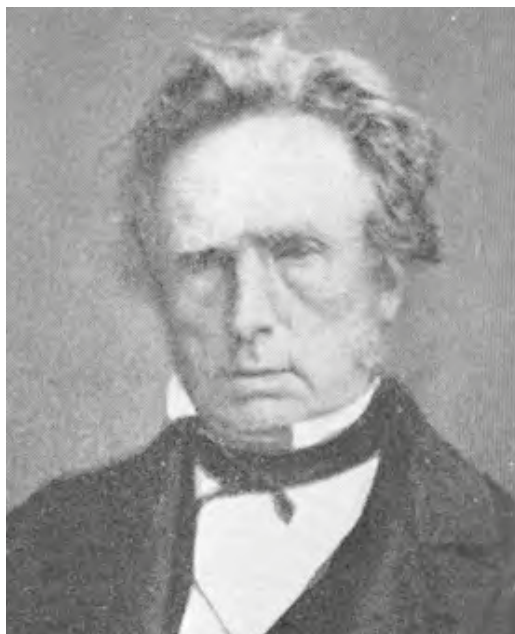
Den andre tilnærmingen til spørsmålet om avisenes politiske rolle kan være å se på deres betydning for selve valgprosessene, både sentralt og lokalt. Hvordan skulle man sikre seg at de rette folkene faktisk ble valgt? I 1841 forlangte *Morgenbladet* at valgene fikk skje i størst mulig offentlighet, med «forudgaaende Forhandlinger, Diskussioner og Prøvevalg» for å forebygge «Kabaler og Partieoverlæg», men også uheldige tilfældigheter og slumpetreff.¹⁰

Valgloven av 1828 satte ganske strenge rammer for hvor mye det var lov å «indblande» seg i valg-

8 Ved de fire valgene fra 1847 til 1856 var stemmetallet til Stabell henholdsvis 34, 40, 43 (av 46) og 43 (av 45).

9 Dette gjaldt ikke bare C.J. Hambro. Særlig i mellomkrigstid og tidlig etterkrigstid satt mange med slike yrker på Stortinget, f.eks. 9 i 1925, 11 i 1928, 9 i 1931, 10 i 1934, 10 i 1954, 9 i 1961, 12 i 1969 og 11 i 1973.

10 Leder i *Morgenbladet* nr. 1 (1. januar) 1841.

Johan Henrik Rye, jurist og politiker. Han var amtmann i Jarlsberg og Larvik amt fra 1829 til 1833. Han ble deretter utnevnt til høyesterettsassessor.

«Morgenbladet ønsket at valgprosessene i større grad burde gjøres synlige i det offentlige rom»

ene, som å utdele ferdige forslagslister på forhånd.¹¹ Men *Morgenbladet* ønsket at valgprosessene i større grad burde gjøres synlige i det offentlige rom, og dette kunne da nett-

opp skje med pressens aktive hjelp. De opposisjonelle prøvde blant annet å bryte opp systemet med indirekte valg, et system som ellers vedvarte helt til 1903. Men ved å gå utenom selve valgforsamlingen og gjennomføre en form for forhåndsnominasjon i såkalte prøvevalg kunne denne stramme ordningen kanskje mykes noe opp.

Prøvevalg var imidlertid noe som normalt ville kreve rimelig enighet blant valgmennene selv, og ved valget i Christiania i 1841 ble det følgelig ikke avholdt

11 Jf. Kaartvedt 1964, s. 106f.

Poul Christian Holst, norsk embetsmann og statsråd 1814–1848. Maleri: Johan Görbitz.

noe prøvevalg enda Morgenbladet hadde erklært prøvevalgene som en åpen kamp til «Modvægt enten mod Kabale eller Partivæsen».¹²

Før valget i Akershus prøvde også Henrik Wergeland seg med en egen pamflett som bar tittelen «Den Tale, Jeg vilde holde paa et Prøvevalg for Akershuus Amt 15de Aug. 1841». Den var fylt av betraktninger om alt en stortingsmann *ikke* burde være, personifisert med Wergelands uvenn Ludvig Kristensen Daa. Men heller ikke i Akershus kom det til noe prøvevalg, og Wergelands utspill var ganske dødfødt – som nevnt ble Daa valgt med god margin.

Daa var utvilsomt en av Morgenbladets kandidater, men selv om han hadde nådd opp, klarte ikke avi-

12 *Morgenbladet* nr. 219 (7. august) 1841. Valgordningen forutsatte at valgmennene skulle kunne velge fritt fra en alfabetisk liste. Jf. Øystein Nilsen, «Opposisjon ved Stortingsvalg i sju byer i 1840-årene», utr. hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1969, s. 59.

Jurist og forfatter Henrik Anker Bjerregaard. Maleri: Jacob Munch, ca. 1820. Foto: Oslo museum.

sen å endre selve valgprosessen i mer demokratisk lei. Likevel stod avisen fast på at større åpenhet og diskusjon rundt kandidatenes politiske posisjon var høyst nødvendig i et moderne samfunn.¹³

Spørsmålet om representasjon ble da også åpent diskutert foran valget i Christiania, selv uten prøvevalg. Striden dreide seg her om hvem som burde bli byens fjerde representant etter de tre som tok sikte på gjenvalg, og som det heller ikke reiste seg åpen motstand mot: Søren Wilhelm Sørenssen, Herman Foss og Johan Henrik Rye. Siden forrige storting var imidlertid representanten Poul Holst avgått ved døden. Dermed oppstod en diskusjon om en ny kandidat.

I sitt private blad *Granskeren* hadde Ludvig Daa lansert nye navn som Henrik Anker Bjerregaard eller Ulrik Anton Motzfeldt. Den såkalte «anden Side» gikk derimot inn for Anton Martin Schweigaard. Også *Morgenbladet* var villig til å innrømme Schweigaard

13 *Morgenbladet* nr. 229 (17. august) 1841.

et betydelig talent. Likevel var avisen tvilende til om han kunne representere «den almindelige Stemme» i Christiania på samme måte som avdøde Holst hadde gjort. Selv om det ikke fantes «strengt afsondrede Partier» i byen av «Servile» og «Liberales» eller «Aristokrater» og «Demokrater», holdt avisen det for lite sannsynlig at Schweigaard ville svikte sin «politiske Farve» og de venner og grupper hans navn var forbundet med, som det ble sagt, altså kretsen rundt konkurrenten *Den Constitutionelle*.

Nå regnet ikke *Morgenbladet* med at Schweigaards motstandere ville klare å samle seg om en annen, alternativ kandidat. Men som et slags mottrekk foreslo avisen likevel å velge et knippe personer til valgmenn som allerede hadde gitt «Beviser paa Kommunens Tillid, eller som synes dertil kvalifiserede», som det het, i alt 14 embetsmenn og kjøpmenn. Dette var altså en klar og tydelig «nominasjon», og avisen erklærte dessuten at den gjerne ville trykke håndskrevne lister som kunne sirkulere fra velger til velger så fremt de var ekte.¹⁴

«Et påfallende trekk ved listen var at den ekskluderte medlemmene av byens formannskap»

Morgenbladets initiativ fikk likevel liten betydning, for listene på kanten av valgloven uteble helt. Schweigaard ble valgmann, og noen få uker senere kunne han også motta valget som fjerde representant for Christiania med 13 av 22 valgmannsstemmer. Resultatet med den enkeltes stemmegivning ble offentliggjort i *Morgenbladet* 12. oktober 1841, kanskje som en advarsel, eller en påminnelse.¹⁵

14 «Christiania, den 28de September», *Morgenbladet* nr. 272 (29. september) 1841.

15 De 13 var justitiarius Berg, ekspedisjonsekretær Bretteville, borgermester Hansen, kaptein Heyerdahl, assessor Rye, advokat Sørensen, byfogd Thrup, assessor Aars, kjøpmennene Nikolai Andresen, Christian Benneche og Jacob Nielsen, boktrykker Grøndahl og grosserer Tofte. Andresen, Berg, Heyerdahl og Sørensen hadde Schweigaard på tredje plass. Jf. *Morgenbladet* nr. 285 (12. oktober) 1841.

Lister med anbefalte navn

Tre år senere var imidlertid situasjonen en annen. Som et alternativ til de tungvinte prøvevalgene ble det nå lansert lister med anbefalte navn i avisene. Slike åpne initiativ kunne heller ikke lenger anses som straffbare. Siden §43 i valgloven fra 1828 hadde forbudt spredning av forhåndsproduserte lister ved valgene, måtte forslagene lenge formidles i hemmelighet eller bare muntlig. Slik hadde det åpenbart foregått ved «bondevalgene» i 1830-årene. Men i den nye kriminalloven av 1842 het det nå bare at det var straffbart å kjøpe og selge stemmer eller på noen måte true seg til innflytelse på et valg. Rett nok skulle det fortsatt være straffbart å stemme på seg selv. Men i lovbestemmelsen fantes ikke lenger noe forbud mot åpen agitasjon eller nominasjon under selve valget.¹⁶

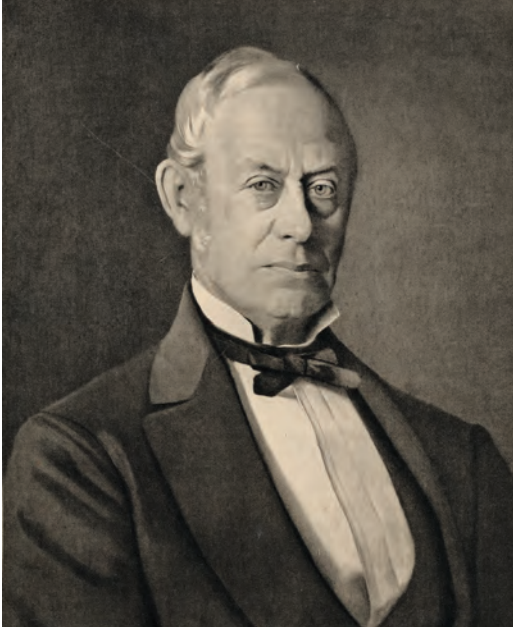
Akershusvalget i 1844 gikk da også godt for opposisjonen. Mindre bra var det i Christiania, der valget av valgmenn ifølge Henrik Wergeland for hver ny gang virket «mere Partimæssigt».¹⁷

Foran dette valget lanserte *Morgenbladet* endelig sitt eget forslag til «Valgmandsliste» for leserne og de registrerte velgerne, som i hovedstaden nå talte over 1100.¹⁸

16 *Den norske Straffelov. Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842*, 10. kapittel: «Om Forbrydelse imod den offentlige Myndighed», §25.

17 Henrik Wergeland, «Korrespondence. Christiania, 21de August», *Lillehammers Tilskuer* nr. 70 (30. august) 1844, *Samlede skrifter* III.3, Oslo 1934, s. 615.

18 Byen måtte nå dele valgkrets med kjøpstaden Lillehammer uten at dette fikk særlig betydning – Christiania hadde nemlig 21 av de 23 valgmennene. Jf. *Morgenbladet* nr. 228 (15. august) 1844 og *Den Constitutionelle* nr. 230 (17. august) 1844. Christiania valgte sammen med Lillehammer til og med 1850.

Frederik Stang, Norges første regjeringssjef med tittelen statsminister.

Hans Jørgen Christian Aall, norsk jurist, embetsmann og politiker. Foto: Digitalt museum.

Et påfallende trekk ved listen var at den ekskluderte medlemmene av byens formannskap. De fleste av de nominerte var embetsmenn, noe som kan føres tilbake til Morgenbladets mistro til Christianiass kjøpmannsborgerskap med dets «indskrænkede laugs-mæssige Anskuelser» og dets manglende «Skjøn-somhed for den liberale Politiks Fordringer», som det ble sagt.¹⁹ Den rike garvermester Nils Ytterborg var derfor ikke blitt foreslått. Likevel ble Ytterborg «som vanlig» gjort til valgmann med god margin, sammen med flere andre kjøpmenn og håndverkere som heller ikke var nominert av avisen.²⁰

Den Constitutionelle svarte nemlig raskt på Morgenbladet ved å trykke en egen «Stemmeseddel paa Valgmænd for Christiania» på grunnlag av forrige stortingsvalg. Denne listen omfattet 21 navn, deri-

blant favoritter som Schweigaard, Frederik Stang, Carl Fougstad og Ulrik Anton Motzfeldt. Blant de 22 som faktisk ble valgt til valgmenn, kan man gjenfinne 17 av disse navnene.²¹ Det sier noe om hvilken politisk makt leserkretsen til Den Constitutionelle hadde i Christiania, enda avisen selv raskt nærmet seg konkursens rand. Blant de 21 foreslåtte navnene i Morgenbladet oppnådde bare 13 å bli valgmenn.

Denne lille valgkampen forteller også litt om en tiltakende politisk interesse i Christiania – men samtidig noe om de begrensninger som fortsatt fantes for egentlig partiorganisering. Det var på dette tidspunktet mer snakk om «stemningspartier» der avisene i mangel av reelle politiske sammenslutninger eller foreninger kunne opptre som de første, spede organisatorer.

¹⁹ Morgenbladet nr. 228 1844.

²⁰ Ytterborg var en omstridt mann. Siden 1829 hadde han vært «fast» valgmann. Men han ble bare valgt til Stortinget en eneste gang, i 1850.

²¹ Av de 21 var det bare C. F. Motzfeldt, apoteker Peter Møller, prokurator Lars Rasch og kjøpmann J. H. Schwensen som ikke nådde opp. Den Constitutionelle nr. 229 (16. august) 1844, jf. nr. 237 (24. august) 1844.

Ved det endelige valget 29. august 1844 ble Schweigaard gjenvalgt som Christianias fjerde representant med 16 valgmannsstemmer av 23.²² Etter dette ble han et fast innslag på Stortinget helt til 1869. Ulike former for forhåndsnominasjon gjennom aviser var da blitt ganske vanlige, og i Morgenbladet etablerte redaktør Friele dette som en fast tradisjon foran Christiania-valgene i 1860- og 1870-årene.²³ Avisen hadde fått nominell politisk makt.

Politisk dagsorden i 1848

En tredje tilnærming kan kanskje kalles evnen til å sette en «politisk dagsorden». Både *Morgenbladet* og *Den Constitutionelle* tillot seg jo å definere hva som var viktig, og hva allmennheten tålte å lese eller å bli opplyst om: De prøvde å påvirke den politiske debatten utenfor sin egen politiske sirkel og formulere saker som både maktelite og den «alminnelige» opinion burde være opptatt av. Symbiosen av agitasjon og stortingspolitikk skulle få et slags klimaks under stortingssesjonen i 1848, da Europa ble rystet av revolusjoner i Frankrike, Italia og Tyskland.

I *Morgenbladet* ble revolusjonene applaudert på en slik måte at det av mange ble oppfattet som en hyl-

22 Åtte valgmenn hadde ham nå på tredje plass, og én på andre. Jf. *Morgenbladet* nr. 242 (29. august) 1844. Christiania valgte i 1844 sammen med Lillehammer. Første representant byskriver Johan Henrik ble for øvrig valgt enstemmig (med 22 av 23 stemmer, i henhold til loven stemte han jo ikke på seg selv).

23 Foran valgmannsvalget i Christiania i april 1865 brakte avisen en liste på 28 navn i alfabetisk rekkefølge som «Flere Stemmeberettigede» hadde blitt enige om å anbefale som stemmeseddel. Blant disse var også de fire som senere ble valgt som representanter: Schweigaard, Ole Jacob Broch, advokat Kildal og tidligere statsråd Birch-Reichenwald (samt tre av fire suppleanter). Valgkretsen bestod fra 1859 av kjøpstedene Christiania, Hønefoss og Kongsvinger.

lest til republikken. Dette førte blant annet til at regjeringstro studenter med følge av en god del vanlige bråkmakere samlet seg til pipekonsert foran redaktør Stabells bolig rett utenfor den daværende bygrense.²⁴ I et par dager kom det til tumulter både der og inne i byens gater, og isklumper og steiner ble kastet mot politiet som prøvde å opprettholde orden. Men særlig lenger kom aldri Christianias versjon av revolusjonsåret 1848.

Langt viktigere var da det som omtrent samtidig skjedde på det rikspolitiske plan. Det 12. ordentlige Storting satt samlet våren 1848, og *Morgenbladet* krevde i den forbindelse en helt ny parlamentarisk ordning i Norge, «en fuldstændig Forandring, en Forandring af System» med utskifting av statsråder og innføring av de facto ministeransvarlighet overfor Stortinget.

20. april 1848, dagen etter at Poul Holst hadde fått avskjed som kirkeminister,

gikk avisen så langt som å presentere sin egen ønskeliste med nye og mer liberale statsråder. Nyutnevnte Hans Riddervold ble godtatt som sjef for kirkedepartementet, Frederik Stang kunne få fortsette som sjef for indredepartementet, mens Herman Foss burde flyttes fra marine- til armédepartementet.²⁵ Men de andre aktuelle navnene var helt nye: amtmann Hans Jørgen Aall som justisminister, bergenskjøpmannen Lyder Nicolaysen eller trondhjemskjøpmannen Nicolai Jenssen som finansminister, og kapteinløytnant Henrik Steffens Hagerup som marineminister. Alle disse hadde hatt verv som stortingsmenn.

Revisjonsdepartementet der regjeringens nestor Nicolay Lohmann Krog styrte, ble like godt foreslått

24 Stabells bolig «Hyttan» ble senere erstattet av «Heimdalen», som lå der Heimdalsgata begynner i dag, på hjørnet av Trondheimsveien.

25 Foss ble avløst som marineminister i oktober 1848.

Herman Foss, dikter, offiser og politiker. Hans høyeste politiske verv var som marineminister fra 1845–1848. Maleri av Jean Berg.

nedlagt.²⁶ Posten som stattholder og dermed regjeringens leder som Severin Løvenskiold innehadde, burde heller ikke besettes, mente avisen. Den var helt overflødig.²⁷

Rett nok var altså ikke *Morgenbladet* så frekk at det våget å foreslå sin egen redaktør som statsråd, men dette var likevel noe av en politisk sensasjon. En ukes tid senere, 28. april, trykket avisen så en len-

26 *Morgenbladet* nr. 111 (20. april) 1848. Krog var da det lengst sittende regjeringsmedlemmet, fra 1822. Han gikk ikke av før i 1855. Hagerup fikk omsider stillingen som marineminister, men først i 1856. Andre kandidater som ble nevnt av avisen, var sorenskriverne Ulrik Anton Motzfeldt og Georg Peter Rasch.

27 Ibid. Derimot aksepterte man Frederik Due som fortsatt statsminister i Stockholm. Posten som stattholder ble for øvrig ikke besatt etter at Løvenskiold søkte avskjed i 1855 og endelig gikk av i 1856. Stillingen ble imidlertid ikke formelt opphevet før i 1872, som del av Oscar IIs morgengave som ny monark.

Severin Løvenskiold, Norges statsminister i Stockholm 1828–1841 og Norges stattholder 1841–1856.

gre henstilling til Stortinget fra fem opposisjonelle stortingsrepresentanter med Stabell i spissen som i praksis uttrykte mistillit til regjeringen. De fem (foruten Stabell, redaktør Christian Johnsen, kjøpmann Ole Krogness og bonderepresentantene Peder Fauchald og Ole Gabriel Ueland) foreslo at Stortinget skulle oversende en adresse til kong Oscar I der det ble slått fast at det eksisterende statsrådet verken representerte «den usvækkede Kraft som saa alvorlige Tidsomstændigheder som de nærværende fordre», eller viste «den Omhu for Folkefriheden» eller «den Agtelse for Storthingets konstitutionelle Rettigheder og den fornuftige Almeenvillies Fordringer» som var ønskelig i det norske samfunnet.²⁸

Aldri før hadde *Morgenbladet* tatt på seg en så direkte påvirkelsesrolle som gjennom disse utspillene. Alt var imidlertid ikke Stabells verk. Siden han selv var så

28 *Morgenbladet* nr. 119 (28. april) 1848. Christian Johnsen var kjøpmann og avisredaktør fra Stavanger, Ole Anton Krogness kjøpmann fra Trondhjem.

Kong Oscar I, konge av Norge fra 1844. Maleri: Joseph Karl Stieler.

Hans Riddervold utmerket seg som en av Stortingets ledende representanter, dernest som en suveren sjef for Kirke- og undervisningsdepartementet. Foto: Wikimedia commons.

opptatt med stortingsarbeidet, ble avisen midlertidig redigert av bergenserens Rolf Olsen. Det oppsiktsvekkende forslaget om å la en kjøpmann lede finansdepartementet kan meget vel være et av hans mange påfunn, men Olsen og Stabell delte samtidig politiske idealer, i hvert fall enn så lenge. Begge kjente også til rykter i byen om at opposisjonen både på og utenfor Stortinget ville be kongen bytte ut alle statsråder bortsett fra Frederik Stang, som selv hadde ivret for utskiftninger. Til og med den dypt reaksjonære Løvenskiold var i april innstilt på at «*Noget – Noget maa gives*», i form av visse konsesjoner om ro og orden skulle opprettholdes.²⁹

Innsettelsen av Hans Riddervold og Søren Wilhelm Sørensen som nye statsråder 19. april kunne dermed tolkes som et uttrykk for svakhet. Det gjaldt for Stabell og hans støttespillere å smi mens jernet

var varmt. Tilsynelatende vant også opposisjonen frem med noen av sine krav, men det gjaldt tross alt bare enkeltpersoner. *Morgenbladet* hadde imidlertid uttrykkelig presisert at det som nå trengtes, var «en Systemforandring, ikke en Personforandring».³⁰ Slik gikk det ikke.

Selve prinsippet om ministeransvarlighet kom aldri opp til behandling i Stortinget. Der ble isteden adresseforslaget raskt torpedert ved at Schweigaard og hans allierte fikk det henvist til en stortingskomité for behandling. Dette var nærmest ensbetydende med en død i stillhet, og Schweigaards triumf ble feiret med en større middag hos stattholder Løvenskiold.³¹ Da komiteen i august 1848 leverte sin innstilling, uttrykte den da også sin store tilfredshet med at kongen og regjeringen hadde tatt hensyn til opinionen

²⁹ Jf. Løvenskiolds rapport til kong Oscar I 2. april 1848, RA.

³⁰ *Morgenbladet* nr. 116 (25. april) 1848.

³¹ Løvenskiolds rapport til kong Oscar I 4. mai 1848, RA.

Første nummer av Arbeider-Foreningernes Blad fra 1849.

7. juli 1851 ble Marcus Thrane og flere ledende thranitter arrestert. I alt ble 127 thranitter dømt, og Thrane selv fikk fire års tukthus.

med hensyn til sammensetningen av statsrådet.³²

De siste og allerede varslede utskiftningene i armé- og marinedepartementet skjedde deretter i oktober og november 1848. Adressopolitikken egentlige mål ble altså aldri realisert. I siste instans satt den virkelige politiske makten stadig helt andre steder enn i avisredaksjonene, og slik fortsatte det politiske spillet også senere. Grunnloven selv sørget jo for at muligheten til å få gjennomslag for store politiske saker i det lange løp var forbeholdt aktørene på Stortinget eller i regjeringen, og det skulle bli enda tydeligere da det fra 1871 ble innført årlige stortingssesjoner.

³² Kongeriket Norges tolvte ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1848. 6. del, s. 946.

Avisene fikk dermed heller spille rollen som politiske støttespillere, og ut av den rollen vokste den egentlige partipolitiske pressen i Norge. Men det var politikerne som styrte beslutningene, ikke redaksjonene.

*«arrestasjonene førte
også til spontane
demonstrasjoner»*

Pressens dagsorden, den gang og nå

Et nytt element som kom til etter 1848, var frykten

for å reise ulike utenomparlamentariske bevegelser i underklassene, slik Marcus Thrane klarte med arbeiderforeningene og *Arbeider-Foreningernes Blad*. Mer generelt har dette også vært ansett som et viktig moment som førte til at radikale liberalere som Stabell og Rolf Olsen ble ledet inn mot sentrum eller mot den konservative leir. Men bevegelsen ble også prøvd ignorert på en påfallende måte av pressen selv.

Et eksempel kan ses i forbindelse med politiets arrestasjon av Marcus Thrane, Theodor Abildgaard og

andre arbeiderførere mandag 7. juli 1851. Dette var utvilsomt den mest sensasjonelle nyheten i Norge akkurat da, og arrestasjonene førte også til spontane demonstrasjoner og rykter om at demonstranter ville prøve å befri de arresterte med makt. En nærmere omtale i *Morgenbladets* spalter kom imidlertid først onsdag 9. juli, og da et stykke ute i avisen, sammen med oversikten over siste nytt fra Christiania, Drammen, Kongsberg og andre byer. På førstesiden prioriterte man noe helt annet, nemlig et langt referat fra stortingets møte samme mandag om tollene på korn – ironisk nok en av de sakene som Thranebevegelsen selv hadde klaget over i sin store petisjon til kongen i 1850.³³

*«Er det så blitt annerledes
for dagens journalister?»*

Det var helt i tråd med avisens linje å prioritere stortingsdebatter som nyhetssaker under hver sesjon. Redaksjonen så tydeligvis heller ingen grunn til å fravike denne praksis bare fordi noen «oppviglere» nå var tatt i forvaring. Det må antas at det ikke var problemer med deadline for sats og trykking som lå bak en slik prioritering, men heller en viss selvsensur. Avisen hadde rett og slett intet ønske om å provosere frem uro og demonstrasjoner, noe det viste seg å være godt grunnlag for da «Hattemakerkrigen» på Ringerike brøt ut straks etterpå. Nyheter var ikke til for å skape flere rykter, men snarere for å kurere ryktemakeri. Marcus Thrane var ikke verd særlig politisk oppmerksomhet.

Kunne vi tenke oss en liknende reaksjon i dag? Det er kanskje ikke helt utelukket. Om vi tar hensyn til at de overordnede verdimålene selvsagt vil være noe forskjellige fra 1851 til 2014, har pressen, eller snarere mediene samlet, fortsatt et slags moralsk ansvar for å verne det «allmenne vel», og pressens måte å arbeide på er kanskje heller ikke så vesensforskjellig. For *Morgenbladet* og andre politiske aviser på 1800-tallet ble arbeidet i Stortinget og regjeringen det sentrale

politiske feltet å overvåke, i tiår etter tiår. Politisk organisering ble derimot etter hvert en partioppgave. Og når det gjaldt å «sette dagsorden», forble all politisk støy utenfor den politiske maktsfære av større underholdningsmessig enn egentlig politisk verdi.

Er det så blitt annerledes for dagens journalister? Det er slett ikke så sikkert. Når en eller annen sak dukker opp, eller til og med blir skapt gjennom mediene, er disse de aller første til å løpe til nærmeste

politiker eller statsråd for å få et svar, en forklaring, en beklagelse.

Aviser kan nok også under visse omstendigheter være med på å styrte en politiker eller statsråd ned fra makts tinde. Men egentlig er

det sjelden kost, og det forutsetter gjerne at pressen kan spille på de motsetninger og allianser som allerede eksisterer innenfor det politiske miljøet. Politikens indre logikk har alltid styrt mediene mer enn de er villige til å innrømme.

Slik sett er det heller ikke gitt at vår tids VG eller *Dagbladet* kan gripe sterkere inn i de politiske irrganger enn det *Morgenbladet* klarte i 1848. Moderne mediefolk vil nok gjerne tro det. Men det trenger ikke derfor være sant.

³³ Petisjonen samlet over 12 833 underskrifter og ble overlevert til kongen via stattholderen i mai 1850.

Lørdag og
Søndag
den 1ste og
2den Januar.

Morgenbladet.

No. 1 og 2
1820.

En daglig Avis af alle Slags Indhold.

Anden Aar-ang.

Forfendes efter Kongelig Tilladelse med Posterne.

Christiania, trykt i det Bultsberg'ske Bogtrykkerie af Rasmus Hvild.

Nyt Aars Aftenen.

Idyl.

Nysfalden, lillcheid Sneen bedækkede Skoven, og Vin-
trens
Tatonslurende Elv over hele Egnen laas udbredt;
Luftens forfriskende Kuld aanded Sundheds Roser
frem paa
Vandrerens Kind, medens Sneen lagde under hans
Fodtrin.
Solen bag vestlige Fjeld var dælet, men østlige Djeig-
top
Funtled' med Sneens Kristal omspillet af Aftenens
Vulpur.
Dren og Pleisen var henfat, thi Dagens den hellige
Nest var
Bier til Hvile; der herked et dybt, et høitideligt
Stille:
Digt og Her kun vipped' paa Taget den suaførmne
Stads,
Dg de forførlige Spurve til Aftensmaalid sig flot-
ked'
Om nys opførte Kornbaand ved Landmændens lukkede
Lade.
Klokkernes festlige Klang fra Kirkeværnet en Afted

Tente det dænde Aar, blandede sin Nest med Natu-
rens
Tausked, og stemte Sjelen til dyb og alvorlig Betragt-
ning.
Himmels Nese blegned' og faldt, og Aftenens
Sjæne.
Villed' sig tindrende ud af dens Bøgers faldende
Bladpragt.
Maanen stod smilende op, og kastede blide sine Straa-
le
Gjennem tæthvede Grene af Alin paa de tilfrosne
Vinduer
Ind i den daglige Etne hos Bydens æroerdige Pa-
sar.
Haustlig spiled Fredrikke, Præstens den goddelige
Datter
Om i den reentlige Stue, halv oplyst af dønnende
Maanekin
Halv af den knyttrende Flamme fra Huset paa Kalkels-
o vned ere.
Tog hun den Virketvæds Stof betrukket med hjemvies
let Hverken
Spundet af hjemavlet Lin og Uld af den hjemlige Gaars
flot;

Det Norske Nationalblad

af blandet Indhold.

1817, Juli 18de.

8de Hæfte No. 13—16.

Ell Hans Barlien, Repræsentant for norske Trondhjems Amt, i Anledning af hans Forklaring over Grundloven, Repræsentationen o. s. v.

(See Nationalbladets 7de Hæfte No. 57—60 S. 232).

— Den dommer med om saadan vigtig Sag,
Der intet selv forstaaer. Enhver vil Statsmand være;
Hver Bonde, Haandværksmand en General kan lære.

En Haandværksmand sig ei med lærde Ting bemænger;
Tilstaaer han intet veed, han derudi sig hænger;

Om Stat og Positi hver derimod kan tale;
En Svinehyrde selv den kongsig kan afmale;
Hver Ting til Prikke veed; kan sige paa et Haar,
Hvori dens Svagheb, Feil, samt Styrke, Magt bestaaer.
En Fiskerhjerling veed en Stat vel at indrette;
Kan, naar den er paa Fald, igjen paa Godder sætte;
Kan bedre vinde Slag end nogen General;
Seer alting, uden det, hun selv er ganske gal.

Peder Paars, 1ste Bog, 5te Sang.

Er det en uimodsigelig, uomstødelig Sandhed, at vor Grundlov aldrig vil kunne opnaae sin høie Bestemmelse, førend Nationen lærer at kjende den sande Mening af de Forskribter, som i den indeholdes, og at indsee Nytten af dem, saa bør man vistnok yde Enhver, der paatager sig det Hverv, at oplyse Nationen i denne Henseende, den fortjente Tak. Glyder da derhos det, der siges om Grundloven,

Det norske Nationalblad fra 18. juli, 1817, der avisen skriver om Hans Barliens «forklaring over Grundloven».

Det Norske Nationalblad: Politisk debatt mellom den dannede elite og bøndene rundt 1814

Marthe Hommerstad
Historiker, Stortingsarkivet
marthe.hommerstad@stortinget.no

Med Grunnloven i 1814 fikk bønder og embetsmenn like rettigheter til å delta politisk. Imidlertid er ikke like rettigheter det samme som like muligheter. Forskjellen mellom den dannede eliten og allmuen ble et argument i debattene omkring politisk deltakelse – en debatt som også ble trukket inn i avisene.

Med *Det norske Nationalblad* fikk Norge en aktiv opposisjonsavis som utfordret rekkevidden av den trykkefriheten som Grunnlovens paragraf 100 skulle sikre. Fra 1815 og frem til avisen ble nedlagt i 1821, var *Nationalbladet* en av de mest aktive debattavisene. Den kom stadig under angrep, og det faktum at den var en aktiv opposisjonsavis, skulle til slutt felle avisen. Det var imidlertid ikke bare den dannede og beleste eliten som tok i bruk det nye debattforumet. Avisen hadde også bidragsytere fra bondestanden. Den ble også arena for flere avisdebatter mellom den dannede eliten og bøndenes representanter.

En av disse debattene fant sted i forkant av valgene til det andre ordentlige storting som skulle samles i februar 1818. Dette var en debatt i 1817 mellom bonderesponenten Hans Barlien og flere motstandere

– de fleste anonyme – etter hans artikkel «Om Norriges Grundlov, Ræpresentation og Valgene» som ble trykket i *Nationalbladet*. Dette var på ingen måte første gang representanter for bondestanden deltok i ordskiftet i avisen. Ei heller var det første gang bøndenes politiske deltakelsen ble diskutert.

Embetsmennene og den politiske eliten var ikke udelte glad for bøndenes deltakelse på den nye politiske arenaen – dette ser vi for eksempel av sitatet fra slottspresten på Akershus, Claus Pavels, vinteren 1815: «At bondestanden har fått en fordervelig innflytelse der kan volde landet tusen ulykker, deri synes alle embetsmenn å være enig.»¹

På Stortinget i 1815–16 ble

det også levert forslag fra amtmann Valentin Sibbern om å endre Grunnloven for å begrense antall representanter fra bondestanden fra amtene til minimum én, men maksimalt to bonderesponenter.² Overraskelsen over at det fra flere amt ble valgt et flertall representanter fra bondestanden, var stor blant embetsmenn og andre kondisjonerte.

¹ C. Pavels, Claus Pavels's *Dagbogs-Optegnelser 1815–1816*, Christiania 1867, s. 39 (14. mars 1815).

² *Stortingsforhandlinger 1815–16*, juni, s. 315. Sibbern stemte imot sitt eget forslag på det etterfølgende Stortinget med begrunnelse om at Grunnloven krevde lengre erfaring før endringer skulle skje – et varsel om 1820-årenes grunnlovskonservatisme: se *Stortingsforhandlinger 1818*, august, s. 119–122.

Amtmann Valentin Sibbern, som foreslo å endre Grunnloven for å begrense antall representanter fra bondestanden til maksimalt to.

Trykkefrihet og agitasjon

Som kjent sikret Grunnloven en trykkefrihet og rett til «Frimodige Ytringer, om Statsstyrelsen og hvilken som helst anden Gjenstand, ere Enhver tilladte».³ Odd Arvid Storsveen har bemerket at når eidsvollsmennene valgte den liberale trykkefriheten i Grunnloven, så var det også med en rekke begrensninger og med en idé om at det var en mindre del av befolkningen som skulle nyttiggjøre seg denne muligheten – og det vil si den utdannede, skrivekyndige og retoriske mann fra eliten.⁴ At simple

«Hans avvisning var svært tvilsom, og han ønsket seg frikjent for de æreløse mistanker som hadde blitt hevdet»

bønder skulle kreve en plass i spaltene, var det færre som så for seg. Og det var heller ikke mange «simple bønder» som kom til å delta i ordskiftet – men det var menn fra bondestanden, og da fra de øvre lag med større kunnskap og videre utsyn enn folk flest. Det var representanter for de politiske bøndene, og for dem var avisskrivingen også et politisk prosjekt med målsetning om en sterkere politisk posisjon for deres egen samfunnsklasse.

Dette var også bakgrunnen for en lengre artikkel som ble trykket sommeren 1816 i Nationalbladet angående representanten Niels Bru fra Stavanger amt. Han er mest kjent for at han fikk sin fullmakt avvist av Stortinget året før og dermed måtte reise hjem, men kom i skyggen av Halvor Hoel og avvisningen av hans fullmakt. Året etter tok Nationalbladet tak i saken til Niels Bru «Niels Trulsen Broe – eller: Er Repræsentantvalget til vore Storthinge frit, som Grundloven det fordrer?»⁵ I artikkelen problematiseres de juridiske embetsmennenes makt til å kunne utestenge politiske motstandere fra Stortinget. For man kunne ikke være representant hvis man var under offentlig tiltale – og i 1815 var Niels Bru under tiltale etter en konflikt med prest og amtmann. Han var også bakmann for en oppfordring om taktisk å velge bort embetsmenn fra Stortinget og hadde dermed utfordret ideen om hvem som var den mest egnede representanten. Han ble imidlertid blankt frifunnet for anklagene, noe som ga næring til mistanken om at saken ble anlagt nettopp for å hindre Brus tilstedeværelse på Stortinget.⁶

Halvor Hoel ble på sin side avvist på grunn av tidligere henlagte straffeprosesser, og prosederte sin sak i avisspaltene høsten og vinteren 1815–16 i *Christiania Intelligentsedler*. Hans avvisning var svært tvilsom, og

3 Grunnloven av 4. november 1814, §100, siste ledd.

4 O. A. Storsveen: «Ytringers frihet og ufrihet – et streiftog i norsk historisk praksis» i *Demokratisk teori og historisk praksis*, Sandvik, H. (red.), Oslo 2010, s. 228. Henviser til eks. Bjørn Erik Rasch og Eivind Smith i *SHS Informasjonsblad* nr. 1 2002, s. 6–7.

5 Det Norske Nationalblad, 1816 (nr. 49–52), s. 194–195.

6 M. Hommerstad: *Politiske bønder: bondestrategene og kampen om demokratiet: 1814–1837*, Oslo 2014, s. 37–45.

Claus Pavels, slottsprest på Akershus og dagbokforfatter.

han ønsket seg frikjent for de æreløse mistanker som hadde blitt hevdet. I begynnelsen av november henvendte Hoel seg til sine «amtsbrødre» og mange venner blant publikum. Han var uskyldig og fremholdt at avvisningen av fullmakten var feil: «Da dette ikke var nogen vanærende Straf, og Grundloven ei har tilbagevirkende Kraft, saa er den Kjendelse noget som gaaer over min Forstand!»

I januar 1816 gjentok Hoel sin uskyld i et lengre og utdypende innlegg. Blant annet skrev han uttrykkelig at han oppfattet prosessen som en «offentlig Mishandling».⁷ I disse sakene var pressen et medium hvor spørsmål angående bøndernes politiske rettigheter ble fremmet.

Hans Barlien – kranglefant fra Orkdal

Hans Barlien var en av de første profilene blant bonde-

7 Christiania Intelligentssedler 1815, nr. 88 (03.11) og 1816, nr. 5 (16.01).

representantene på Stortinget. Han var representant på det første ordentlige storting i 1815–16 fra Nordre Trondhjems amt, og ble relativt umiddelbart oppfattet som en trussel og en leder for bonderepresentantene på Stortinget. Han ble derfor også «plassert» i Lagtinget etter hvert, og med det håpet motstanderne å redusere hans innflytelse over de andre bonderepresentantene. Pavels utdypet i sin dagbok at:

Nansen var meget glad over en Seier, han og de andre oplyste Patrioter havde vundet igaar, ved at faa Mechanicus Barlien (uden Tvivl en svinepolisk Person) ud af Odelstinget, hvor han havde og kunde fremdeles faaet megen Indflydelse, og i Hounts Sted puttet ind i Lagthinget, hvor han kommer til at sidde som et rent Nul.⁸

Hans Barlien var på mange måter et typisk eksempel på de oppadstigende bonderepresentantene. Han ble beskrevet som en «dueli Bonde, har Lyst til Studering, og er begavet med et godt mechanisk Genie, ærlig og troe i sine handlinger» noen år før 1814. Han var oppfinner og industrimann, og drev et pottemakerverksted i Trondhjem fra 1804 til 1812 hvor han kjøpte en storgård i Namdalseid. Allerede på dette tidspunktet havnet han i konflikter, og hadde vært i pressefeider i Trondhjem med beskyldninger om ærekrenkelse med mer så tidlig som i 1804.⁹

*«hvor han kommer til
at sidde som et rent Nul»*

I 1815 hadde han publisert et lite skrift angående Eidsvollsgarantien, «Anmærkninger betræffende Pen-

gevæsenet. En Nationalsag». Bøndene ønsket garantien opprettholdt, men gikk på et tap i Stortinget til manges forbitrelse – saken ble avgjort med simpelt flertall, ikke to tredels som Grunnloven krevde. Dette er et konkret eksempel hvor embetsmennene og eliten overkjørte bøndernes syn, og mangelen på respekt

8 Pavels 1867, s. 167 (30. juli 1815).

9 H. Koht, «Hans Barlien.» i Norsk biografisk leksikon, Bull, E., A. Krogvig, og G. Gran (red.), Oslo 1923, s. 378–380; O. S. Aavatsmark, Hans Barlien: en norsk bondefører, Trondheim 1954, s. 19.

fra bøndernes motstandere var svært provoserende.¹⁰

I 1817 nærmet det seg på nytt valg til det andre ordentlige stortinget, og Hans Barlien meldte seg på i den politiske debatten. Artikkelen «Om Norriges Grundlov, Ræpresentation og Valgene» ble trykket i mai i Nationalbladet, etter at det tidligere ble trykket i Den lille Trondhjemske Tilskuer. Artikkelen er et rent agitasjonsskrift – det ser ut til å være en tydelig målsetning om å vekke bønderne til politisk deltakelse i opposisjon til embetsstanden og de mer regimevennlige stortingsmennene. Det har også en dannende målsetning; den starter med en forklaring av hva Grunnloven skal innebære og hva representasjonen er, og inneholder til slutt en forklaring om valgene. Barlien beskrev derfor først hvordan den tredelte makt bør fungere, og spesielt at folket skulle gi seg selv lover – og derfor utdypet han hvem folket er:

Folket er: den producerende og fabrikerende Deel af Statens Medlemmer; de Øvrige ere Folkets Tjenere, som det selv, dels umiddelbar og dels ved sin

øverste Tjener ansætter og lønner; de Handlende ere et Slags levende Communications- og Omtuskningsmiddel, og saaledes paa en Maade at ansee, som alle andre Menneskers Tjenere, blot med den Forskiel, at de lønne seg selv.¹¹

Dette er argumentasjon som man kjenner igjen fra agitasjonen i 1814, da tømmerbonden Ole Aasets og førnevnte Niels Bru skrev om den tærende og nærende stand, og hvor de oppfordret til kun å velge bønder og borgere.¹²

Videre utdypet Barlien at en representants egenskaper bør være «almindeligt Begreb, en retfærdig Villie», og at hans behov og interesser ikke var mot-

*«en representants egenskaper
bør være almindeligt Begreb,
en retfærdig Villie»*

stridende fra velgerne. Dette mente han ekskluderte embetsmennene, som var avhengige av Kongen for sine inntekter og sin karriere. Embetsmennenes stemme- og representasjonsrett, sammen med den dømmende makt de utøvet, utfordret dermed maktfordelingen i staten, og ga dem en «Dæspots herredømme baade over Kongen og Folket». Embetsmennenes stemmerett var derfor en feil med Grunnloven. Årsaken til deres dominans kom selvfølgelig av at det på riksforsamlingen og de senere nasjonalforsamlinger hadde vært flest embetsmenn, og at «hvilket Valg- og Districts-Forsamlingerenes Bestyrere deals meget virksomt have befordret, og hvortil Folkets almindelige Uvidenhed haver givet den bedste anledning» har ført til at et flertall embetsmenn ble valgt. Det er derfor viktig å unngå disse embetsmennene, som for det meste ønsker «for den Engelske Regjeringsform – hvor Ræpresentationsret, og med den Alt

lige indtil deres Koner ere courante Handelsvarer».

Middelet for å unngå valg av embetsmenn var derfor taktiske valg, planlagt av «noen av bygdas mest

tenkende menn». De skulle møtes i forkant og bestemme hvem som skulle bli valgmenn. Deretter skulle det skrives nok valgsedler til distriktets stemmeberettigede som så skulle deles ut til dem som ikke hadde noen innvendinger. På denne måten ville man unngå embetsmennenes innflytelse på valgene, og hvis noen skulle forsøke å påvirke, så var han «enten djevelen selv, eller hans sendebud».

Reaksjon

Dette førte til voldsomme reaksjoner. Claus Pavels skrev indignert: «Og et saadant Valg vover Hr. Barlien at sige, vilde være Udtrykket af et Districts almindelige Vilje!»¹³ Og ikke lenge etter strømmet det inn med innlegg i Nationalbladet. Reaksjonen mot Barlien dreide seg hovedsakelig om hans definisjon av «Folket» som kun den «nærende stand» og derigjen-

10 Hommerstad 2014, s. 162 og 235.

11 Det Norske Nationalblad, 1817, hefte 7 (57–60), s. 232–238, «Om Norriges Grundlov, Ræpresentation og Valgene» av Hans Barlien, alle sitater av Barlien videre hentet derfra.

12 Se Hommerstad 2014, s. 38–45.

13 C. Pavels: Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1817–1822, Christiania 1899, s. 114 (2. juni 1817).

nom utelukkelsen av embetsmennene som representanter, og valgtaktikken han beskrev.

I månedsskiftet juni–juli var det to innlegg, hvorav forfatteren av det første mente Barlien burde anklages for misbruk av trykkefriheten, da han mente at Barlien oppfordrer til lovbrudd ved å oppfordre til utdeling av stemmesedler. I dette tilfellet behøvde en ikke engang se til trykkefrihetsforordningen fra 1799; dette var et brudd på §100. Det var derfor viktig å «forebygge den tilsigtede lovstridige Fremgangsmaade, medens der endnu er Tid dertil».¹⁴ Det andre innlegget kan derimot ansees som noe mer konstruktivt. Selv om skribenten fordømte Barliens innlegg, mente han at han hadde noe rett i sin påstand om at stortingsmenn ble stemt inn med for lave stemmetall til å kunne representere en valgforsamling.¹⁵

I juli kommer det et annet innlegg:

Til Dannebrogsmænd Hans Barlien, Repræsentant for Nordre-Trondhjems Amt, Medlem af samtlige lærde politiske Selskaber i Pebervigen, Grændsen og Vaterland, i Sanden, paa Kalvskindet og Baklandet; Forstander, Leder og Bestyrer af alle smaae Storthing i Bygderne, Consulent, Referent og Skribent, Norges Solon, raa Materie-Producent, samt Glas-, Tag- og Muursteen-, Potte-, Ovne-, Vinge- og Svømme-Kjole-Fabricant, Undervands-Skibsbygmester, Project- og Uhrmager, Tingenes physiske og moralske Ordens store Reformator, Renovator og Restaurator, [...]

O Statsmaskinebygger Hans!
– Du har fortjent en Hæderskrands, – Du veed Beskeed om Tingen. – To Stemmer Du og have bør, – Men Embedsmanden ingen; [...]¹⁶

*«Og et saadant Valg vover Hr. Barlien
at sige, vilde være Udtrykket af et
Districts almindelige Vilje!»*

Bredo Henrik von Munthe af Morgenstjerne, høyesterettsadvokat fra 1814.

Og slikt fortsatte det. I et annet innlegg ble Barlien beskyldt for drukkenskap og for at han ikke møtte opp, men ble borte fra Stortinget fjorten dager av gangen, uten lovlig forfall, for å drive med sine egne afærer, som handel og som vinkelskriver.¹⁷

Senere kom det et innlegg som i større grad argumenterte imot Barlien. Skribenten var ikke imot bønder på Stortinget, men de burde ikke utgjøre flertallet:

Man ved dog at Bonden ikke opdrages til Statsmand, og mon han ikke er ligesaa hædervedig naar han dyrker Jorden?¹⁸

14 Det Norske Nationalblad, 1817, hefte 8 (5–8), s.

29–30. Den anonyme skribenten benyttet pseudonymet Philonorvagus.

15 Det Norske Nationalblad, 1817, hefte 8 (5–8), s. 29–32.

16 Det Norske Nationalblad, 1817, hefte 8 (9–12), s. 33–34. Nidvers fra Frank Knivsmød.

17 Det Norske Nationalblad, 1817, hefte 8 (13–16), s. 55 (s. 49–62).

18 Det Norske Nationalblad, 1817, hefte 8 (21–24), s. 89.

Og etter å ha gjennomgått Barliens artikkel, avsluttet han med:

Endelig kan jeg ikke tilbageholde min Forundring over den Skarpsindighed, Orden, Lærdom, Vittighed og dybe Tænkning, som dette Barlienske Product, fra først og tilsidst, saa aldeles – mangler.¹⁹

Deretter finner vi igjen et krav om at Barlien må tiltales for brudd på trykkefriheten. Skribenten mener at det ikke burde gå ubemerket hen at Barlien oppfordrer til å kullkaste den grunnlov, «paa hvilket vi bygge vor Troe i Nutiden og vort Haab i Fremtiden». Han mente at Barlien ikke var mottakelig for andre argumenter, da de ikke passet hans «jacobinske hensigt», og at Barliens valgforslag ville føre til et «jacobinsk tribunal».²⁰

Det var få forsvarere av Barlien, men det kom en. Denne skribenten mente at Barlien hadde rett i sine anklager om valgpåvirkning, og mente at hvis alle tenkte som han, ville «ingen Embædsdespotisme herske over Valgdistricterne».²¹ Først i oktober svarte Hans Barlien sine motstandere. Der skrev han at han offentliggjorde sine tanker i den hensikt at det skulle vurderes av «kyndige og veltænkende Mænd». Da han ikke kunne se at det hadde kommet noen gode alternativer til hans meninger, lurte han på om det ikke var slik at han faktisk hadde rett?²²

Dette var derimot ikke avslutningen av saken. I slutten av oktober kommer nok et langt innlegg mot Barlien, underskrevet av Bredo Henrik von Munthe af Morgenstjerne, høyesterettsadvokat fra 1814. Grunnen til at han skrev dette, var fordi han var redd for at de som allerede hadde svart, hadde vært skrevet i en tone «som Barlien vel paa en vis Maade kan have fortjent, men som jeg dog frygter vil forbittre ham,

Politiker og bondeagitator John Neergaard.

saavelsom de der ere svage nok til at give hans Ideer og Forslag noget Bifald».²³

Hvem skal definere folket?

I debattinnleggene etter Barliens artikkel var det definisjonen av folket og utelukkelsen av embetsmennene som virket mest forbitrende og provoserende. Barliens skriverier utfordret klart datidens elites forståelse av hvilke egenskaper en stortingsrepresentant burde ha. Tanken om den opplyste og uegennyttige representant var definert av eliten, i et forsøk på å undergrave bøndernes interessepolitikk, som også har holdt seg frem til dagens historieskriving. At embetsmennenes politiske interesser også var til deres egen fordel, er det færre som viser til. Flere i samtiden uttrykker at de ikke hadde noe imot bønder generelt, men at de skulle ha de nødvendige kunnskaper til å utforme lovene og delta i de politiske overveiningene på Stortinget, fant flere helt utenkelig. Bøndene, og håndverkernes, interessepolitikk krevde derfor rettledning av mer kunnskapsrike menn til å forstå hva som virkelig var de nødvendige prioriteringer i den nye norske staten.

19 *Det Norske Nationalblad*, 1817, hefte 8 (21–24), s. 90.

20 *Det Norske Nationalblad*, 1817, hefte 8 (29–32), s. 113–117.

21 *Det Norske Nationalblad*, 1817, hefte 8 (17–20), s. 76–77.

22 *Det Norske Nationalblad*, 1817, hefte 9 (5–8), s. 32.

23 *Det Norske Nationalblad*, 1817, hefte 9 (13–16), s. 49–50.

Holberg, forfatter av «Den politiske Kandestøber».

Det andre av Barliens motstandere reagerte på, var hans tanker om valgene – som de mente var i strid mot Grunnlovens bestemmelser og en oppfordring om å bryte dem: «tilskyndet Andre til, Ulydighed mod Lovene, [...] eller de constitutionelle Magter»,²⁴

«I dette tilfellet behøvde en ikke engang se til trykkefriehtsforordningen fra 1799; dette var et brudd på §100»

Dette burde dermed føre til tiltale for brudd på trykkefriheten. Elitens ideal om den selvstendige og kunnskapsrike representant som tok sine avgjørelser basert på allmennvellets beste, ble kraftig utfordret da Barlien foreslo organisert utdeling av stemmesedler – dette oppfattet de som utilbørlig påvirkning av valgene. I debatten om valgloven i 1828 var disse ideene ansett som så lite forenlig med datidens ideer om valg og partier at det egentlig ikke var rart at noen ville ha ham dømt for det. Samtidig var det i denne perioden fortsatt usikkert hvordan valgene i alle tilfeller burde gjennomføres, og Barlien hadde

rett i at det var tilfeller hvor embetsmenn søkte å påvirke valgene. Taktiske valg var også måten bøndene måtte handle på for å få gjennomslag – vi finner igjen taktikken i litt formildet form i agitasjonsskriftet Ola-boka av John Neergaard fra 1830 i forkant av bondestortinget i 1833.²⁵

Barlien ble ikke tiltalt for brudd på trykkefriheten i etterkant av denne debatten. Det var vel også en oppfatning om at Barliens argumenter var såpass villfarne at en offentlig anklage ikke ville ha noen verdi. Barlien ble imidlertid utelukket fra en videre politisk karriere. Han ble valgt som suppleant flere ganger, men i 1821, da han skulle ha møtt som suppleant, var han under tiltale og ble derfor ikke innkalt. Ved andre anledninger var han under tiltale i forkant av valgene og dermed ikke valgbar. Han mente selv at han ble motarbeidet av embetsmennene, og i 1837 reiste han til Amerika, visstnok på grunn av skuffelsen over samfunnsforholdene i Norge.²⁶

For en som ikke har lest mengder av avisdebatter fra perioden, er skribentenens virkemidler slående.

Det var mye personutfall, sjikane og ironi – og flere henvisninger til «Den politiske Kandestøber» av Ludvig Holberg fra 1722. Men det var også forsøk på saklig imøtegåelse, slik blant

annet Morgenstjerne gjør. En annen ting var bruken av pseudonymer eller ingen underskrift i det hele tatt. I dette tilfellet var det kun to av Barliens motstandere som svarte under eget navn, ellers var alle anonyme. Tre brukte pseudonymer, også inspirert av Holberg. Imidlertid var det også slik at mange i den deltakende krets viste hvem som skjulte seg bak pseudonymene. På den andre siden var det også et trekk at bøndene ofte signerte med fullt navn. Barlien skrev her under fullt navn, det samme gjorde bondepolitikeren Ola Aaset senere i en lignende dispuTT (hvor han blant

²⁴ Dette henviser dermed til «slangene i paragrafen», som utdypes av Nils E. Øy i dette tidsskriftet.

²⁵ Om valgdebattene i 1828 og om Ola-boka og politiske katekismer, se Hommerstad 2014, s. 186–192, og s. 49–61.

²⁶ Koht 1923 og Aavatsmark 1954, s. 161.

annet får gjennomgå for skrivefeil). Om ikke annet skal disse mennene ha for at de, i motsetning til de fleste andre, ikke forsøkte å skjule seg selv, og at de sto åpent frem med sine meninger.

Trykkefrihet for alle?

Man kan si mye om hva Barlien skrev, og hvor «riktig» det var. Imidlertid er debatten også et eksempel på hvordan representantene fra bondestanden trådte inn i den trykte sfære. Mottakelsen var mildt sagt blandet. I dag får vi vel en følelse av at den dannede klasse, som trykkefriheten var til for, så de politiske kannestøperne blant bøndene som brautende, selv gode og ukyndige menn. En ting var at det de skrev, var provoserende, men det kan virke som om det var vel så provoserende nettopp at de skrev. Som man også kunne lese i Nationalbladet: «Man erfare, blandt andre Synderligheder i vore Dage, ogsaa denne, at Bønder give sig af med at skrive offentlig; [...]»

Litteratur

- Aavatsmark, O. S.: *Hans Barlien: en norsk bondefører*. Nidaros og Trøndelagens boktrykkeri, Trondheim 1954.
- Hommerstad, M.: *Politiske bønder: bondestrategene og kampen om demokratiet: 1814–1837*, Scandinavian Academic Press, Oslo 2014.
- Koht, H.: «Hans Barlien» i *Norsk biografisk leksikon*, Bull, E., A. Krogvig og G. Gran (red.), (VIII, 677 s.), Aschehoug, Oslo 1923
- Pavels, C.: *Claus Pavels's Dagbogs-Optegnelser 1815–1816*, Cappelen, Christiania 1867.
- Pavels, C.: *Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1817–1822*, Christiania 1899.
- Storsveen, O. A., «Ytringers frihet og ufrihet – et streiftog i norsk historisk praksis» i *Demokratisk teori og historisk praksis*, Sandvik, H. (red.), (s. 223–242), Scandinavian Academic Press, Oslo 2010.

Arbejder-Foreningernes Blad.

Før Arbeidsmandens Opløsning og bedre Fremtid.

Motto: Enighed gjør stærk!

No. 1.

Torsdag den 5te Mai 1849.

1ste Hæft.

Dette Blad udkommer hver Torsdag og koster 2 Skilling Nummeret. Postporto iberegnet. For enkelte Nummere betales 2 1/2. Bladets Circulation er i d. Føds Gaard i Drammen.

Arbejdere!

Gud være med eder! Gud være med os Alle; en Kamp vil begynde; en Kamp man begynde. Gud lede denne Kamp saaledes, at den blot bliver aandelig, og ikke legemlig; at den vil indfrakte sig til en Kamp med Sædighedens Ord; Gud lede de med hinanden freidende Stænder saaledes, at Kanoner og Vojenetter undgaas, saa at Efterfølgernes kunne siges til vor Ræd; den Stæd, som i Aaret 1848 opstod i Norge mellem Arbeidsmanden og de trende helene Stænder, blev ført med et agte kristeligt Sindelag, saa at den blev Stæd kun var Stæd for at saa en sand og rigtig Fred! Der var ingen Blødsugende, ingen mordbriske Scener; de freidende Partier vare gjensidig Respekt for hinandens menneskelige Retligheder. De Fæder og Magtigere i Samfundet respekt, at ogsaa hos Arbejdernes sande Menneskeværd, og de lavere Klasser respekt de høiere Klassers større aandelige Fortrin i mange Henseender; den hele Stæd var en Stæd saadan som den der først mellem Kejsere. Gud Efterfølgernes kunde saa Grund til at domme saaledes om vor begyndende Stæd! Men desuovet! de menneskelige Strebeligheder tilintetgjøre saa ofte de bedste Forsætter; der gøres for Rango, der forstærkes Vold og Magt for en freidelig Fremgangsmåde, for Rango, der blot for pan dækkende egne Fortælle og saaledes ere sigeslige med, om de franske Andens Retligheder blev ikke, for Rango, der forstærker de oprindelig freidelige Hensigter. Jeg indseer, at jeg paastaaer mig et stort Ansvar for Gud og Mennesket, naar jeg ved Tale og Skrift søger at sætte den ene Stæd op imod den anden, blot jeg velsker de lavere Klasser om de Støernes de haarlige Ansvarer, om Lovens Uretfærdigheder osv., men en fast Overbeviisning hos mig siger mig, at jeg der paastaaer mig dette Ansvar, og at jeg engang vil kunne udtale noget Gode derom. Altså! Arbejdernes Sag vil være min Sag; for Arbejdernes Retligheder vil jeg kæmpe; jeg vil sege, ved Skrift og Tale, at fremme dem til selv at arbejde til deres Fremtids Vel; thi, lagge Arbejdernes ikke selv Haand paa Værelset, er det — (efter gamle Forsætninger) ikke haabesligt, at deres Stilling i Samfundet og deres Fortælle til de øvrige Stænder vil forbedres; thi, saalænge Arbejdernes fortælle vilde og saule, vilde de andre Stænder ikke de norske Arbejdere kende ikke over Lovgiverne og Stænderne; de maa altsaa have det gode og vel; freidelig lade vi Alle blive

ved det Gamle og gjøre ingen Forandringer i Loven til deres Vel. Saaledes vil de andre Stænder tale; de vilde arbejderne spotte over de norske Arbejdernes Fortælle, Fortælle og sigeslige for deres eget Vel.

Vaagner derfor op, Arbejdere! forer eder, og bliver enige om at vilde selv til Ederes Fremtids Vel; thi I have nu lange nok refuset, at det er forjævet at vente paa at Andre vilde gjøre noget for eder, naar I selv vilde. Den altid i Tank, at "Enighed gjør stærk". Danner derfor Arbejdernes Foreninger; thi dette Velbed er det eneste til at saa de Andre til at give efter.

Arbejdere! en Forandring maa der, thi ligesom de Gamle med Alen bliver roddent, forfædte og ubrugelige, og maa erstattes med noget Nyt og Kraftfuldt, saaledes er ogsaa vor Statsforfatning i mange Stæder bleven erodet, forfædte og ubrugelig. Den var maaske i sin Tid god; men nu er den for gammel og gæder ikke længere til de nuværende Fortælle. Ligesom et Menneske er forfædte og maa forgaar, naar dens Venster er forfædte, saa maa ogsaa en Statsforfatning være forfædte og forgaar, naar dens Lovgiver er forfædte; og maa man sige, at en Statsforfatnings Venster er forfædte, naar Arbejdernes saaledes have forandret sig, at de ere ganske anderledes end paa den Tid Statsforfatningen blev antagen. Og i Sandhed! Fortælle ene er nu ganske anderledes end gamle Klasser, som for altid havde Arbejde med, maa nu sige have Mangel, fordi den indet Arbejde er at saa; og selv mange af dem, der kunne have Arbejde, maa lide Mangel, fordi Arbejdernes taler, og maa saaledes blive ned til alle at arbejde paa saa ubrugelige Tinggæder, at man ikke kan bruge sig og sine derom. Hvis ikke Landets Arbejdere vilde endog en give deres Vel for lide at stoppe Alverden til disse Alverden, da vil tilførsen naturligtvis staa, og der vil altså derilland, ligesom som i Udlandet, blive en Løst Væd og Uendelighed, at det indtil næsten ikke lader sig sætte paa. Alverden eller Næragerne til, at en stor Del af den gamle Klasse har for har gaaet tilbage, er formentlig an den Grundlos (Statsforfatning), som vi til i Aaret 1844. Et et formentlig med Sverige, alle nu længere paa, fordi Arbejdernes som derdelig have forandret sig. Det indseer altså at saa denne Grundlos forandret saaledes, at den Alverden og Jættig som store Retligheder i Staten, end den til at har derom, og den formentlig der, som man kan have, i Samfundet.

Å gi allmuen en stemme i offentligheten

Arbeider-Foreningernes Blad

Mona Ringvej

Historiker, forfatter og redaktør på
Pax forlag
monaringvej@gmail.com

I 1849 ble *Arbeider-foreningernes Blad* startet av arbeiderlederen Marcus Thrane, som et blad for foreningenes medlemmer, men også som et organ som skulle gå inn i den eksisterende avisfloraen som et distinkt sterkere allment talerør.¹ Her skulle allmuen selv komme til orde, og de som skrev inn, ser ut til å ha satt pris på muligheten, blant annet ved å påpeke at dette faktisk var første gang deres stemme ble hørt:

Man har brautet forskrækeligt af den «herlige Tryk-frihed», og paastaet, at man herved var sikret for vilkaarlig og uretfærdig Be-handling. Aa ja! Avissskrivningen har været god for de Par-tier, i hvis Tjeneste den har arbeidet, men det er ogsaa vist og sandt, at Aviserne sjelden eller aldrig tilforn [før] har be-fattet sig med at forsvare den simple Mand og Fattigfolk.

Signaturen L.L.²

Hvem signaturen LL var – får vi ikke vite, men han har noen interessante synspunkter på ytringsfrihet og offentlighetens rolle i Norge når vi skriver 1850. Han hevder at landet har ytringsfrihet, men at dette

ikke er en ytringsfrihet for alle. De fattige har måttet forholde seg tause, hevder skribenten, og i offentligheten har de fattiges livsbetingelser vært usynlige.

Signaturen LL hevder videre at offentligheten, ved sin fortielse av fattigfolks liv, ikke fungerte demokratisk, til tross for at deler av pressen nettopp hadde status som demokratiske:

I Avisernes store Musikkorps har der ikke været et Instrument for den Fattige, hvorigjennem han kunde lade sin Stemme høre; han har maattet staa og høre paa (ja dandse til) de Stores Musik [...]. Mange Smaafolk veed jeg have forsøgt at faa Et og Andet ind i saadanne Blade, som have været anseede for demokratiske (folkekjære) – men Pus ta'n! de

gode demokratiske Blade har svaret Folket: «Vi ere gode Ven-ner, men vi kyskes ikke!»³

Hvem var så disse såkalte demokratiske bladene ved midten av 1800-tallet?

Det var flere, men i en særstilling sto *Morgenbladet* i Christiania. Dette var en avis som satte dagsorden, som fulgte forhandlingene på Stortinget med argusøyne, som slapp til kritiske leserinnlegg, og som svært ofte selv hadde radikale eller i alle fall svært regjeringsskritiske ledere. Avisen ble på denne tiden redigert av Adolf Bredo Stabell, som i redaktørstolen var en opposisjonell stemme, men som likevel, når han kom på Stortinget, gled inn i en mer føyeelig rolle. Da overtok Rolf Olsen som redaktør, og videreførte avisens kritiske og opposisjonelle stemme.⁴

¹ For en konsis fremstilling av *Arbeider-Foreningernes Blad* og offentligheten i 1850-årene, se Eide 2010 (red.), ss. 249–259.

² *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 3, 19. januar 1850, s. 2.

³ *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 3, 19. januar 1850, s. 2.

⁴ Se Hauge 1963.

I 1848 hadde imidlertid denne radikalismen blitt stilt på prøve da februarrevolusjonen brøt ut og Rolf Olsen lot seg rive med av slagordene fra Paris. Det var slagord om demokratiske reformer, som stemmerettsreformer, krav om ytringsfrihet, petisjonsfrihet og om sosiale reformer. Morgenbladet proklamerte da, uten kritiske innvendinger, at «Monarkiet er styrtet og Republiken proklamert. En provisorisk Regjering er innsatt», hvorpå det fulgte omfattende beskrivelser av den to dager lange februarrevolusjonen i Paris og optimistiske rapporter om hvordan en provisorisk regjering nå arbeidet med å gi form til en ny politisk struktur der folkesuvereniteten skulle råde.⁵

Mange norske lesere lot seg begeistre, men oppsiktsvekkende nok var det den konservative reaksjonen på nyheten om revolusjonen som skulle skape mest bråk i Christiania. Det skjedde da studentene i byen – i protest mot at nyhetene ble formidlet *uten* fordømmelse – arrangerte pipekonsert utenfor boligen til redaktøren Adolf Breddo Stabell. Dette til tross for at det altså var Rolf Olsen som fungerte som redaktør og som hadde viderebrakt de usensurerte nyhetene. Deretter var tumultene i gang.

Noen dager senere arrangerte håndverkere og arbeidere en motdemonstrasjon mot studentenes pipekonsert – og slåsskamper og fyll fulgte i kjølvannet. Det var altså pussige dager, og Rolf Olsen selv unnlot ikke å kommentere dette ved å understreke at byens studenter hadde en oppsiktsvekkende konservativ holdning, og undret seg over denne «[...] trop af unge mennesker, der hos os adskille sig fra ungdommen paa andre steder i Europa ved at elske aristokratiet». ⁶

Ingen kom alvorlig til skade i disse revolusjonære småbyopptøyene, men *Morgenbladet* endret nå stra-

tegi i formidlingen av revolusjonen som raste der ute i Europa. Olsens forundring til tross, han lot seg lede av leserreaksjonene og anla en mer kritisk tone i formidlingen av nyhetene fra kontinentet – i alle fall slik Marcus Thrane, som på dette tidspunkt var lærer for borgerbarna ved Modum Blaafarveværk – så det. Han var da inne i en grublende periode som til slutt skulle lede ham til å starte det han først kalte demokratiske reformselskaper, nemlig arbeiderforeningene.

Mens han arbeidet som lærer på Modum, hadde han forsøkt å forstå hva som var opphavet til den urettferdigheten han så rundt seg, for eksempel i forskjellen på undervisningen som ble gitt til arbeidernes og til borgerskapets barn der han selv underviste.⁷ Han var en ivrig avisleser, og han hadde lenge oppfattet Morgenbladet som et talerør for de-

mokratiske stemmer. Han lot seg begeistre av nyhetene fra Paris, men Rolf Olsens helomvending skuffet ham stort, noe som faktisk også bidro til at han kom i tanker både om å starte arbeiderforeningene, og

Arbeider-Foreningernes Blad. I alle fall mente han selv at Morgenbladets radikale retrett ga ham lyst til å tre inn i det han kalte «Det politiske Operahuus»:

Da Februarrevolutionen udbrød, proklamerede Morgenbladet demokratisk:

R e p u b l i k ! men det havde ikke før udtalt før det blev indjaget en saadan forfærdelig Skræk baade af sine Abonnenter og Konkurrenter, at det i al Hast skreg: 'Holdt! Høire rundt om – kring! paa Stedet Fod!' og dermed var den Morro forbi. Februarrevolutionens Retning gav mig en uimodstaaelig Lyst til at komme ind paa det politiske Operahuus.⁸

Marcus Thranes inntreden på det politiske operahuus gikk dermed ut på at han startet den første arbeiderforening i Drammen i desember 1848, og fem måne-

5 *Morgenbladet* 8. mars 1848, s. 2.

6 Sitert etter Pryser 1982, s. 77f.

7 Se Thrane 1917, s. 4.

8 *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 22, 29. september 1849, s. 2.

der senere startet han avisen *Arbeider-Foreningernes Blad*. Den hadde et opplag på omtrent 6000, men ble lest av mange flere, slik tidens mer sammensatte lesekultur bar bud om, nemlig en kultur der det skrevne og talte ord gled over i hverandre. Det vil si: Det skrevne ord ble delt muntlig.⁹ Det ble lest høyt fra avisen i foreningene, som på det meste hadde 30 000 medlemmer, og avisen ble lest av det som medlemmene ofte kalte «Storfolk» også. Da gjerne i smug, visstnok. Men den ble lest og kommentert og bidro straks til å øke temperaturen i tidens offentlighet. Redaktører av andre aviser kommenterte, refererte, kritiserte eller ga sin støtte.¹⁰

En diskuterende offentlighet

1850-årenes aviser var fulle av diskusjon, og avisene snakket med hverandre. *Arbeider-Foreningernes Blad* var ment å øke den demokratiske deltakelsen i denne offentligheten, slik vi har sett at signaturen LL forsto det. Her er innsenderen i tråd med Marcus Thrane's intensjoner, slik de ble proklamert i avisen: «[O]m mit Blad har Arbeiderne Ret til at sige: 'Arbeiderforeningernes Blad er vort Blad, vort offentlige Organ, i dette Blad er det vi har Ret til at udtale vore Meninger paa vor Viis'».¹¹

Ved å inkludere den fattige eller simple manns stemme skulle dermed *Arbeider-Foreningernes Blad* bidra til å utvide offentligheten – men hva hadde den såkalt

Simple Mand å bidra med i offentligheten? Hva mente Marcus Thrane og signaturen LL med demokrati – et begrep de, som vi allerede har sett, stadig tok i bruk? Langt på vei var det så enkelt som å inkludere større deler av befolkningen i offentligheten, men dermed mente de også at dette folket fikk større del i politikken som sådan. Flere bidragsytere i *Arbeider-Foreningernes Blad* hadde nemlig en sterk tro på at den simple manns innsikter, erfaringer og opplysninger ville kunne påvirke myndighetene til reformvirksomhet. Denne troen kommer klart til uttrykk, blant annet i LLs påstand om at demokratiske blader skal sikre folk mot urett, som sitert overfor, men også i følgende sitat, som ser en klar form for medbestemmelse i bruken av en reell ytringsfrihet: «[N]aar Lovgivningen blev revideret af Mænd som vidste, hvad Maden smagte og hvad Dagsarbeide betyder, saa vilde denne vist befindes at indeholde mange Feil [...]».¹²

*«Det er derfor en slags opplysning
nedenfra som proklameres i
Arbeider-Foreningernes Blad»*

Det var altså en oppfatning her, om at myndighetene levde i en slags uvitenhet om hva deres politikk

egentlig hadde å si for folket i hele dens bredde. Det er derfor en slags opplysning nedenfra som proklameres i *Arbeider-Foreningernes Blad*, noe jeg velger å kalle en perspektiv-basert oppfatning av kunnskapsutveksling og offentlig samtale. Og med dette som utgangspunkt raste det da også inn med leserinnlegg i *Arbeider-Foreningernes Blad*. Innleggene bar nettopp preg av å være en opplysningssentral nedenfra, ja kanskje rett og slett en varslingssentral. For her kom allmuens erfaringer og synspunkter til syne i et mangfold av stemmer.

Varslingssentralen

Leserinnleggene i avisen slapp løs mange ankepunkter om samfunnets mektige, om urett som ble begått: av storbønder, av driftsherrer, og ikke minst av prestene. Og om bruk- og kastmentaliteten hos enkelte arbeidsgivere. Signaturen «En Arbeider» fortel-

9 Se blant annet politimesterens anslag i rapport til stattholderen, der han ser at en stor «[...] Fordeel af Bladets Standsning ligger efter min Formening væsentligst i at de 5,500 Exemplarer af Bladet, der hver Uge gik ud med de gemeneste Lærdomme [...] ikke længre læses af 40 à 50,000 enfoldige og udannede Mennesker». Politimester Christian Morgenstiernes rapport til stattholderen, 23. oktober 1851. I Stattholderens rapporter, Riksarkivet, upublisert. Se for øvrig Ong 2002.

10 For diskusjon av avisens bidrag til offentligheten, se Ringvej 2014, s. 110 ff.

11 *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 22, 29. september 1849, s. 2.

12 *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 14, 4. august 1849, s. 1.

ler for eksempel at han har mistet jobben sin på det nye veianlegget i Christiania. Han hadde nemlig ikke villet forstyrre sin overordnede, kalt løytnanten, for å si at han trengte å gå én time tidligere en dag, på grunn av en reise. Arbeideren nølte med å forstyrre løytnanten, som var i et viktig møte, og ridd av kvaler som hadde sitt opphav i en pliktfølelse som pekte i ulike retninger, hadde arbeideren funnet ut at han kunne si fra til arbeidskameratene i stedet, men dette ble ikke tatt nådig opp, og veiarbeideren mistet jobben.¹³ – Var dette riktig? Var sånt lov? – Med slike spørsmål endte gjerne mange av innleggene.

«Arbeidsforeningen i Kongsberg» skriver også i avisen. Medlemmene her kan fortelle at arbeiderne der var i en vanskelig stilling fordi skattene førte til real-lønnsnedgang, og det de så som en grov urett i så måte, var at når de fikk problemer med betalingen, havnet de på vann og brød som lovbrytere.¹⁴ «En Sol-dat» spør seg hvorfor kun embetsmenn har krav på pensjon¹⁵, og nok «En Arbeider» tar ordet og uttaler seg i spørsmålet om stemmerett. Han argumenter mot at allmenn stemmerett også skal gjelde tjenerklassen, med den begrunnelse at «Der findes jo ikke een blant Tjenere – idetmindste ikke her i Drammen saavidt mig bekjendt – der betale det Allerringeste i Skat [...]».¹⁶

Rekken av slike leserinnlegg gir et rikt innblikk i tidens problemer og klasseforskjeller, men de gir også et annet viktig innblikk, nemlig i vanlige folks tanker omkring politikk. For de fantes åpenbart i større monn enn hva samtidens ledende stemmer mente om den saken – nemlig at vanlig folk ikke interesserte seg for politikk, og ikke forsto seg på politikk.¹⁷ Imidlertid viser både avisen, og foreningenes bruk av det talte

ord, at såfremt offentligheten ble åpnet for menigmann, tok han ordet og bidro til en omfattende offentlig debatt i tiden om de spørsmål som arbeidernes bekymringer og klagemål reiste.

Opplysning nedenfra

En viktig tanke bak det politiske ved ytringsfriheten i *Arbeider-Foreningernes Blad* var altså at ved å la vanlige stemmer komme til orde, oppsto en særegen form for opplysning – la oss kalle det opplysning nedenfra. Ved å bidra med sine perspektivbaserte kunnskaper skulle de opplyse myndighetene om sine kår, slik at myndighetenes styre ble mer informert om konsekvensene av sin maktutøvelse. I tillegg skulle arbeiderne selv sagt inngå i et mer tradisjonelt opplysningsprosjekt – det vil si selv bli opplyste, nå opp til et høyere dannelsesnivå, slik at det ikke skulle kunne gå an å trekke i tvil deres berettigelse som deltakende borgere

som til sist også ville vinne stemmeretten. Allmenn stemmerett for menn var nemlig et av foreningenes langsiktige mål. Avisen var også full av informasjon om geografi, statsformer, historie, diskusjoner om lover og ikke minst: Grunnloven.

I januar 1850 ga Marcus Thrane ut Grunnloven som vedlegg til avisen, og på ett av foreningenes sentralmøter i Christiania dreide møtet seg i flere dager nettopp om Grunnloven. Paragraf for paragraf.¹⁸

I påvente av stemmerett, som måtte bli et langsiktig mål, blant annet fordi det ville kreve grunnlovsendring, tok altså arbeiderne i bruk den ytringsretten de mente å finne i Grunnloven, for å opplyse myndighetene – og seg selv. *Arbeider-Foreningernes Blad* var dermed ikke bare et talerør for allmuen. Det skulle også være et særegent politisk dannelsesprosjekt, innad som utad, med hensikten å demokratisere offentligheten i første instans, men dermed ville også politikken følge etter. Arbeiderforeningene var et demokratiprojekt – som imidlertid ikke ble tolerert

13 *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 6, 9. juni 1849, s. 2.

14 *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 14, 4. august 1849, s. 2.

15 *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 16, 18. august 1949, s. 1-2.

16 *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 17, 25. august 1849, s. 2.

17 Se for eksempel Bjørklund 1970, s. 53f.

18 Se Ringvej 2014, s. 137ff.

Marcus Thrane, leder for den første norske arbeiderbevegelsen, thranitterbevegelsen, som samtidig var den første organiserte politiske massebevegelsen i Norge.

Gruvedrift ved Kongsberg på 1800-tallet. Fra tegning av Johannes Flintoe.

av de norske myndighetene. Dermed fikk ikke forsøket varige konsekvenser, men ble slått ned og lagt på is ved en rettsforfølgelse der blant annet Marcus Thrane på svært tvilsomt grunnlag ble dømt for å ha forsøkt å endre statsforfatningen med ulovlige midler. Det vil føre for langt å diskutere dommen her, men et springende punkt i begrunnelsen for å dømme Marcus Thrane var at han ved å opplyse allmu- en også hadde spredt misnøye, fordi opplysningen dreide seg om ønsker om endret politikk. Det var denne misnøyen som ble ansett som farlig, og som begrunnet dommernes vota.¹⁹

Etter at foreningenes medlemmer ble fengslet, og både forenings- og avisarbeidet ble avvirket, igangsatte imidlertid myndighetene selv et liknende prosjekt for å opplyse allmuen – men på andre premis-

«der blant annet Marcus Thrane på svært tvilsomt grunnlag ble dømt for å ha forsøkt å endre statsforfatningen med ulovlige midler»

ser. Disse premissene gikk ut på å fokusere på moral og sedelighet, og på å unngå politikk. Dermed var det nettopp det demokratiske potensialet i *Arbeiderforeningernes Blad* – innsendernes ønske om å opplyse seg selv og andre for å bedre politisk praksis – som det ble satt en stopper for da avisen gikk inn. Denne ambisjonen om å avvise allmuens rett til politisk refleksjon gir dermed interessante innspill i ana-

lyser av hva slags type ytringsfrihet som ble tolerert i Norge ved midten av 1800-tallet, særlig med tanke på status for stemmerettskampen i Europa på denne tiden. Nordmenn hadde ikke allmenn stemmerett – var da begrensningen på ytringsfriheten en erkjennelse av at det å tillate en bredt anvendt ytringsfrihet, i praksis ville åpne bakdøren for en bredere politisk deltakelse? I så tilfelle sluttet myndighetene seg – ved dommen i Høyesterett – til medlemmenes forståelse av stemmerettens demokratiske potensiale, blant annet til opplysning nedenfra.

¹⁹ Om dommen og rettsanvendelsen, se Ringvej 2013.

Litteratur

- Bjørklund, Oddvar (1959): *Marcus Thrane – En stridsmann for menneskerett og fri tanke*, Tiden, Oslo. Revidert utgave, 1970, *Marcus Thrane – sosialistleder i et u-land*, Oslo.
- Bye, Arild 2014: *Folkevennen Ole Vig*, Aschehoug, Oslo.
- Eide, Martin (red.): 2010. *En samfunnsmakt blir til 1660–1880*, Bd. 1 i Norsk presses historie, Universitetsforlaget, Oslo.
- Hauge, Yngvar 1963.: *Morgenbladets historie Bind I*, Morgenbladets forlag, Oslo.
- Ong, Walter J. 2002 (1982).: *Orality and Literacy*, Routledge, London, New York.
- Pryser, Tore, 1982.: *Gesellar, rebellar og svermarar. Om «farlege folk» kring 1850*. Det norske Samlaget, Oslo.
- Ringvej, Mona 2014.: *Marcus Thrane. Forbrytelse og straff*, Pax, Oslo.
- Ringvej, Mona:2013. «Høyesteretts unntakstilstand og Marcus Thranes revolusjon», i Michalsen, Dag (red.), *Unntakstilstand og forfatning. Brudd og kontinuitet i konstitusjonell rett*, Pax forlag, Oslo.
- Thrane, Marcus 1917. *Autobiographical Reminiscences*. Translated by his Daughter Vasilia. Maskinskrevet manuskript, Nasjonalbiblioteket Stattholderrapportene, Avskrift i det norske Riksarkiv, NRA

Hans Nielsen Hauge var norsk lekpredikant og industrigründer. Hans fengsling skapte ringvirkninger, blant annet for hovedpersonen i denne artikkelen, pressemannen Matthias Conrad Peterson. Maleri: Adolph Tidemand, 1848. Kilde: Nasjonalbiblioteket.

Matthias Conrad Peterson og kampen for ytringsfrihet i tiden rundt 1814

Rune Ottosen
Professor ved Institutt for journalistikk
og mediefag ved Høgskolen i Oslo og
Akershus
ro@pressehistorisk.no

Historisk bakgrunn

Jeg vil i det følgende diskutere Matthias Conrad Petersons innsats for å fremme ytringsfriheten og trykkefriheten i tiden rundt 1814. Han virksomhet som redaktør er tidligere dokumentert i boken Matthias Conrad Peterson av Øyvind Davidsen, i artikler av Mona Ringvej (Ringvej 2014a, 2014b), og i verket Norsk Presses historie (Eide 2010). Jeg vil se Petersons virksomhet som redaktør i lys av rammebetingelsene for de samtidige såkalte adresseavisene for å bidra til et bredere pressehistorisk perspektiv på Petersons redaktørtid.

Det er vanlig å knytte røttene til den moderne pressevirkosomhet til opprettelsen av nyhetsbulletiner fra adressekontorene i 1760-årene som hadde kongelig privilegium til å utgi publikasjoner. Det er imidlertid vanskelig å sette et skarpt skille mellom disse publikasjonene og mer sporadiske tidsskrifter som kom ut samtidig. Blant disse kan vi nevne *Ukentlige Afhandlinger* som ble gitt ut i 1760, *Tronhiemske samlinger* (1761–66), *Maandelige Afhandlinger* (1764–65) som ble utgitt i Kristiania, og *Den Bergenske Borger-Ven* (1764–65). Alle disse ble trykt i de samme trykkerier som senere skulle trykke «adresseavisene» (Ottosen, Røssland og Østbye 2002: 14–17). De hadde også samme format, 15,5 x 9,5 cm, og med sidetall som gjerne varierte med hovedartikkelens lengde.

Tronhiems Adresse-Contoires Efterretninger fra fredag 13. februar, 1778.

Det er ikke nyhetsstoff i disse publikasjonene, men snarere uttrykk for utgiverens behov for å utdype aktuelle emner for byens borgere. Det er sannsynligvis ikke økonomiske motiver bak utgivelsen. De hadde ikke annonser, og var snarere velhavende borgers behov for å ytre seg (Davidsen 1943: 135).

Matthias Conrad Peterson var en tidlig betydelig skikkelse i norsk journalistikk-historie. I sin femårige redaktørperiode for Tronhiems Adresse-Contoires Efterretninger, senere kalt Trondhjemske Tidender,

Matthias Conrad Peterson. Redaktør av *Thronhjemske Tidende* (*Adresseavisen*) og medarbeider i flere andre aviser og tidsskrifter.

sprengte han rammene for adressekontorets ordinære virksomhet, som annonsering og trykking av opplysningsstoff og offentlige kunngjøringer. Under Petersons redaktørtid skulle adressekontorets publisasjon utvikle seg til å bli et organ for polemikk og samfunnsdebatt.

En forkjemper for ytringsfrihet

Matthias Conrad Peterson var født 21. september 1761 i Slesvig, hvor hans far var skomaker. Han hadde dansk som morsmål og kom til Trondhjem i 1782. Her ble han ansatt som bokholder, først hos en grosserer Friedlieb, senere hos grosserer H. Meincke. Det er sannsynlig at det var via sistnevnte at han fikk jobb som bestyrer for adressekontoret i Trondhjem.

Peterson var sterkt inspirert av frihetsidealene fra den franske revolusjonen, men han hadde neppe markert sine synspunkter offentlig før han fikk jobben. Forfatteren av *Adresseavisens* historie, Wilhelm

K. Støren, mener at han neppe hadde fått jobben hvis hans radikale standpunkter hadde vært kjent (Støren 1967: 35). Petersons periode som redaktør, 1796–1800, representerte et utvikling i *Adresseavisens* historie i retning mer pågående journalistikk, både når det gjaldt avisens politiske plattform og den redaksjonelle innretningen. I denne perioden lignet det mer en avis slik vi oppfatter det i dag, enn det økonomiske meldingsbladet det var ment å skulle være. Denne utviklingen representerer et så interessant stykke pressehistorie at det kan være riktig å kalle Peterson for Norges første virkelige redaktør.

For å se hvor betydningsfull Peterson var i sitt redaktørarbeid, er det nødvendig å se mot hvilket bakteppe han arbeidet.

Sensur: regel, ikke unntak

Øystein Rians bok *Sensuren i Danmark-Norge* er en enestående kilde til å forstå sensurens plass i norsk historisk perspektiv. Gitt den lange koloniperioden med Danmark er den såkalte 400-års natten som startet med Norges innlemmelse i dansk herredømme fra 1536/37 et helt sentralt bakteppe.

Rians bok gir ny, viktig dokumentasjon på hvor lite fritt det offentlige ordskiftet var i hele perioden med union. Det dansk-norske sensursystemet var strengere enn i mange andre land, og perioden med enevælde fra 1660/61 ble brukt til å utøve makt og spre frykt gjennom trussel om straff mot alt som representerte opposisjon. Kirken spilte en helt sentral rolle i utøvelse av sensuren, og paradoksalt nok var det universitetene og professorene som ble en krumtapp i kneblingen av det som i samtiden ble oppfattet som ondsinnede ytringer. Vi får dokumentert Struensee-perioden som et pustehull i 1770–73 og tilbakeslaget og innskjerpingen av ytringsfriheten i perioden 1799–1814. Boken var en sentral form for ytring før avisene ble masseprodukter og kontrollen av trykkerier og privilegiumssystemet som kontrollerte dette, var et vesentlig innslag i kongens maktutøvelse. Her er også forklaringen på at Norge fikk egne trykkerier så sent, og at de var så få og små. Da avisene begynte å dukke opp fra midten av 1600-tallet, ble det innført

Norske Intelligenz-Seddelar.

No. I.

Onsdagen den . Maji 1763.

Da mange længe har forlangt og ønsket at see nyttige Efterretninger Norge betreffende, men man ogsaa tilfældigemed vilde forsikre sig om en bestandig Forraad af endel hertil fornødne Materier; saa foretoges dette Skifte, som en Prøve, der viser hvortil samme Land tiene, og skal Fortjættelsen herefter udkomme hver Torsdag. Dog bygges dette Løfte og deene heele nyttige Indretning fornemmelig paa alle Patriotsers Godhed og Villighed, i at indsende til Bogtrykkeriet alt hvad dertil eragtes tjenligt.

Vers til Publicum.

Men ogsaa noget godt Land komme ud af Norden?

Et Spørsmål! Men hvorfor? saa u-bekendt et Folk.

Et Folk, som ej har gjort sig ret bekendt paa Jorden,

Maa have for sin Kraft sin egen Tale-Folk.

Saa mange Normænd vel i Deres Afse praler

At Dølg, Krig og meer &&&! Men Skriver! hvor er de?

Jo mænd! de findes, som om Norge ogsaa taler;

Men hvad Land Norge for, at alle ej vil see?

Her kommer nu et Blad, som fører Norsk Beretning

Om en og anden Ting, som ogsaa tiene Land;

Det andre vilse skal til Deres Efterretning:

At Norge haver Folk, som ejer og Forstand.

Jo meer, Min Læser! man Dig bedst Land fornøje;

Jo meer begierlig Du afhænter dette Blad,

Jo meer man stræbe skal, og have sig for Dig:

At hyndstigiere Dig i allerførste Grad.

Decc.

Norske Intelligenz-Seddelar nummer 1, fra 1763.

særskilte regler for avissensur, og en usmakelig hyllest av kongemakten var ett av vilkårene for å kunne gi ut aviser (Rian 2014).

Adressekontorene som opphav for «prematur» journalistikk¹

De første informasjonssentrene for kunngjøringer og utveksling av informasjon var alt kjent i det gamle

Rom under navnet Intelligencia popularis, men ideen ble videreutviklet i mer moderne form av franskmannen Michel de Montaigne rundt århundreskiftet 1499–1500. Her ble det utvekslet informasjon av betydning for næringsliv og handelsmenn gjennom muntlig overføring eller oppslag. Først etter at boktrykkerkunsten ble utviklet, ble det omsatt mindre publikasjoner fra adressekontorene, som de ble kalt. Théophraste Renaudot ble en foregangsmann i så måte. Han åpnet sitt adressekontor i Paris i 1630, og utgav etter hvert publikasjonen *Feuille du bureau*

¹ Det følgende avsnittet er i stor grad basert på Ottosen, Røssland og Østbye 2002: 13–20.

d'adresse. Det enestående ved Renaudots virksomhet var at han kombinerte den rent kommersielle informasjonsutvekslingen med et samfunnsengasjement. Kontoret hans ble et senter for folkelige engasjement i vid forstand. Her kunne fattigfolk søke informasjon om hvor det var hjelp å få, og det ble arrangert debattmøter om religiøse og politiske spørsmål. Sånn sett må Renaudot betraktes som et forbilde for Mattias Conrad Peterson og andre som prøvde å utvikle de norske adressekontorene i samme retning. Men Renaudots lille lapp ble ingen permanent publisasjon og gikk inn etter kort tid. Nye mislykte forsøk på å etablere publikasjoner i tilknytning til adressekontorene fant sted i Paris i 1703 og 1716, men først i 1745 fikk Paris sitt faste annonseorgan.

I andre europeiske byer dukket det opp adressekontor med tilhørende publikasjoner utover 1700-tallet. London og Wien skal ha fått sine allerede før århundreskiftet. Frankfurt fikk sitt i 1722, og Hamburg fulgte etter fem år senere. De inneholdt kunngjøringer om bøker, gjøgleropptredener og reklame for medisiner og andre produkter. Det ryktes i de skandinaviske landene at det var satt i gang kombinerte avis- og annonseorganer i Europas storbyer. Til Danmark kom ideen via Tyskland, og den første som prøvde seg, var Jacob Frantz von der Osten, som 6. mars 1706 fikk kongelig privilegium til å opprette adressekontor med avis. Han var kammerjunker og kongelig kjøgemester og nådde aldri utover sirkelene til de øverste samfunnslag med nær tilknytning til hoffet. Han klarte heller aldri å starte avis, men baserte seg på oppslag og muntlig informasjon. Kontoret var åpent fra sju om morgenen til ti om kvelden, og innskrivningsgebyret (tilsvarende dagens Billett merket) kostet en mark. På grunn av sviktende oppslutning måtte kontoret stenge alt etter fem års drift. Privilegiet stod imidlertid ved makt, og flere gjorde mislykkede forsøk på å få virksomheten til å bære seg. En av dem var vitenskapsmannen og dikteren Joachim Wielandt (1690–1730) som utgav Extraordinære Relationer. Først i 1759 ble det

etablert et varig adressekontor i København. Det var drevet av Agent Hans Holck, og det var i hans «Adresseavis» at Johan Herman Wessel 2. september 1772 averterte førsteutgaven av «Kiærlighed uden Stømpen». Kort tid etter spredte ideen om adressekontor seg til Norge (Myre 1944: 126–129). Ved utgangen av 1700-tallet var det kun tre mindre trykkerier i Norge. Disse befant seg i Oslo, Bergen og Trondheim (den gang kalt Trondhjem) (Eide 2010: 98).

Kristiania

I Kristiania hadde man Norske Intelligenz-Seddeler (som for øvrig ikke var privilegert). Norske Intelligenz-Seddeler ble grunnlagt av boktrykker Samuel Conrad Schwach i Kristiania i 1763. I det første nummeret het det at bladet «er egentlig for publici almindelig nytte innrettet, derfor bør økonomiske avhandlinger, politiske saker og korte moraler og andre sindrige tanker, som kan forbedre, oplyse og fornøye almindelige (trykkes)» (sitert fra Fiskaa 1985). Det faktum at han kunne starte Intelligenz-Seddeler uten avisprivilegium, henger sannsynligvis sammen med at han hadde støtte fra høyt hold for opprettelsen av en avis. Det er mulig at Schwachs foretak fikk økonomisk støtte av regjeringen fordi regjeringen i 1763 utbetalte 300 daler til et trykkeri i Kristiania (Daae 1891: 14). En av Kristianias ledende embetsmenn, magistratpresident Nicolai Feddersen, var en av Schwachs støttespillere, og regnes derfor som en av avisens grunnleggere (Davidsen 1963: 21).

I Norske Intelligenz-Seddeler var det leserbrev av politisk karakter. Ofte hadde det en form som vi i dag ville kalt injurierende. Hvis vi skal lete etter røttene til den politiske journalistikken, finnes den sannsynligvis her. I 1738 ble sensuren av aviser i Danmark-Norge tillagt postverket. I 1760-årene var det statsensorer som skulle gå gjennom publikasjonene for å fjerne de krasseste innlegg, og som skulle fjerne alt som kunne skade statsmaktens interesser. I Kristiania var det biskopen som hadde fullmakt til å utøve

«Men Renaudots lille lapp ble ingen permanent publisasjon»

sensuren. Det var tyskeren Johann F. Struensee som i egenskap av å være kongens eneste minister opphevet sensuren i september 1770. Han var kommet til makten under den sinnssyke Kristian VII, og regjerte i atten måneder. Struensee måtte bøte med livet i 1772 for sin reformiver og for sitt erotiske forhold til dronningen. Men hans liberalisering når det gjaldt trykkefriheten, overlevde ham selv og kom til å vare ut århundret. Selv etter at sensuren formelt var opphevet, protesterte biskopen mot «usedelige leserbrev». Rammene for avisdriften ble likevel utvilsomt noe friere, og Schwach moderniserte samtidig utseendet på avisen (Daae 1891: 14).

Schwach benyttet anledningen til å trykke et opprop til nordmennene som ikke var til å misforstå:

Nu da der er gitt oss pen og blekk i håndene, eller frihet
at skrive uten censur, er da
ingen av jer I lærde herrer i
landet. I høie og måtelige,
eller mindre øvrighet, eller
av jer I fornuftige i borger-
standen, som kunde skrive,
der skulde ha lyst at beskri-
ve og forestille statens, jers egne og mine trykkelser, samt
hvorledes samme burde lettes og hjælpes?

*«I Kristiania var det biskopen som
hadde fullmakt til å
utøve sensuren»*

I de neste par årene dukket det opp patriotiske innlegg som ga uttrykk for de nasjonalistiske stemninger i landet. En av samtidens ledende intellektuelle, P. Suhm, som også var utgiver av bladet Tronhiemske Samlinger, ber i et innlegg i 1772 om at nordmenn må få sin egen mynt, og i 1772 krever en innsender opprettelsen av et eget akademi i Norge. Slike innlegg kom altså i Schwachs upriviligerte avis, før de privilegerte adressebladene i Bergen og Trondhjem reflekterte de sterke nasjonale stemninger i landet (Fiskaa 1985: 19).

Enkeltbegivenheter kunne utløse små bølger av dikt og innlegg. Da ryktene begynte å gå om kronprins Frederiks norgesreise sommeren 1788, ble avisene fylt med hyllingsdikt – ofte med en patriotisk undertone (Storsveen 1991: 39–40). Siden avisene ikke

hadde noe definert oppgave som politiske organer, var det de personlige synspunktene til den enkelte utgiver som i stor grad preget avisene.

Bergen

Ole Brose fikk i 1764 konsesjon til å starte adressekontor i Bergen, og kontoret ga ut Bergens Adresse-Contours Efterretninger (BA) fra 1765. Det var et annonse- og meldingsblad, men vi finner også det vi kan kalle kimene til journalistisk stoff på det økonomiske området i form av betalte annonser og meningsytringer.

Brose solgte bladet til stud.jur. Knud Geelmuyden, som fikk bevilling til å drive bladet den 5. september 1777. Privilegiet ble innløst i desember 1867, og endte sine dager i 1889 da Bergens Aftenblad kjøpte dens eiendeler for en slikk og ingenting (Journalisten nr. 1 1918). Det er mye informasjon om samtidens kon-

flikter i annonsene fra avisens yngre dager. I 1784 lar «Trondhjem Byes eligerende Mænd» innrykke en advarsel over hele første side i BA. Den gjelder bergensernes krenkelse av Trond-

hjems enerett til handel og kjøpmannskap i «de fire sjølen» (Romsdal, Nordmøre, Fosen og Nummedals fogderier). Jekteskipperne fra Bergen hadde «under foregivende av å Vilde kjøpe op råfisk og sild, ikke bare [...] ført med sig til salg en rekke varer, men også kjøpt opp saltede produkter». Vennlig og alvorlig blir derfor bergenserne tilholdt å holde seg vekk fra slik ulovlig handel, under trussel om at det vil bli grepet alvorlig inn mot «mulige fortsatte forgåelser».²

Vi får også meldinger om kulturelle begivenheter gjennom bladet, som f.eks. Johan Nordahl Bruns «Mandige Veltalenhed» i en tale ved en seremoni for å sjøsette et skip.³ Skipet «Anna Magdalena», var bygget for Lyder Wensel Nicolajsen og Johan Olsen Toske. Etter referatet å dømme var byens øvrighet og en stor tilskuermengde til stede, og «Johan Nordahl

² Riksarkivet: Davidsens personlige arkiv, mappe 1770–1785 BA nr. 22 29/5 1784.

³ BA nr. 33 16.8 1783.

Brun med hans sædvanlige bekiendte mannlige Vel-talenhed, holdt en til Høitidligheden passende tale over Texten Ordspr. 31.14»

Men mest er det offentlige kunngjøringer, meldinger om rettsaker osv. Byens politimester benytter bladet til å offentliggjøre nye forskrifter. En sjelden gang forekommer det regulær polemikk, sikkert mot betaling for spalteplassen. En meningsutveksling fra 1796 mellom prokurator Balchen og assessor og rådmann Gyldenkrantz preges av harde utfall om forretningssaker. Personlige angrep i spaltene, diskusjoner og replikker, beriktigelser av rykter og lignende, blir gjerne plassert på siste side i siste spalte. På denne plassen kan det også dukke opp historier av mer alminnelig interesse. I BA nr. 23 1797 er det også gjengitt korrespondanse om et ubehagelig møte en bergensskipper hadde med sjørøvere i Middelhavet.

Det var flere forsøk på å etablere konkurrerende blader i Bergen. Hildebrand Meyer ga ut Den bergenske borgervenn hver fjortende dag fra september 1764. Den kom ut med i alt 26 numre «og maatte hentes av abonnentene». I 1772 kom bladet Tobaks Discourser med noen få numre (Journalisten nr. 1 1918).

I bakgården til Bergens Adresse-Contoires Efterretninger dukket det i 1790-årene opp en annen avis med et adskillig friskere politisk preg. Bernt Børretzen hadde i flere år vært en kjent bidragsyter i BA. Han kom fra enkle kår i Nordfjord, men hadde med Johan Nordal Bruns hjelp og oppmuntring fått seg utdannelse. Han ble teologisk kandidat, skolestyrer og sogneprest i Etne på grensen mellom Rogaland og Hordaland. Børretzens skrivelyst for å uttrykke sine radikale meninger førte til at han i 1794 etablerte sitt eget blad, Den snaksomme Bergenser.

Dette er et eksempel på at Matthias Conrad Peterson ikke var den eneste som prøvde å sprengne rammene som ble satt av samtidens privilegiumssystem for avis-

drift. Som Peterson var han opptatt av revolusjon, yttingsfrihet og forfatningsspørsmål (Ringvej 2014b: 79). Redaktør Børretzen tordnet mot forfengelighet, onde og skadelige sedvaner, sult og elendige boligforhold. Han angrep stadig de rike og ga uttrykk for forakt for alt som smakte av snobberi. Det kommer blant annet til uttrykk i følgende kraftsats:

«Kjøbmænd vil leve som Grever, Haandværksmænd som de bemidlede Kjøbmænd, som deres Herrer, Tjenestepiger som fornemme Jomfruer» (sitert fra Myre 1944: 1). Han fikk stempel på seg for være et utsvævende menneske» som gikk fra kro til kro. Han livnærte seg også ved smedviser og festsanger på bestilling, og flere av disse er bevart og bærer preg av å være skrevet av en mann med betydelig talent og formuleringsevne (Myre 1944: 189).

I Bergen dukket det på denne tiden opp det som må kalles landets første «dameblad» av Norges første

kvinnelige redaktør. Birgitte Kühle ga ut Provinzial-Lecture fra 1793, den inneholdt stort sett oversatte fortellinger. Hennes pionerinnsats er mer utførlig beskrevet i Pressehisto-

risk Tidsskrift nr. 20 2013. Selv om bladet kun kom ut ett års tid, var det en pionerinnsats av en kvinne å på den tiden stable et eget blad på bena.

*«Redaktør Børretzen tordnet
mot forfengelighet»*

Kristiansand

Kristiansand fikk sitt adressekontor i april 1769. Men byen hadde på det tidspunktet ikke noe trykkeri. Privilegiumeieren, tollkontrollør Hans Dreyer, måtte derfor sende ut bladet som håndskreven avis. Dreyer ble senere forflyttet til Arendal og tok sitt privilegium og bosatte seg der. Dreyer flyttet til Danmark i midten av 1770-årene, og Kristiansand var uten adressekontor helt til Andreas Swane flyttet til byen i 1779. Fra hans «officin» utgikk 5. januar 1780 Christiansandske Uge-Blade, uten å være knyttet til noe adressekontor. Dreyer hadde privilegiet, men Swane hadde ikke råd til å løse det inn. Derfor fikk Christiansandske Uge-Blade helt fra første stund en annen form enn adresseavisene i Kristiania, Bergen og Trondhjem, både hva

En Aften i Det norske Selskab malt av Eilif Peterssen i 1892. Johan Herman Wessel kan blant annet ses, med hevet glass, mens forfatter Claus Fasting står foran bordet i grønn silkedress.

innhold og utseende angår. Typografisk var den mer luftig enn sine søsteraviser, og siden den ikke kunne basere sin virksomhet på annonser, måtte de finne en annen inntektskilde enn næringslivsannonser. Den tok inn bekjentgjørelser fra offentlige myndigheter, hadde «funnet og tapt»-spalter, averterte småting til salgs og inneholdt fødselspalter og dødsannonser. Et felles trekk hadde den imidlertid med «adresse-avisene», nemlig forkjærligheten for å trykke ting på vers. I åpningsnummeret 5. januar 1780 er det derfor naturlig for redaktøren å henvende seg til leserne på vers under tittelen: «Til Publicum i Christandsands Stift», der det blant annet heter:

Jeg mig fordrister at udgive Uge-Blader,
 Og første Prøve nu præsenterer Dem.....
 Jeg kan mig høyt ej svinge,
 Min Magt kun ringe
 Om Deres Ædelhed ej understøtter mig;
 Utallig Hindringe kan læt mit Anlæg tvinge,
 Og gjør «saa vigtig Sag uovervindelig.
 Langt klogere end jeg, har paa det Anlæg tvinge,
 Men haver forud seet, at det vil ej gaa an;
 Jeg meer end dristig da! – Hvo har den Gunst mig skienket:
 At finde Leve-Brød her i Christiansand?..... (Sitert etter Myre 1944:226)

Et anonymt kjærlighetsdikt til «Doris», som stod på trykk 3. februar 1780 og kun var signert M., førte for øvrig til en intens rykteflom i byen. Onde tunger ville ha det til at selveste rektor ved byens latinskele, Søren Monrad, var opphavsmannen. Monrad var en høyt respektert borger og hadde vært en av Johan Herman Wessels medarbeidere i Det norske Selskabs glans i København i 1770-årene. Han hadde bare vært tre uker i sin jobb da ryktene spredte seg. Til slutt så han seg nødt til å dementere ryktene. I Christiansandske Uge-Blade nr. 10. februar skrev Monrad et dementi som avsluttes slik: «Desuden skriver jeg ingen Vers, sukker heller ikke for nogen Doris, og indføres intet i disse Blade, uden under mit fulde navn.»

Ryktene fortsatte imidlertid. Det fulgte flere dementier fra byens borgere som ville renvaske seg fra ryktet om at de var opphavsmann til «Doris-diktet». Redaktør Swane skar til slutt igjennom og avslørte både omstendighetene rundt diktet og at han aldri hadde truffet opphavsmannen personlig. Samtidig gjorde han det klart at han etter dette ikke ville ta imot anonyme innlegg. Han prøvde seg også med en ironisk vri – siden denne avsløringen ble trykket under tittelen «Fundne Sager og Bekjendtgjørelse».

Swane forteller her at «hans dreng» hadde funnet en seddel med følgende tekst ved utgangsdøren hjemme hos seg: «der er nogle mine Venner, der vil omskabe mig til Poet, og beskylder mig for at have forfattet det vers til Doris, i No. 5 af disse Blade; men jeg skriver ingen Vers, til min Doris, thi hus seer langt bed i tingen.» Det var undertegnet «Masmaassen». Til denne «fundene gjenstand» føyer så Swane til en hale, som på en ganske hjelpeløs måte forklarer omstendighetene rundt «Doris»-diktet:

Da det nu saa ofte er gjort Gientagelser om «Doris», hvis Verdie neppe er hverd at nogen skulde tage i Betragtning, og da Forfatteren af «Doris» er mig ubekjendt og samme blev mig leveret af en Dreng, som sagde at det var ham levert af en mand paa Gaden, og ydermeere da enhver kan indsee at den som har skrevet «Doris» har skrevet disse Linnier under Navn og M- Fos eller Masmassen [...] Disuden er i dette Stift mange berømmelige Mænd, som gjør sig Fornøjelse af at vedligeholde et Uge-Blad og med en beredvillig Iver søger at see mit ringe Bogtrykkerie i saadan Stand at det kan være det Almindelige tienligt, saa at jeg vist ikke behøver at modtage noget, som strider imods Velanstændighed, Guds Ord og udgagne Forordninger, som tiener enhver til behagelig Efterretning fra Forleggeren av de Christiansandske Uge-Blade. Andreas Swane» (sitert etter Myre 1944: 229–231).

Slik endte altså en av de første debattene om anonymitetsretten i norsk presse. Swane hadde tydeligvis problemer med stofftilgangen, for nr. 4 1780 bestod så å si kun av en avskrift av en artikkel som hadde stått på trykk fire måneder tidligere i Norske Intelligenz-Seddel under tittelen «Korte Betragtninger framsat til erfarne Paffioters nøjere Overvejelse». Det var en artikkel som argumenterte mot import og for mer norskproduserte varer. Han fortsatte å fylle avisene med dikt og mye «lett stoff», men også en og annen artikkel om samfunnsspørsmål. Ved årsskiftet 1780–81 kunne han med stolthet forkynne at han planla en ny årgang. Han skrev samtidig et

hyllingsdikt til «sit høiest ærede Publicum» der han uttrykte «al min Tak for al den Godheds Sum, hvormed De uden Maal beruset har min Siæl». En annen eiendommelig side ved Swanes publisasjon er at han betror seg til leserne om sine private problemer. Vi kan lese om svennen som har uteglemt to linjer i en salme, slik at hele opplaget på en bok må kasseres. Han beklager seg over sin hustru som flyr på byen og sprer sladder, og som pantsetter husets eiendeler for å få penger til brennevin. Da tjenestejenta Guri blir lei av rothuset og drar sin vei, trykker han en artikkel under «Bortkomne saker».

Da min tjenestepige Guri med videre er udebleven tven-de nætter og dage af min tjeneste, saa bekjendtgjøres at hendes opførsel er ulovlig, hvorfor hun mig haver intet videre enlig at indløse mot 4 procents rente – de som ej vil finde sig i denne billigheds lov, kan vente sig efter Hans Mayestets lov og forordninger at blive behandlet. A Swane (Sitert etter Seland 1975: 20).

*«al min Tak for al den Godheds Sum,
hvormed De uden Maal beruset
har min Siæl»*

Avisen hans kom ikke ut med mer enn åtte årganger. Swane slet med driftskapital på grunn av sitt manglende privilegium,

og dermed svikt i annonseinntektene. Kvaliteten på artiklene var dessuten svært ujevne. Det gjorde ikke saken bedre at han i 1787 ble idømt en bot på 100 riksdaler fordi han hadde trykt en annonse som reklamerte for et skrift om bondeopprøreren Christian Lofthus. En redaksjonell artikkel om Lofthusbevegelsen ville ha vært livsfarlig på den tiden. Om trent samtidig ble hans kone arrestert for tyveri, og abonnentene klaget på sviktende levering. Det ble dessuten stadig dårligere trykk på avisen, og enkelte numre var nesten uleselige på grunn av mangel på trykksverte.

Swane selv søkte trøst i flasken. Kort sagt, det meste gikk galt. Den 26. august 1788 kom det siste nummeret av avisen ut. Denne gangen var det ingen avskjedshilsen til hans «gunstige Læser», men derimot et patetisk hyllingsdikt til «Cron-Prinsen ved hans ankomst til Norge» (senere Frederik den sjette).

Som Nicolai Wergeland skriver i sin Christiansands Beskrivelse: '[...] (Swane) maate formedelst usle Omstendigheder forlade Trykkerie i Staden og Stiftet]' (Wergeland 1963: 389).

Swanes kreditorer fikk kontroll over trykkeriet, og året etter ble det solgt til rådmann Mikal Glückstad og kjøpmann Daniel Isaachsen. De skaffet seg privilegium, og 8. januar 1790 kom de ut med sin første utgave av Kristiansands Adresse-Kontors Efterretninger (Giverholt 1982: 16).

Kristiansands Adresse-Kontors Efterretninger bar et mer profesjonelt preg enn sin forgjenger, selv om trykken var like dårlig. Språket var imidlertid mer rett på sak, og det var betydelig mindre poesi, og naturlig nok: mer annonser. Det ble mer tilløp til det vi kan kalle nyhetsstoff, og alt i første nummer brakte avisen melding om at i «Flekerøe og Kongshavn har 32 skib av forskjellige «folkeslag» ligget værfast i over seks uker. Blant passasjerene på et av dem var Storbritannias minister ved det danske hoff, Mr. Elliot» (Myre 1944: 234–236).

Haugianerne overtar

I form skilte Kristiansands Adresse-Kontors Efterretninger ikke seg fra de tilsvarende publikasjoner i de andre stiftsbyene. De to eierne var imidlertid ikke særlig engasjerte i avisdriften. Isaachsen drev mange slags forretninger, inkludert et skipsrederi. Han trakk seg ut av avisen i 1800. Glückstad var rådmann, og trakk seg ut da han ville prioritere etableringen av et teglverk i 1803. Dermed lå veien åpen for haugianerne, som skaffet seg kontroll over trykkeriet og avisen. Som vi skal se senere i artikkelen, var Peterson meget skeptisk til haugianerne enda de utvilsomt hadde et godt øye for det som i dag ville blitt omtalt som mediestrategi. Dette var et tidlig eksempel på det vi kan kalle en strategisk overtagelse fra en religiøs/politisk bevegelse som ville ha avis og trykkeri til sin egen propaganda/informasjonsvirksomhet.

Hans Nielsen Hauge.

*«Swane søkte selv trøst
i flasken»*

Hans Nielsen Hauge var 32 år gammel da han jaktet på et eget trykkeri i 1803. Han var allerede etablert som den ubestridte leder for den mektige legmannsbevegelsen i Norge. Som vi skal se senere i artikkelen, ble Matthias Conrad Petersons prinsipielle syn på ytringsfriheten satt på prøve da Hauge senere ble fengslet i Trondhjem. Hauge hadde hørt rykter om det ledige trykkeriet i Kristiansand og fikk en av sine unge disipler til å kjøpe det. Han het Hans Thorsen Bachrud, var 27 år og kom fra Helgøya i Mjøsa. Han fikk rustet opp trykkeriet, som var svært nedslitt, og han ansatte Christopher Grøndahl som faktor. Grøndahl etablerte for øvrig senere det kjente trykkeriet Grøndahl & Søn. Bachrud fortsatte å gi ut Kristiansands Adresse-Kontors Efterretninger og drev en omfattende forlagsvirksomhet med basis i haugianernes vekkelsesbevegelse. Hauge

var selv ofte i Kristiansand og overvåket utgivelsen av blant annet «De enfoldiges lære», som var et frontalangrep mot geistligheten. Byfogden i Kristiansand beslagla skriftet, og startskuddet gikk for det som skulle bli Huges martyrium: flere år bak lås og slå. Men Huges forhold til avisen slutter ikke med dette, hans rolle som Kirsten giftekniv skulle pussig nok komme til å bli avgjørende for avisens drift. Hauge var ved flere anledninger utsatt for myndighetenes forfølgelse med bakgrunn i den såkalte «Konventikkelplakaten» av 1741 som satte som betingelse for å drive forkynnelse at man var utdannet prest. Han ble arrestert ikke mindre enn ti ganger i perioden 1797 til 1804, da han på ny ble buret inn for sju år. En rekke av hans skrifter ble forbudt og forsøkt inndratt (Wol- land & Øvrum 1992: 26).

Våren 1809 ble Hauge løslatt fra fengslet før dommen var ferdigsonet. Norge-Danmark var i krig med England, og det var bloka- de og varemangel. Hauge skulle bøte på saltmange-

len ved å anlegge saltkokerier langs kysten. Han var i full gang med planleggingen i sin bolig på Tøyen i hovedstaden da han ble oppsøkt av en deprimer- t og utslitt Bachrud.

Han klaget nå sin nød og sa at han ville selge trykke- riet. Dette fant Hauge helt uhørt, til det hadde virk- somheten for stor betydning for bevegelsen. Dessu- ten mente Hauge at det var hans kristenplikt å holde så mange mennesker som mulig i arbeid.

Hauge hadde imidlertid et konstruktivt forslag som kunne avhjelpe hans situasjon. Han mente at Bachrud burde skaffe seg en kone som kunne administrere hus- holdningen for ham. Han hadde sågar en kandidat i kikkerten, en viss Lucine Nesterud fra Toten, for tiden bosatt i hovedstaden. Hun var også en av disiplene i bevegelsen, og Hauge mente at hun ville stille opp for «den gode sak». Bachrud ble umiddelbart begeistret for ideen, og mente at det var forsøket verdt. Lucine ble innkalt til Hauge, som ba henne gjøre bevegelsen

den tjeneste å gifte seg med Bachrud. Lucine kunne imidlertid fortelle at hun allerede var forlovet, og at hun ikke kunne svikte kjæresten, en annen haugia- ner som het Ole Pedersen Moe. Hauge lot seg ikke stoppe med dette. Han kalte til seg Moe, som han også kjente. Moe ble vennlig, men bestemt fortalt hvor viktig det var at Bachrud fikk gifte seg med hans forlovede. Hauge lokket med en annen godt betalt jobb, som nok ville føre til at Moe kunne skaffe seg sitt eget hjem, og med tiden en annen kone enn Lu- cine. Og slik ble det.

Men skjebnens ironi skulle føre til at de forsmådde likevel skulle få hverandre. Bachrud døde nemlig i september 1814, bare 38 år gammel. Lucine satt igjen med avis og boktrykkeri, handelshus og det hele. Nok en gang skred Hauge til verket. Han varslet Ole Moe

i Trondhjem om at Lucine nå var ledig. Moe, som al- dri hadde kommet over sin store kjærlighet, og heller ikke funnet seg noen an- nen kone, dro sporenstreks til Kristiansand. Da de obli-

gatoriske ni sørgemånedene var over, giftet de seg, og avisen hadde med ett fått en ny redaktør. Som kjent er kjærlighetens veier uransakelige, men Moe viste seg etter hvert å være en driftig redaktør og forretningsmann, og i 1830 stod han på femteplass på byens skatteliste over personer med de høyeste inntektene (Seland 1975: 27–31).

Trondhjem

Dette var altså bakteppet da Martinus Nissen i 1766 søkte om å opprette et adressekontor i Trondhjem. Byens myndigheter avsto søknaden fordi byens eneste boktrykker allerede trykte små plakater med kunn- gjøringer som det var mulig å abonnere på. Regje- ringen ga imidlertid konsesjon til Nissen i 1767, og allerede i juni samme år kom forløperen til dagens Adresseavisen ut under navnet Trondhiems Adres- se-Contoirs Efterretninger. Adressebladene hadde litt ulik profil; i Bergen var det konsentrert om ren annonsevirkosomhet, mens det i Trondhjem ble trykt mer opplysende stoff. Etter hvert ble det mer nyhets-

«hans rolle som Kirsten giftekniv skulle pussig nok komme til å bli avgjørende for avisens drift»

1796. Trondhjemske Tidender. No. 1.

Fredagen den 1 Januarii.

Smukke Nytaars Duffer, med
og uden Reservation.

I dette Aar, som ad interim kaldes det
Nye, og siden i mange Paarsøgende, ønsker
Udgiveren sig selv, uden Hykleri, alt det maa-
lige Gode, som kan gjøre Livet behageligt,
samt det mere, som hører til hans Vel her
paa Jorden, item attergaar han ogsaa, at hans
Lykkeligheds Aarsager, de her er Kreditorer,
herreter og lige indtil deres i lige Endeligt,
mange skive benaadede med ualmindelig Laal-
modighed og med særdeles Arctighed: Dyder,
som Naturen ikke har sat blandt kreditoriske
Attributer: En Anden i hans Sted, vilde
maaſte have tilføjet sig den Lykke, at de
samlet, den ene med den anden, maatte tage
Sukommelses- Evnen, hvorved Udgiveren og
saa best var tænt, men Duffet var utiærligt.
Dyde ønsker han sig, snare at maatte faae
Lykkelig, fra Bogholderstanden at kunne siige
over i Roven af dem at hans Troesforvandre,
som under Verdens privat Dærløst, have
været meritoriske Pindlinger.

Merturius er, som bekendt, Riob-
mændenes Skytspatron, men al! -- vi kan
ikke følge det -- han er ogsaa Tyvnes For-
stander.

Efter at Udgiveren nu først vederlig har
forsøgt sig selv, med det, som er got, i Folge
Kærlighedens eget Bud, saa tilføjer han nu
ogsaa samtlige, de Trondhjemske Tidenders Ab-
bonnenter, et, af Hjertet velment lysteligt
Nytaar: de Andre, som blot laane de Trond-
hjemske Tidender, af deres Venner, tilføjes
vel ogsaa et duto Nytaar, dog med underlige
lig Reservation, at de i dette Aar, vilde for-
søge den gamle, for en ætlig Udgiver an-
seendelige Maate, at de derimod vilde omvende
dem, og ligeledes blive Abonnenter, hvilket

af ham skal vorde anseet med særdeles Vel-
behag, og med inderlig Tilfredshed blive er-
indret.

De gisfedrygtige Piger ønskes deres inder-
tigste Duffers Opfyldelse jo for jo heller, hvortil
de nok villy af en Mund, svare: Amen! Amen!
Vederdydene maae ikke vente noget got Du-
ſke, thi deres Hjertes ere stenhærde, siden
Ungdom, Ælghed, Arctighed, ikke have for-
maact noget over dem.

De som udi det afvigte Aar have nydt
den herlige Lykkelighed, ej at bryde deres Hjert-
nekstrin med at tænke, ønskes: fremdeles at
blive bevarer for denne slumme Plage, og at
de i Roe og Mag, som for, maae lide Livet
indtil en høj Alder, omtrent saaledes, som
Krevet staaer i en vis tydsk Almanak:

Du gehst -- jedoch gemach,
Du denkst -- jedoch nur schwach,
Und sprichst -- nur anders nach:
O! Maan von edlen Sangesaben!
Du wirst nicht vieles Ungemach --
Und Freude mehr, als Feinde haben,
Und einen langen Lebenstag!

Nytaarsdag.

prædiker:

Søymesse.	1sten sang.
Domfr. Hr. Doct. Hagerup.	Hr. Augell.
Bruck. Hr. Wille.	Hr. Schavland.
Hospitalstuefr. Hr. Støren.	

Søndag efter Nytaar.

prædiker:

Søymesse.	1sten sang.
Domfr. Hr. Schive.	Hr. Augell.
Bruck. Hr. Wille.	Hr. Schavland.
Hospitalstuefr. Hr. Støren.	

stoff, og de pliktet også å trykke kunngjøringer fra styresmakter og embetsmenn (Sande 1992:49). Under Nissens redaktørtid var det en klar forståelse av at kongens eneveldige makt ikke skulle utfordres (Eide 2010: 134). Her kommer altså Matthias Conrad Peterson inn. Gjennom sin utgiverposisjon og den ytringsfrihet som Johann F. Struensee hadde innført, kom han i løpet av få år til å sprengne rammene for adressekontorets ordinære virksomhet. Etter at Peterson overtok adressebladet, omdøpte han avisen til Trondhjemske Tidender. Dette var i mange år navnet på det som senere ble kalt Adresseavisen. Kombinasjonen av å være en dyktig avismann og en politisk kraft med blikk for ytringsfrihet og pressens rettigheter gjør at Peterson regnes som en av de første moderne redaktører i norsk pressehistorie.

Typografien ble betraktelig forenklet, og det var ikke noe som sa at dette var fortsettelsen av Adresse-Contours Efterretninger. Det vesentlige delen av stoffet var fortsatt annonser, men sidetallet økte til

åtte-ti sider. Ofte ble det laget et eget bilag som var tosidedig og bar navnet Qvartbladet. Det utkom fra mars 1798 til november 1799, med en liten avbrytelse første halvår 1799. Utgivelse av bilaget var antagelig en bevisst politikk fra Petersons side for å skille sin egen politiske agitasjon fra det kongelige privilegerte hovedorgan (Davidsen 1950: 21). I dette bilaget stod det «tendensiøse» artikler på trykk som stadig reiste bølger i en ellers så rolig by. Men selv om det var kontroversielt, må det også ha vært populært, for opplaget økte. I den programmatisk anlagte artikkelen «Min Troens Bekjennelse» utdyper Peterson sitt radikale ståsted i synet på presse- og ytringsfrihet (Eide 2010: 142). Han var aktiv motstander av adelens og kongens pompøsitet og tittelbruk. Han provoserte med å kalle embetsmenn og adel «de saakaldede Store» (sitert fra Ringvej 2014a: 48).

Peterson tok opp moralske spørsmål, blant annet ved å markere sin motstand mot dans, og han talte de fat-

tiges sak. Han polemiserte mot odelsretten, som var et viktig stridsspørsmål på denne tiden. Han tok også til orde for en offentlig låneordning slik at allmuen i dårlige tider ikke skulle være henvist til pantelånerens ågerrenter. Han diskuterte skolespørsmål, og uttrykte forargelse over at byens borgere ikke viste større interesse for utdannelsen til den oppvoksede slekt: «Utroligt, men sandt er det, at Vigtigheden af denne Anstalt saa lidet erkendes at man, ved de aarlige offentlige Examinationer kun seer faa eller ingen af dem, man burde formode være til stede» (nr. 39 september 1796).

Peterson agiterte mot dødsstraff og var særlig oppbrakt over at henrettelsene skjedde i full offentlighet. I forbindelse med henrettelsen av Marit Sivertsdatter, som var dømt til døden for mord, var han spesielt

oppbrakt over at et stort antall kvinner kom for å se på: «Forinden jeg forlader denne ubehagelige Materie, kan jeg ej anderledes end beklage, at Fruentimmer [...] kan overvinde sig til, at være tilstæde ved det

Rædselsfulde, som ledsger en saadan Catastrophe?» (nr. 12/1796).

Under Petersons redaktørtid ble det politiske prioritert på bekostning av populærvitenskapelig stoff, og han markerer tydelig sitt ståsted som republikaner (Eide 2010:141). Det tok ikke lang tid etter at han overtok redaktørkrakken før noen av abonnentene begynte å reagere på hans republikanske og revolusjonære oppfatninger. Dette skrev han også om i en artikkel i nr. 26 1796, der han refererer til et utdrag av et niddrebrev som er kommet ham i hende. I dette brevet stod det blant annet «Herunder hviler, Støvet af de Trondhjemske Tidenders Redaktør: Han var en Kiætter, en Fritænker, en Franskmand.»

Conrad Peterson oppfatter dette som en æresbevisning, og skriver at «Det Skudsmaal, Synderen faar, er saa bestemt og saa kraftfuld» (sitert fra Støren 1967: 40–41). Peterson la da heller ikke skjul på sine franske

«Under Nissens redaktørtid var det en klar forståelse av at kongens eneveldige makt ikke skulle utfordres»

og revolusjonære sympatier, og hans kommentarer var full av begeistring for de revolusjonæres innsats. Han støttet henrettelsen av Ludvig XVI og kom med stadige utfall mot datidens konger og fyrster.

Men oppi all sin beundring for franskmennene beholdt Peterson sine frihetsidealer og protesterte mot pressesensuren i nr. 48, 1797:

Frankerne, som nu ogsaa lægge Tvang paa Pressen, maa have en ond Samvittighed saaret og fuld af Bylder. Stedse er Skribentfølgelse et sikkert Beviis paa, at en eller anden magtfuld ikke gad høre eller læse.

Etter hvert hadde han provosert så mange av byens borgere at vi sannsynligvis fikk Norges første strid om redaktørens redaksjonelle frihet. Hans artikler og radikalisme var også godt kjent i hovedstaden (Ringvej 2014a: 49). Klagen kom til Realskoles direksjon som formelt var ansvarlig for driften av avisen. Men Peterson kunngjorde flere ganger i begynnelsen

av 1798 at han og ingen andre var ansvarlig for stoffet i avisen. I en henvendelse til publikum i nr. 8 for 1798 anmodet han privatpersoner om å spare seg bryderiet med å påtale om de mente han hadde forbrutt seg mot trykkefrihetsloven. Han gjorde det helt klart at det var embetsmennene som hadde ansvaret for å trekke grensen for hva som var tillatt. Den første skriftlige reprimande han fikk fra styret, gjaldt da heller ikke hans politiske engasjement, men styret antydte i et brev datert 25. november at han manglet dømmekraft når det gjaldt moralske spørsmål.

Kritikken gjaldt en omtale han hadde hatt av en artikkel fra *Brittische Annalen*, der det forekommer en humoristisk beskrivelse av en mann som «fandt en ubeskrivelig Vellyst i at kjæmme en smuk Dames Hoved-Haar». Men kritikken var svært mild, og han får også ros for avisdriften, men styret mener altså at den omtalte artikkel er uttrykk for at redaktøren «ikke synes at have al den delikatesse som fiin Smag

og reen moralsk Følelse fordrer.»

Peterson fikk imidlertid kritikk for at han selv ikke praktiserte den ytringsfriheten som han iherdig agiterte for. Blant annet hadde han polemisert kraftig mot haugianerne i forbindelse med at Hans Nielsen Hauge for første gang skulle besøke Trondhjem. Fritenkeren Peterson hadde så stor forakt for haugianerne at han den 9. august triumferende kunne fortelle at en i Huges følge, en predikant Niels Iversen Riis, var blitt arrestert i Molde. Peterson kom da med en dårlig skjult oppfordring om at også Hauge selv burde bures inne når han viste seg i Trondhjem:

Den berygtede Hans Nielsen Hauge, ypperste Præst og Hovedsmand for den hellige band som flakker omkring og skal have fordelet sig over landet, er ogsaa her ankommen, men er endnu ikke i Arrest ... Det er derfor at haabe, at disse hellige Landstrygere ved alvorlige mid skulde standses i deres fremfart og, som virkelige Løsgjængere, transporteres til Tugthuset (Nr. 32, 1799).

I det påfølgende nummer (nr. 33) svarer Hauge på angrepet, men Peterson har en hale på innlegget, der han gjør det klart at det er kun fordi Hauge har betalt for spalteplassen at han kommer på trykk: «Spørger Nogen, hvorfor Udgiveren har indført det forestaaende aabne Brev, saa svares: fordi derfor god betaling er skeet; thi da kan man faae indført, løs og fast, Prosa og vers.» Det var etter dette flere som beskyldte Peterson for dobbeltmoral på grunn av hans behandling av haugianerne, og det ble stilt spørsmålstegn ved hvor dypt Petersons forsvar for trykkefriheten egentlig stakk.

I nr. 37 av Adresseavisen hadde Peterson et lite overbevisende svar på dette angrepet. Han holdt her fast at haugianerne var å betrakte som «løsgjengere», at de «undergravde folkemoralen» og at han dessuten hadde «loven på sin side» (Støren 1967: 45).

Trondhiems Budstikke, som ble redigert av Olaus

Withammer, var blant de som kritiserte Peterson for hans på angrep på haugianerne. Olaus Withammer var en byoriginal som var bud for Trondhjemske Tidender. Han begynte i 1798 å gi ut Trondhiems Budstikke som et bilag til Trondhjemske Tidender, først som månedsavis og senere som ukeavis. Peterson ga til slutt Withammer sparken som bud blant annet fordi han selv ble stilt til ansvar for Withammers skriverier. Men han mente også at Withammer misbrukte sin stilling som bud til å distribuere sin egen avis (Støren 1967: 48)

Den viktigste grunnen til at Petersons kritiske penn ble borte, skyldes i første omgang at kong Kristian VII den 27. september i 1799 utstedte en forordning om regulering av trykkefriheten. Sensuren ble ikke gjeninnført, men det ble innført en rekke forbud mot å angripe den bestående samfunnsordning, mot å kritisere kongehuset og adelen, og mot injurierende artikler om privatpersoner. Loven førte øyeblikkelig til en rekke rettssaker, flere skribenter ble dømt til strenge straffer. «Forordningen om trykkefrihetens grenser» som den gjerne ble kalt, inneholdt 28 paragrafer med detaljerte bestemmelser om hva som var forbudt. I paragraf 2 het det blant annet: «Der-som Nogen i trykt Skrift laster, forhaaner, eller sørger a utbrede Had og Misnøje imod disse Rigers Constitution, eller imot Kongens Regjering, straffes han med Landsforvisning». Landsforvisning eller tukthus var trusselen mot den som på trykk angrep staten eller religionen. For private ærekrenkelser slapp man derimot med «Tugthusarbejde fra to måneder til to år, mens for krenkelser av «sedelighed og Blueferdigheten» fikk han fire dagers fengsel på (Giverholt 1984: 14–15).

Rettsaken mot forfatteren Peter Andreas Heiberg viste at den nye forordningen ikke var noen tom trussel. Julaften 1799 ble Heiberg dømt med tilbakevirkende kraft for sitt forfatterskap. I flere år hadde han med skarp penn og vidd polemisert mot enevoldsregimet og primært hadde generalprokurator Colbjørnsen blitt utsatt for hard kritikk. Heiberg ble dømt livsvarig landsforvisning, og døde blind og ensom i sitt eksil i Paris i 1836 (Castberg 1974:314-315).

Christian VII av Danmark og Norge. Maleri av Alexander Roslin.

For første gang ble det nå påbudt at alle trykksaker skulle være forsynt med navnet på de ansvarlige utgivere. Det var et forsøk på å få slutt på anonyme innlegg som hadde vært så vanlig på denne tiden. Fra nr. 44, 1799 stod det derfor følgende tilføyd på Trondhjemske Tidenders tittelhode: «Disse Tidender utgives for regning af den borgerlige Skole i Trondhjem ved Handelsbogholderen Matthias Conrad Peterson».

Men det var også en annen grunn til at Petersons redaktørtid gikk mot slutten. I januar 1799 hadde nemlig Willum Stephanson kjøpt det kongelige privilegerte Bogtrykkeri og alle rettighetene til utgivelse av Trondhjemske Tidender av Carsten Volqvarts Klin-genberg. Stephanson hadde jobbet som boktrykker og en slags forretningsfører i virksomhetene i mange år. Peterson og Stephanson hadde tidligere hatt flere konflikter blant annet om hyppigheten av ekstrabilagene til Trondhjemske Tidender. Det skyldtes nok

Den danske forfatteren og filologen P.A. Heiberg. Maleri av Jens Juel.

delvis politisk uenighet, men Stephanson mente først og fremst at trykkingen av ekstrabilagene ble for kostbar. Som et resultat av dette ble statsråd Lorents Angell oppnevnt av direksjonen for å føre tilsyn med at Peterson ikke utgav flere bilag til avisen enn det direksjonen kunne anbefale. Peterson oppfattet nok dette som et forsøk på å kontrollere hans redaktørfunksjon. Dette tilspisset seg etter at Stephanson nektet å trykke et bilag til Trondhjemske Tidender med et angrep fra Petersons side mot stiftamtmand Moltke. Dette gjorde Peterson rasende, og han skrev et brev til direksjonen 23. mai 1798, der det blant annet stod:

I dette Øjeblik lader den næsevisse Bogtrykker mig vide, at en fra mig ham tilsendt Bekjendtgjørelse ej skulde indføres.

- Hvad! Bogtrykkeren er bliven Censor? - Fra dette Øjeblik af er jeg ej mere de Trondhjemske Tidenders Udgiver. Directionen vil naturligvis finde mind Adferd rigtig.

Samtidig skrev Peterson et personlig brev til stiftamtmand Moltke der han hevder at Moltke selv hadde tatt initiativ til å få bilaget stanset. Moltke avviste dette i et brev til direksjonen, samtidig som han understreket at Petersons anklager var falske, og at de ville skade mange i byen dersom det hadde blitt trykt. Medlemmene i direksjonen kom nå i en vanskelig stilling. De ønsket ikke å trække stiftamtmanden på tærne, men de ønsket heller ikke at Peterson skulle slutte så brått. Men Moltke var heller ikke den eneste i byen som følte seg forulempet av Petersons skrivelser, og Peterson antyder selv i et innlegg i nr. 20 1799 at han blir utsatt for annonseboikott:

De Trondhjemske Tidender kunde ikke begribe, hvorledes de have paadrøget sig Publikums Ugunst i saa høj en grad, at man i senere Tider har anbetruet dem saa usædvanlig faa Bekjendtgjørelser til at bære omkring. Med ret klager man over Tidene, og sandeligen de er meget slemme. Ingen vil tabe Noget; Ingen som har et stort Boe vil døe; Ingen vil gjøre Fallit; Ingen vil stjele Noget fra sin Nabo, som denne maa lyse efter; Ingen vil gjøre saa stor Gjæld, han maa sælge sine Løsøre; Ingen gifter sig nu omstunder mere; Kjøbmændene maae være len for Vare, siden de ej mere averterer Noget. Kort, det seer meget slemt ud, og dersom Tiderne ikke snart bliver bedre, saa ere de Trondhjemske Tidender nødt til at lukke Boutiquen i Krambodgaden og at afskedige deres trofaste Tjener.

*«Hvad! Bogtrykkeren er
bliven Censor?»*

Det endte med kompromiss etter at direksjonen hadde fått i stand forhandlinger mellom Peterson og Stephanson. Det skulle fortsatt trykkes bilag, men de skulle varsles god tid i forveien. Etter konflikten med Stephanson hadde Peterson begynt å gå lei, men omstendighetene rundt Petersons avgang ved årsskiftet 1800 er uklare. Noen har hevdet at Peterson til slutt fikk sparken som Trondhjemske Tidenders utgiver, men ingen ting i de etterlatte arkivene til

Realskolen kan dokumentere det (Støren 1967:50). Kanskje mistet Peterson lysten på å være redaktør etter at de nye forordningene om trykkefrihet kom. I november 1799 anmoder han direksjonen om å bli løst fra sin stilling fra årsskiftet. En av realskolens matematikklærere, Hans Hagerup Luytkis, overtok fra 1. januar 1800. Petersons artikler dukker fortsatt opp fra tid til annen, men Realskolens direksjon innskjerpet kontrollen over redigeringen, og det blir innført forhåndssensur på alt stoff. Avisen mister sitt friske journalistiske preg. Peterson-perioden må derfor vurderes mer som et interessant journalistisk intermesso, snarere enn begynnelsen på den ordinære avisdriften i Adresseavisen. Avisen ble nå omdøpt til Trondhjems Adresse-Contours Efterretninger i 1802 og William Stephanson ble ny redaktør (Eide 2010: 143).

Peterson hadde hele veien argumentert i skrift og tale mot tanken om at kongens myndighet var gitt ham av folket og ikke av Gud. Maktfordeling, folkesuverenitet og trykkefrihet var tre helt sentrale prinsipper som dannet stammen i Grunnloven og som det var gjengs støtte for i Eidsvollsforsamlingen. Det betyr ikke at seieren var vunnet en gang for alle og at disse prinsippene var fredet i tiden etter 1814 og den svenske kongen, Karl Johan kunne gjerne tenke seg en omkamp om trykkefriheten (Ringvej 2014a: 50).

I hele Europa pågikk beslektede debatter om grenser for ytringsfrihet på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet. Våren 1814 pågikk det en voldsom debatt om hva slags statsforfatning som skulle gjelde og hvor aktiv befolkningen skulle være om statssaker.

Også prinsregenten Kristian Fredrik var i tenkeboksen: «Jeg følte vegten af hva de sa, og ofret med glæde baade den ret som jeg trodde at ha, og min egen personlige mening for den offentlige mening, som blev udtalt av saa kloke og aktværdige mænd» (sitert fra Ringvej 2014b: 85). Men Kristian Fredrik uttrykte offentlig motvilje mot prinsippet om trykkefrihet. Han var blitt overbevist om at den nye norske staten skul-

«Karl Johan kunne gjerne tenke seg en omkamp om trykkefriheten»

Carl Johan som svensk tronarving, olje på lerret 1811. Malt av François Gérard

le tuftes på folkesuverenitetsprinsippet og ved å avstå arveretten til den norske tronen, men var ikke av den grunn en overbevist tilhenger av kravet om tryk-

kefrihet. Han ble til slutt overtalt til å støttet dette av kammerherre Peder Anker (ibid.). I tiden fram mot samlingen på Eidsvoll var det ikke tvil om at det overveldende flertallet av de 112 eidsvollsmennene var

befestet i tanken om at den offentlige samtale basert på trykke- og ytringsfrihet skulle legges til grunn for teksten i den nye grunnloven.

Når den helt avgjørende opplysning for Norge var at landet skulle avstås til Sverige, og det fortsatt snakkes om et felleskap mellom Danmark og Norge, kan man forstå Jacob Aall som kommenterte Tidens oppslag

Christian Frederik, konge av Norge. Maleri av J.L. Lund. Digitalt museum.

slik i ettertid: «Aldrig har vel nogen politisk efterretning i falskere farve bleven forelagt landsmænd, end det fredsbudskab, som bladet Tiden udsendte i et ekstrablad 25. januar (ibid.)

Den type teknikker med bruk av selektiv informasjon, desinformasjon og propaganda har jo vært brukt helt opp til våre dager (Nohrstedt og Ottosen 2014).

Wulfsberg fortsatt med å pleie gode forbindelser med det svenske kongehuset etter 1814. I grunnlovsåret ga han ut *Journal for Rigsforfatning, Lovgivning og Politie*. Han ble sett på med mistenksomme øyne blant mer nasjonalt innstilte pressefolk da han trykket hyllingsartikler til daværende kronprins Karl Johan. Hans rykte som korrupt skjøt fart da han mottok 150 du-

kater i gave av kronprinsen. I 1815 fikk han jobb som arkivar ved statsrådsavdelingen i Stockholm samtidig som han ble privatlærer for prins Oskar. Han er senere kjent som grunnlegger av landets første dagsavis *Morgenbladet* og senere grunnlegger av det vi i dag kjenner som *Drammens tidende* (Ottosen 2012).

Peterson som virker å ha hatt et bevisst ønske om avstand til kongemakten, fikk en helt annen behandling. Stattholderregjeringen satte han under tiltale etter innlegget i *Nationalbladet* for overtredelse av trykkefriheten. Aktoratet nedla påstand om landsforvisning. Etter en juridisk prosess som pågikk i to år og til slutt havnet i Høyesterett, ble Peterson frikjent i 1823. Rettsaken truet også hans levebrød, siden det var nedlagt påstand om at han skulle miste jobben som direktør av Norges Bank, en stilling han hadde hatt siden 1816. Også på dette punktet ble han frikjent, og han ble sittende som direktør i Norges Bank helt til sin død i 1833. Etter rettsaken fortsatte Peterson som skribent og debattant blant annet i *Trondhjemske Tidender*, der han så tidlig som i 1824 tok til orde for 17. mai-feiring. Han kan således regnes som 17. mai-feiringens far. Da kongen i 1828 forbød feiringen, skjedde det bare et kort avbrekk blant annet på grunn av den kampen Henrik Wergeland førte for å få feiringen legalisert. I Petersons referater fra 17. mai-feiringen i Trondhjem beskrives folkefesten, kanonsaluttene og folketoget med stor begeistring. Dette bidro til at feiringen spredde seg til andre byer. I 1826 utga Peterson også et 40-siders skrift mot kong Karl Johans såkalte vetoproposisjon. Det kom til å få stor innflytelse på den politiske debatten, og spilte en viktig rolle foran stortingsvalget i 1827 (*Trondhjems Journalistforening 90 år. 1902–1992*: 47; Davidsen 1950: 28–31).

«Aktoratet nedla påstand om landsforvisning»

Avisene kom til Norge før journalistikken, men i de største byene ble adresseavisene utgangspunktet for prematur journalistisk virksomhet. Leserne var stort sett embetsmenn, knapt noen andre hadde råd

til eller kunne nyttiggjøre seg adressebladene, som likevel ble fora for formidling av næringslivsnytt og ytringer, først og fremst i form av betalte annonser.

Boktrykkerne eller redaktørene som drev adresse-avisene, så på seg selv mer som forretningsmenn enn journalister, men enkelte av dem, som Matthias Conrad Peterson, hadde åpenbart journalistiske ambisjoner og sprengte rammen for adresseformatet. Da han døde i 1833, ble han fulgt til graven av et sørgetog på 500 mennesker. I fronten av prosesjonen ble det båret et banner der det stod: «Kjert og uforglemmelig vil dit Minde være i Thrønderlagen» (sitert fra Ringvej 2014a: 51).

Litteratur

- Davidsen, Øyvinn (1943): *Pressen fra Griffenfeldt til Struensee i dens forhold til Norges næringsliv*, Oslo: Aschehoug.
- Davidsen, Øyvinn (1950): Matthias Conrad Peterson. En forgrunnsskikkelse i konstitusjonskampen og i den norske presses historie, Oslo: Cammermeyers Boghandel.
- Davidsen, Øyvinn (1963): *Et 200-års minne. Om grunnleggelsen av regelmessig norsk pressevirksomhet*. Oslo, Norsk Høyrepresse.
- Daae, Ludvig (1891): *Det gamle Christiania 1624–1814*. Kristiania. J.W. Cappelens Forlag.
- Eide, Martin (2010): *Norsk presses historie 1660–2010. En samfunnsmakt blir til 1660–1880* Oslo: Universitetsforlaget.
- Fiskaa, Haakon (1935): *Den norske presse før 1850. Norsk Bladeierforening 1910–1935. Bidrag til norsk presses historie*, Norsk Bladeierforening.
- Lundström, Gunilla (2001): *Den svenska pressens historia*, Bind III det moderna Sveriges spegel (1897–1945), Stockholm: Ekerlids förlag.
- Myre, Olav (1944): *Svunne tiders sensasjoner. Streiftog gjennom norsk pressehistorie*, Oslo: Jacob Dybwads Forlag.
- Nohrstedt, Stig A. (2014): *New Wars, New Media, New War Journalism*. Gothenburg, Nordicom.
- Ottosen, Rune (2010) (red.): *Norsk presses historie 1660–2010. Bind 2. Presse, parti, publikum 1880–1945*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Ottosen, Rune (2012): Niels Wulfsberg. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 16. oktober 2014 fra https://nbl.snl.no/Niels_Wulfsberg.
- Ottosen Rune, Røssland, Lars Arve og Østbye, Helge (2002): *Norsk Presses historie*, Oslo: Det norske Samlaget.
- Rian, Øystein: (2014) *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Ringvej, Mona Renate: (2014a) *Marcus Thrane. Forbrytelse og straff*, Oslo: Pax forlag.
- Ringvej, Mona Renate: (2014b) *Trykkefrihet i 1814 – det opplyste eneveldets demokratiske arv*, Historisk Tidsskrift nr. 1 2014.
- Seland, Johannes (1975): *Med Fædrelandsvennen i hundre år*, Kristiansand: Fædrelandsvennen A/S.
- Støren, Wilhelm K. (1967): *Adresseavisen to hundre år. Fra posttrykernes tid til telesatlittenes tidsalder*, Trondheim : Adresseavisen.
- Wolland, Steingrim og Øvrum, Rolf (1992): *Budbringerens dilemma. Om ytringsfrihet, pressetikk og redaktøransvar*, Fredrikstad: Institutt for journalistikk.

«Grunnlovens far», Christian Magnus Falsen.

1814 og jødenes utestengelse fra Norge

Håkon Harket
Idéhistoriker og forlegger
hh@fpres.no

Jeg skal begynne med konklusjonen: Kildene til det beste i Grunnloven, ideene om frihet og likhet, sammenfaller langt på vei med kildene til det verste, utestengelsen av jødene.¹ Paragrafen skyldtes ikke et kupp av bondeføreren Teis Lundegaard. Riksforsamlingens fremste intellektuelle skrev den inn som en av elleve grunnsetninger i Grunnlovens fundament. Det skjedde ikke fordi de ikke visste bedre. Det skjedde fordi de visste bedre. Blant de sentrale aktørene var Nicolai Wergeland, Georg Sverdrup og Christian Magnus Falsen. De ga oss Europas mest jødefiendtlige paragraf i Europas frieste forfatning, og det krever en forklaring.

Paragrafen har hatt sin naturlige, men raskt passerte plass i de fleste fremstillinger av Grunnlovens tilblivelse. Det har festet seg et inntrykk av at det dreide seg om en arbeidsulykke i en ellers liberal og moderne grunnlov. Forklaringen måtte være en kombinasjon av stort tidspres, intoleranse i den gamle norske loven, fordommer i det norske bondesam-

*«Hvorfor skulle jødene
akkurat utgjøre en så over-
hengende trussel»*

Georg Sverdrup. Foto: Digitalt museum.

Den norske bonden og politiker Teis Lundegaard.

funnet og behov for nasjonalreligiøs enhet i fedrelandets skjebnetime. Alt dette kan det være noe i. Men det var ikke derfor religionsfrihetsparagrafen ble en jødeparagraf.

Av faghistorikerne er behovet for å beskytte nasjonens enhet gjerne blitt løftet frem som den bærende forklaringen, men det fører jo bare til et nytt spørsmål som hverken er blitt stilt eller besvart: Hvorfor skulle akkurat jødene utgjøre en så overhengende trussel at utestengelsen måtte

inngå ikke bare i Grunnloven, men i Grunnlovens grunnsetninger?

En etterglemt sten

Det er kanskje naturlig at vi har vært mer opptatt av å feire arbeidet med å oppheve paragrafen enn å undersøke begrunnelsen for at den ble innført. Men dermed har de forestillingene som var dominerende i 1842, kommet til å prege forståelsen av det som skjedde i 1814. For å si det enkelt: Bøndene fikk skylden. Nå befant Henrik Wergeland seg vesentlig tettere på kildene enn vi gjør i dag, for tett vil man-

¹ Teksten er en sammenfatning av konklusjonene i Håkon Harket: Paragrafen – Eidsvoll 1814, Oslo 2014. Det henvises til denne boken for referanser og kildebelegg.

Teologen og presten Nicolai Wergeland, far av Henrik.

kunne mene. Noen av dem var fortsatt i live, men de to han hadde for hånden, var først og fremst sin gamle sjef, Georg Sverdrup, og sin far Nicolai. Fremstillingen av dette punktet i konstitusjonshistorien er påfallende kortfattet til å være skrevet av Henrik Wergeland. Han manglet som kjent hverken ord eller interesse for saken.

På den ene side skåner han hverken sin far eller sin sjef: Han viser til den falske mening fra Sverdrup og Wergeland om at jødene skulle anse bedrageri mot de kristne som fortjenestefullt. På den annen side unnskylder ham dem begge i en bagatelliserende fotnote: Sverdrup og Wergeland gjorde ikke de stakars jødene så stor urett som det er blitt hevdet. De ytret bare frykt for de såkalte piskebåndsjøder som de kjente fra Københavns gater.

Henrik Wergelands fremstilling i *Jødesagen i Stortinget* har fått prege forståelsen ikke bare av debatten, men også av paragrafen; den var en etterglemt sten fra den gamle verden, en forgangen tids fordom, en arbeidsulykke i nasjonens demringstid. Han hadde så å si vokst opp med primærkildene til paragrafen, men jøde-emansipasjonens mest taleføre forsvarer forble taus når det kom til å gi ettertiden en troverdig forklaring på hvordan paradokset hadde kunne oppstå: at frihetsslekten fra 1814 stengte jødene ute bare uker etter at enevoldskongen Frederik 6. hadde gitt de danske jødene deres fribrev.

Jeg har gått til arkivene med tre spørsmål:

Hva ble sagt om jødene på Eidsvoll?

Hvem sa det?

Hvor hadde de det fra?

Jødepassusen ble formulert i Konstitusjonskomiteen. Ordlyden forble intakt gjennom to behandlinger i Riksforsamlingen, 16. april og 4. mai. Pådriverne må derfor søkes blant konstitusjonskomiteens femten medlemmer. Der satt det fire teologer, seks jurister, tre offiserer, én kammerherre og en professor i gresk. Fire av dem var dessuten riddere. Det satt ingen bønder der.

Grunnsetningen om religion hadde følgende ordlyd: «Den evangelisk-lutherske Religion bør forblive Statens og Regentens Religion. Alle Religions-Secter tilstedes frie Religions-Øvelse, dog ere Jøder fremdeles udelukkede fra Adgang til Riket.» Utelukkelsen av jesuitter og munkeordener kom til senere, i riksforsamlingsdebatten den 4. mai på Christies initiativ. I grunnsetningen er det fri religionsøvelse for alle religions-sekter. Det er bare jødene som utelukkes. Dette er den radikale kjernen i det som ble §2.

Begrunnelsen for paragrafen kjenner vi fra dagbøker og brev som rapporterer fra debatten i Riksforsamlingen 16. april om grunnsetningen. Og vi kjenner den fra Falsens debatt med den konverterte jøden Heinrich Glogau i *Den Norske Tilskuer* i 1817. Her er de viktigste momentene:

Ikke av sekthet, men for deres politiske meningers skyld, som gjør at de alltid vil forbli en stat i staten.
(Sverdrup)

Fordi jødene ikke i noe land, endog etter flere generasjoner, assimilerer seg med folket, men alltid anser seg kun som jøder. (Motzfelt)

Fordi det ifølge jødernes religions lærdommer og antatte vedtekter ikke er ansett som urettferdig å bedra de kristne, men som en fortjenestefull handling, har de selv utelukket seg fra å bli opptatt blant statsborgerne. (Sverdrup og Wergeland)

Fordi landet vil bli oversvømt med utskuddet av denne sjakrende nasjon, som ikke føler seg bundet av landets religion og statsformer. (Grøgaard)

Fordi en sann jøde aldri kan være en god borger.
(Wergeland)

Fordi jøden aldri kan bli god borger av noen stat hvor ikke jøder regjerer. (Falsen)

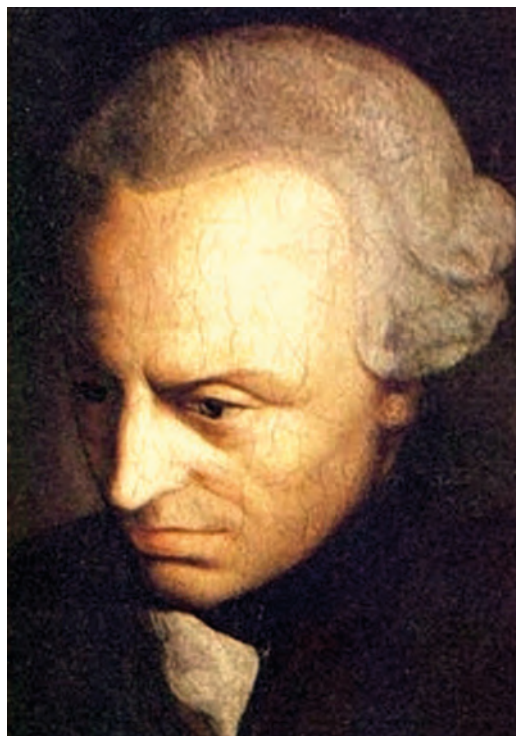
Fordi en religion som ikke ånder annet enn hat og forakt mot hver den som ikke bekjenner seg til den, tvinger jøden til en bestandig opposisjon mot alt det som ikke hylder jødedom. Han lever i en uopphørlig feide-tilstand med enhver nasjon som tar ham imot, og hans religion gjør det til en plikt å arbeide for å ødelegge den. (Falsen)

Fordi en utelukkelse er aldeles nødvendig for statens lykke. (Falsen)

Beleste menn

Falsen setter punktum ved å forsikre at han vil motsette seg enhver forandring av paragrafen og gjøre alt som står i hans makt for å sikre at den blir stående.

I arbeidet med å etterspore kildene har jeg konsentrert meg om Wergeland, Falsen og Sverdrup fordi det kan dokumenteres at de alle må ha spilt en avgjørende

Den tyske filosofen Immanuel Kant.

*«Samtlige var nærmest besatt
av historiens betydning»*

rolle. Det var flere lærde menn på Eidsvoll, men ingen var mer belest enn disse tre. Kildene jeg har ettersporet, viser ikke bare hvor godt forberedt på debatten de må ha vært, men også hvor solid forankret den var i samtidens vitenskapelige og politiske kultur. Sverdrup var greskfilolog og filosof, Wergeland var teolog og hebraist, Falsen var statsrettslig orientert jurist. Samtlige var nærmest besatt av historiens betydning.

Wergeland, Falsen og Sverdrup har hatt forskjellig inngang til et mangfold av overlappende kilder. For Wergelands del har den mektige sjefen for Det Kongelige Bibliotek i København vært viktig. Professoren reddet ham under en eksistensiell krise og ble hans mentor, hans «faderlige ven», som han selv sier det

i sin selvbiografiske skisse fra 1830. Daniel Gotthilf Moldenhawers tekst fra 1806 om inkvisisjonen og de spanske jødene handler om hvordan en stat svekkes av jødernes renker. Teksten blir senere en sentral del av den tyske debatten.

Uttrykket «stat i stat» bruker han imidlertid ikke. Det er et sitat som tidligere var benyttet om jesuittene. En av de første som brukte det om jødene, var den store tyske filosofen Fichte, som Sverdrup uttrykte stor beundring for så sent som i 1812. «Jeg elsker Fichte», betror han sin venn Sibbern som er i Berlin. På Eidsvoll to år senere sier Sverdrup at jødene danner stat i stat.

Wergelands lesning har for øvrig vært omfattende. Han har kjent verker om jødernes historie fra Josephus til Holberg og Bastholm, men også vært godt orientert i Voltaire og Kant, fransk rasjonalisme og tysk idealisme. Og ennå er ikke Johann David Michaelis nevnt: på én gang Europas ledende ekspert på oldtidens hebreere og profilert motstander av borgerrett for samtidens jøder. Hans store trebindsverk *Mosaiske Ret* inngikk i lesningen til både Wergeland og Falsen.

Falsens forhold til jødespørsmålet

Falsen er den av de tre som har etterlatt seg det fyldigste materialet, og hans tusener av sider med håndskrifter gir et annet bilde av hans intellektuelle orientering enn det Francis Bull resonnererte seg frem til for 100 år siden basert på sitatene i hans trykte skifter: Voltaire, Michaelis, Schiller – men fremfor alle den beryktede skribenten Friedrich Buchholz fra napoleontidens Berlin.

Falsen følger Buchholz tett som tidsskriftsskribent, først i *Europäische Annalen* frem til han slutter å skrive der i 1812, siden i hans eget tidsskrift *Journal für Deutschland* fra 1815. Fra 1817 oversetter Falsen hele tretten av hans artikler i Den Norske Tilskuer, blant annet en rosende artikkel om den norske grunnloven. Som skribent-typer ligner de hverandre: De forholder

seg begge politisk til historien, historisk til politikken og journalistisk til alt.

For Falsen er utgangspunktet en lidenskapelig interesse for universalhistorie. Han leser Voltaires *Essai sur les Mœurs* på kryss og tvers, og i 1812 skriver han av Voltaires harde dom over de barbariske og hatefulle jødene. Foruten utdrag fra Voltaire og *Europäische Annalen* har han etterlatt seg fyldige opptegnelser om de gamle hebreere som er hentet fra Herder og tyske universalhistorikere som Schlözer og Eichhorn, ruvende intellektuelle som Sverdrup hadde pleiet vennskapelig omgang med i Göttingen.

I Falsens kopibok finnes det en rekke brev til hans faste bokhandler i København i perioden 1808–1818.

Frederik Brummer er mannen som stod bak den danske jødefeiden sommeren 1813. Boken han sender i front, er en oversettelse av Friedrich Buchholz' bok fra 1803, *Moses og Jesus*. Fra denne perioden, mest tro-

lig høsten 1813, finnes det et 100 siders manuskript som Falsen har forfattet.

Moses, eller Hebræerne til deres tilbagekomst til Canaan er en historisk skisse som har ligget ulest i 200 år. Derfor har heller ingen tatt den i betraktning i vurderingen av Falsens forhold til jødespørsmålet. Det fremgår av tittelsiden og av forordet at det ikke er snakk om en oversettelse, men et manuskript han har hatt til hensikt å utgi under eget navn og utlevere «til publicums dom».

Falsen har ikke tatt lett på sin bibelhistorie, men det er like klart at han ikke har slått seg til ro med den. Mosebøkens beretning er løpende korrigeret av en kritisk fornuft som har søkt fasiten hos antikkens og opplysningstidens profanskribenter, med konsulerende sideblikk til Michaelis, som jo hevdet at han hadde sett på hebreerne med Montesquieus blikk, et perspektiv Falsen har hatt sans for. Falsen har også lest Niebuhrs Arabiske reise for å innhente svar til sin

*«For Falsen er utgangspunktet
en lidenskapelig interesse for
universalhistorie»*

Jødiske historie av Ludvig Holberg. Her utroper Holberg jødene til det eldste av «navnkundigste» folk på jorden.

egen historiske fremstilling fra den berømte forskningsekspedisjon Michaelis hadde initiert.

Det er i innledningen han klarest formulerer sin posisjon. Der bruker han noen av de samme formuleringene om oldtidens hebreere som han bruker om samtidens jøder i 1817 når han skal begrunne innføringen av §2. I sin aktuelle omgang med historien er han tro mot det idealet Friedrich Schiller hadde trukket opp i sin tiltredelses-forelesning ved Universitetet i Jena sommeren 1789. Schiller sammenfatter det mosaiske paradokset i en setning som kunne ha stått som motto for Falsens Moses: «Nasjonens uverdighet og ryggesløshet kan ikke utslette deres lovgivers store bragd».

I *Jødiske Historie* (1742) – som Falsen selv oppgir blant kildene – utroper Holberg jødene til det eldste og «navnkundigste» folk på jorden, før motsetningen spikres opp i rask rekkefølge: De er de rikeste og de ynkeligste, de lydigste og de ulydigste, kjennetegnet ved gudsfrykt og ugudelighet. De er kort sagt og ifølge Holberg et folk som adskiller seg fra alle andre. Også hos Falsen kommer vi raskt til det som tradisjonen har fremstått som det potenserte paradokset. Ikke bare 'Guden i tiden', som Kierkegaard fremholdt som det store paradokset, men at 'Guden i tiden' er jøde. Poenget finnes formulert i et utall variasjoner, og det er selve omdreiningspunktet for jødespørsmålet i den kristne kulturen.

«Jødernes sanne karakter»

Christian Bastholm var en av Nordens ledende opplysningsteologer og hadde vært på høyden av sin åndskraft da han skrev *sin* jødiske historie ved inngangen til 1780-tallet. Han tilhørte den moderate rasjonalismen innen teologien. I et av de tematiske tilleggs-kapitlene i det siste bindet som kom i 1783, kort etter at debatten om jødernes borgerrett var blitt reist av von Dohm og Mendelssohn i Berlin, gir han sin forklaring på hvorfor jødene var utvalgt. Han sier der at Gud måtte velge en slekt til sitt folk som var ond nok til å ofre den Messias som var sendt for å frelse dem. En slik slekt var jødene. Falsen kommenterer passasjen i en note, ikke uten sarkasme. Problemet er ikke at jødene er fremstilt som et ondt folk, men forestillingen om at de er utvalgt:

Ikke kan jeg overtale mig til at troe, at den retfærdige Gud, den alvise styrer, for hvis blik intet er skjult, skulde, ved tilsidesættelse af alle andre, have udkvædet en nation til sin yndling, der, hvad deres national-charac-

ter angaar, ikke kan gjemme kreftene paa noget end paa moralitet, at han, det al-barmhjertige forsyn, skulde udelukkende have erkjendt en religion som sin, der aander det bittreste had mod hver den som ikke bekjender seg til den, som ikke kan bestaae uden ved total ødelæggelse af alt hvad der ikke hylder den.

«Falsens sitat fortsetter med å hevde at jødedommen bare kan bestå ved total ødeleggelse av alt som ikke hyller den»

Forestillingen om jødernes bitre hat mot alle som ikke hyller jødedommen, har han i sine ekserpter sitert etter Voltaires *Essai sur les Moeurs*, men Falsen var også i befatning med andre kilder som sa det samme, både nyere og langt eldre. I et nummer av tidsskriftet *Europäische Annalen* fra 1807 som Falsen i 1816 rapporterer at han har mistet ved utlån, står Buchholz' artikkel om jødereformen i Frankrike. Der oppsummerer han kort jødeproblemet og fremhever for det første ideen om en usynlig Gud som har «die Juden zum eine Lieblingsvolk erkhoen» – som kan oversettes med Falsen ord om at Gud skal ha «udkvædet en nation til sin yndling». Falsens sitat

fortsetter med å hevde at jødedommen bare kan bestå ved total ødeleggelse av alt som ikke hyller den, mens Buchholz' sitat fortsetter med at den jødiske idé gjør krav på totalt herredømme over alle folkeslag på jorden. Buchholz belegger påstanden om jødernes hat mot andre folkeslag hos den 'skarpsindige' romerske historikeren Tacitus: «Blant troende er de fastlåst i sin ærlighet, mot resten av menneskeheten er de fylt av fiendens hat.» Dette var og er jødernes sanne karakter, dypt begrunnet i den mosaiske lovgivningen, føyer Buchholz til. Moseloven har formet og forstenet jødernes nasjonalkarakter. Poenget er også sentralt i Falsens tekst, og hverken hos ham eller Buchholz står det i veien for beundringen av den store mannen som ga den samme loven.

Det er som en machiavelisk strateg i oldtiden at Moses har krav på beundring. Det er ikke en beundring det jødiske folket kan bruke til noe, når de gjennom 3300 år henger fast ved religiøse forestillinger som er innført ved et po-

litisk bedrag. Falsen kan beundre bedrageren, ikke de bedratte. Det kan også sies med et sitat han i ekserptene har skrevet av etter Schlözer: «At tvinge dumme Mennesker til at være Lykkelige, kaldes *at regjere dem*; de fleste Mennesker ere dumme, maae altsaa regjeres.»

Støpt til saltstøtter

Falsen er ikke ateist. Han er deist. Tilbedelsen av det høyeste vesen er en tidstypisk formulering som vi finner igjen både i den franske revolusjonskonstitusjonen og i Falsen og Adlers eget grunnlovskast. Det er ingen kristen trosbekjennelse, det er Kants gudspostulat som forutsetning for menneskets moralitet. Og det er nettopp denne moraliteten jødene mangler, ifølge Falsen som ikke er ukjent med Kant:

Hvad jeg for øvrig tror eller ikke tror, derfor skylder jeg næppe nogen Dødelig Regnskab, naar jeg opfylder hvad evnene paalægger mig, og respekterer det lands Cultus hvori jeg

opholde mig. Handler jeg efter morallovens forskrift, saa tror jeg at være Gud lige behagelig hvad enten jeg er muhammedaner, hedning, katolik eller lutheraner. Ikke kan jeg, fordi Moses ansaa det nødvendigt at bibringe Jøder den tro at han stod i umiddelbar forbindelse med guddommen, overtale mig til blindt at troe deres skribent paa hans blotte ord saamegen respekt jeg end bærer for ham baade som skribent og som lovgiver og som statsmand.

Han tar samtidig et oppgjør med de «dybsindige tænkere og store historieskrivere» som underkaster seg tradisjonen etter Moses og alt som kan kalles den hellige skrift, så totalt at de ikke nøler med å kalle alle som våger å vakle i troen, for spottere. Mosebøkene er med alle sine utilstrekkelige slutninger «et uskat-terlig værk», ifølge Falsen, men bare for den som vil studere Bibelen kritisk som historisk dokument:

«[...] at ville paatvinge os disse slutninger som tros- artikler, det ville forbyde os at belyse deres normer med fornuftens fakkell, det er ikke mere og ikke mindre end det at opløse al historisk kritik og at tilintet- gjøre al historie.»

Når Falsen sier at jødene bare kan være borgere der hvor jøder selv regjerer, sier han ordrett det samme som han sier i debatten med Glogau i 1817. At dette har vært et sentralt argument på Eidsvold, fremgår også av at Wergeland benytter den samme formuleringen i det fortrolige brev som ble skrevet umiddelbart etter debatten i konstitusjonskomiteen. Det er et helt avgjørende poeng i Falsens resonnement at jødene er bundet av en annen forfatning – for det er det jødedommen er: et religiøst, borgerlig og politisk samfunn. Jødene er støpt til saltstøtter av et separatistisk mesterverk av en forfatning. Den henger ved dem og de ved den. «Hans Vedhængenheit ved sine Fædres Love», sier Buchholz når han skal karakterisere jødens problematiske egenart. «Ikke saa man noget hænge saa fast ved sine fædres skikke og indretninger», sier Falsen i innledningen. «Næppe har han selv vidst, han, den kloge ægypter, at deres tro

paa hans skikk holdt seg i over 33 aarh.», står det litt lenger ut i teksten. Underveis i selve beretningen kommer han gjentatte ganger tilbake til egypteren Moses. Det er ingen tvil om at Falsen har vært fortrolig med den diskursen som 200 år etter Schiller fikk sin renessanse gjennom den tyske egyptologen Jan Assmanns bøker, Falsen kjenner litteraturen helt ned til den egyptiske historikeren Manethos optegnelser.

Falsen har i den grad tatt lærdom av Moses at hans ord om den israelittiske staten Moses vil etablere, til forveksling minner om tenkningen i Eidsvolls-grunnloven: «Det måtte så å si en ny slekt til, født og oppdratt under den nye tingenens orden, før man kunne våge å bringe nasjonen i samkvem med fremmede uten å være nødt til å frykte for at hele statsbygningen skulle styrte sammen.»

*«Mosebøkene er med alle sine
utilstrekkelige slutninger
«et uskat-terlig værk»*

Ingen arbeidsulykke

De tekstene som motiverte beslutningen om å nekte jødene adgang til riket, kan lest i sammenheng skape et helt overveldende inn-

trykk av at de var tidens tjenere, at det knapt fantes noe valg, at tidens ruvende autoriteter satte dem ute av stand til å ta et annet standpunkt. Uten å stå i fare for å tillegge dem et handlingsrom de ikke hadde, kan vi konstatere at det er feil.

Konstitusjonskomiteen og riksforsamlingen tok stilling til spørsmålet på en mer radikal måte enn man hadde grunn til å forvente av dem. Frem til Napoleon-krigenes slutt – det vil i praksis si til riksforsamlingen på Eidsvoll – gikk utviklingen stort sett jødene vei. Bestemmelsen på Eidsvoll er en del av en europeisk debatten, som fikk sine litterære skybrudd under jødefeidene i Preussen i 1803 og i København i 1813.

Det er meningsløst å forsøke å forstå den norske grunnlovsbestemmelsen uavhengig av disse pågående politiske, juridiske, teologiske og filosofiske diskusjonene i Europa. Beslutningstagerne kjente dem, og agerte på grunnlag av dem. Det spesielle norske vilkåret var at forbudet i Kristian 5.s norske lov fremde-

A, Om Statsformen og Religionen.

§ 1. Kongeriget Norge er et frit, selvstændigt, udeleligt og uafhængeligt Rige, forenet med Øverrige under een Konge. Dets Regjeringsform er indskrænket og arvelig monarkist.

§ 2. Den evangelist-lutherste Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme. Jesuitter og Munkeordener maae ikke taales. Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.

Jødeparagrafen, slik den ble presentert i 1814.

les var i kraft i sivillovgivningen, med de unntak man hadde funnet ønskelige for å sikre statens interesser. Det har gjort det lettere å sminke intoleransen ved å hevde som Grøgaard at man umulig kunne gjøre noen en urett ved å bevare en gammel tingenes orden; ingen måtte jo kastes ut. Eller som Wergeland når han sier at vi måtte da kunne få beholde en liten avkrok av kloden for oss selv.

At dette ikke var et opplyst standpunkt, var blitt gjort klart av kantianeren Conrad von Schmidt-Phiseldek som i et berømt foredrag i 1811 skjelner mellom jødene som gjester, innbyggere og borgere i kristne stater. Han er like uforsonlig jødefiendtlig som riksforsamlingen i spørsmålet om borgerrett, men det er jo faktisk ikke det spørsmålet som er oppe til debatt på Eidsvoll, det er spørsmålet om adgang til riket. Og i 1842 bruker konstitusjonskomiteen hans argumentasjon for gjestens universelle rettigheter mot paragrafen.

Jeg skal konkludere med ti punkter:

1: Paragrafen var ikke en arbeidsulykke grunnet tidsnød i en ellers liberal grunnlov. Den ble «vidløftig» diskutert og innført fordi den av konstitusjonskomiteen ble ansett som en del av fundamentet for Norges frie forfatning.

2: Hverken bøndene eller handelsstanden var ansvarlige for at den ble innført. Deres motstand mot jødene kan forklare hvorfor den ikke ble opphevet i 1842, men ikke hvorfor den ble innført i 1814.

«Det er meningsløst å forsøke å forstå den norske grunnlovsbestemmelsen uavhengig av disse pågående politiske, juridiske, teologiske og filosofiske diskusjonene i Europa»

3: Paragrafen var ikke bare en videreføring av Kristian 5.s norske lov, den innebar en skjerpelse. Det var forskjellige oppfatninger i riksforsamlingen om hva man hadde vedtatt 16. april, men den gamle

loven kunne ha vært videreført uten et grunnlovsforbud. Og som Frode Ulvund har dokumentert i sin nye bok, *Fridomens grenser 1814–1851*, ble den de første årene etter 1814 av de sentrale myndighetene praktisert under henvisning til at forbudet var absolutt.

4: Begrunnelsen for paragrafen var politisk og sekulær, ikke religiøs. Utestengelsen av jødene gis av Fallesen en religionskritisk begrunnelse. Forbudet rettet seg mot jødene som medlemmer av et separatistisk politisk, religiøst og nasjonalt samfunn, mot en 'stat i staten' og mot en handelskaste som ikke fremmet statens interesser og borgernes vel.

5: Adgangen rettet seg ikke bare mot troende jøder, men mot jødene som folk. En ikke-troende, sekulær jøde fra Berlin tilhørte den jødiske nasjon, og var like uønsket som en ultraortodoks rabbiner. Det var

et folk som ble utestengt. Og argumentasjonen ble hentet fra folkets historie.

6: Historien var fasit. Gjennom en gjensidig projisering mellom historiske studier og aktuelle anklager ble det etablert en felles forestilling om hebreerne i Egypt, israelittene i Kanaan, jødene i Palestina og den polske og spanske middelalder som gjorde samtidens jøder til spedalske gjester i det menneskelige felleskap av verdensborgere. I Falsens manuskript om hebreerne anvendes samme formuleringer som om samtidens jøder på Eidsvoll.

7: Innføringen av paragrafen innebar en radikal stiltingtagen i en debatt om jøders borgerrett som var blitt ført siden 1780-årene, og som riksforsamlingens fremste medlemmer kjente svært godt. Den danske jødefeiden i 1813 ble frontet med et angrep på jødene av en forfatter Falsen hadde fulgt tett, Friedrich Buchholz, og utgitt av hans faste bokhandler i København. Den samme debatten som bidro til at de danske jødene fikk sitt borgerlige fribrev 29. mars 1814, bidro til at de ble nektet adgang til riket i den norske grunnloven noen uker senere.

8: Til grunn for beslutningen lå forestillinger som utgjør kjernen i alt antisemittisk tankegods: Jødene er Guds yndlingsfolk. Jødene er ikke frie moralske individer. Jødene er bitre av hat mot alle. Jødene arbeider med å ødelegge alt som ikke hyller jødedommen. Jødene er grådige. Jødene er slu. Jødene er hensynsløse mot alle andre enn sine egne. Jødene er dyktige handelsfolk. Jødene bruker sin pengemakt til å nå sine mål. Jødernes mål er verdensherredømme. Jødene er samtidig kunnskapsløse, late, kulturelt tilbakestående, en rå hop, en horde av fattige som kan oversvømme landet. Jødene er en stat i staten.

9: Moseloven ble ansett som jødernes grunnlov. Den lot seg ikke forene med Norges frie forfatning. Falsen

hadde en dyp beundring for Moses. Her følger han en lang linje av opplysningsskribenter fra Montesquieu til Michaelis, Schiller og Buchholz: «Den kloke egypter» er en stor skribent, en genial statsmann og sin epokes største lovgiver, men enhver lov er tilpasset kulturnivået og sedene i folket den skal styre. «Den kloke egypter» forutså aldri at den usynlige guden han hadde skapt for å tøyte befolkningen og nå sine politiske mål, skulle slavebinde folket i over tre tusen år og gjøre jødene uegnede som borgere i andre stater.

10: Kildene til det vi anser som det verste ved paragrafen, er langt på vei de samme som kildene til det vi anser som det beste i Grunnloven. Voltaire inspirerte til kamp for tankefrihet og toleranse. Han inspirerte også til hat mot jødene. Begrunnelsen for å

utelukke jødene var opplysningstidens ideer om frihet og likhet, slik man finner dem blant engelske deister, franske rasjonalister og tyske idealister, men også hos en machiavellisk fritenker som Buchholz.

Mannen som skrev *Moses*

og *Jesus*, var samtidig mann for å skrive det prøysiske emansipasjonsdiktet.

Og kanskje er det dette som er den viktigste lærdommen vi kan trekke: at kilden til det beste i oss – som individer og som folk – kan ligge svært nær kilden til det verste. Det er heller ikke nok å kunne sin historie, om den er aldri så universell. For Falsen, Wergeland og Sverdrup var dét en vesentlig del av problemet.

*«Adgangen rettet seg ikke bare
mot troende jøder, men mot jødene
som folk»*

Henrik Wergeland var stolt av Eidsvollsverket, av Grunnloven og Norges frihet – men var betenkt over slangene som var skjult under vakre blomster i §100. (Tegning Roar Hagen).

Er slangene i §100 borte etter 200 år?

Nils E. Øy

Journalist, forfatter og dosent i journalistikk ved Høgskolen i Volda. Tidligere generalsekretær i Norsk Redaktørforening. Fra 2014, Leder for Norsk Pressehistorisk Forening.
nilsoy@online.no

«[...] i denne Paragraf med den lovende Begyndelse og Ende, og det troløse Indhold, var sat en blomsterdekt Kurv med levende Slinger i [...]»

Slik karakteriserte Henrik Wergeland ytringsfrihetsparagrafen i vår grunnlov da han på begynnelsen av 1840-årene skrev sin «Norges Konstitutions Historie». Han var da vel 30 år gammel og satt i stillingen som landets første riksarkivar.

Da han var 17 år, hadde hans familie flyttet til Eidsvoll, der hans far – Nicolai Wergeland (1780–1848) – skulle overta som sogneprest. Oppveksten her, sammen med farens deltakelse i Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814, preget selvsagt den unge Wergeland. Han uttalte i mange sammenhenger stolthet og glede over grunnlovsverket, over Norge og nordmenn – men begeistringen omfattet altså ikke ytringsfrihetsparagrafen.

Da han var 17 år, hadde hans familie flyttet til Eidsvoll, der hans far – Nicolai Wergeland (1780–1848) – skulle overta som sogneprest. Oppveksten her, sammen med farens deltakelse i Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814, preget selvsagt den unge Wer-

geland. Han uttalte i mange sammenhenger stolthet og glede over grunnlovsverket, over Norge og nordmenn – men begeistringen omfattet altså ikke ytringsfrihetsparagrafen.

I sitt verk om konstitusjonen klandret han juristen, den senere justisminister Christian Adolph Diriks, for å være mester for et elendig innhold i paragrafen. Wergeland mente at resultatet «kun maadeligt svarede til det juridiske Renomé, han nød i Forsamlingen», og fortsatte:

«I logisk og stilistisk Henseende er Paragrafen et slet konstrueret Bindingsværks Udskud til vort Frihetstempel»

I disse vaklende, betingende Sætninger mellem de smukt-lignende Begyndelses- og Slutningstirader er det synligt, at hans fine detaljerende Hoved har befundet sig i Forlegenhed mellem dets egen Mangel paa

Interesse for en reel Pressefrihed og Forsamlingens Overflod deraf.

... et slet konstruert Udskud

Wergeland påpekte at paragrafen verken sa noe om Grunnlovens forhold til den gamle «Trykkefrihedslov af 1799»¹ eller var tydelig og klar, og at den heller ikke var fri for motsetninger. Resultatet, mente han, ville bli at nordmenn i ytringsfrihetssaker var overlatt mest til domstolenes tilfeldige anskuelse.

I logisk og stilistisk Henseende er Paragrafen et slet konstruert Bindingsværks Udskud til vort Frihetstempel. Ordene 'Trykkefrihed bør finde Sted' staar vel pralende over Døren; og i Baggrunden lyser hin glimrende Slutning; men en af

¹ Trykkefrihedsforordningen af 27de September 1799.

Tagbjælkerne er (ligesom dannet af en gammelt rødmalet Kag) Anordningen af 17de² September 1799, og man maa vogte sig for at træde annerledes til end med Kattefjed, at ikke Gulvet skal synke under Foden og Taget briste over Hodet,

skrev Wergeland videre, før han avsluttet med kraftsatsen om de levende slagene i den blomsterdekede kurv.

Dokumentasjonen som Wergeland viste til, var den «Mængde Pressefølgelser, som fandt Sted i de første Frihedens Aar». Her hadde han, som sentral aktør i de fleste av samtidens debatter og som riksarkivar, det beste utsiktspunkt som tenkes kunne. Dertil var han selv også part i flere av tidens store rettssaker.

Den lange setning nummer to

Når Wergeland skrev om de levende slanger som lå gjemt i bestemmelsen, er det utvilsomt den lange andresetningen han tenkte på. Den lød slik, fra den var vedtatt i 1814 og helt til modernisering skjedde i 2004, som resultat av Ytringsfrihetskommisjons³ arbeid:

Ingen kan straffes for noget Skrift, af hvad Indhold det end maatte være, som han har ladet trykke eller udgive, med mindre han forsætlig og aabenbare har enten selv vist, eller tilskyndet Andre til, Ulydighed mod Lovene, Ringeagt mot Religionen, Sædelighed eller de konstitutionelle Magter, Motstand mot disses Befalinger, eller fremført falske og ærekrenkende Beskyldninger mod Nogen.

De mange slangene

Hvis jeg nå skulle ønske å identifisere og telle disse slangene, og det ønsker jeg absolutt, så vil min liste inneholde seks slanger:

- 1 ulydighet mot norsk lov
- 2 ringeakt mot religionen
- 3 ringeakt mot sedeligheten
- 4 ringeakt mot de konstitusjonelle makter
- 5 motstand mot maktenes befalinger
- 6 fremføring av ærekrenkelser

2 Her er en trykkfeil, skal være 27de September 1799.

3 NOU 1999:27 «Ytringsfrihed bør finde Sted».

Cellene i det nybygde Botsfengselet ønsket velkommen ærekrenkere og andre forbrytere i trykt skrift fra starten av 1850-tallet. (Illustrasjon fra Skilling-Magazin 7.2.1852).

Første setning i paragrafen ble allerede fra første stund tolket som et klart og direkte forbud mot forhåndssensur av trykt skrift, mens etterhåndssensur kunne bestemmes på de områder som ble listet opp i andre setning. Som en ledestjerne kom deretter tredje setning om at frimodige ytringer var tillatt for alle.

Wergeland skrev at det kom en «mengde pressefølgelser» allerede i de «første frihetens år», og den første kunne knapt kommet raskere enn den gjorde. Trykksverten på de mange grunnlovstrykkene var knapt tørr i 1814 før Statsrådet selv – på grunn av kong Kristian Frederiks sykmelding etter Moss-konvensjonen – undertegnet ordre om å åpne den første ærekrenkelsessak i den nye nasjonen.

Kritisk om Kattekrigen

Det var kjøpmann Hans Chrystie d.y. (1793–1877) i Moss, som allerede 19. august – fem dager etter

fredsavtalen mellom Norge og Sverige var inngått – skrev et leserinnlegg som ble sendt til Christiania Intelligentssedler. Innlegget ble trykt 16. september. Chrystie satte ord på det mange var opptatt av, etter den svake norske innsatsen i den 19 dager lange «Kattekrigen»⁴ mot Sverige, nemlig en katastrofalt dårlig organisering av forsyninger til de norske tropene. Han mente at dersom vi mente alvor med å forsøke å forsvare vårt land, så måtte de ansvarlige for forsyningene skiftes ut. Ordlyden som de ansvarlige mente var krenkende, var denne:

Den nærværende Commissariats-Commission maatte forbedres, ved at besættes med Mænd, som have Kundskab nok til at beklæde denne viktige Post.

Kritikeren ble dømt i Moss bythingsret i januar 1816 til å mortifisere det påklagde utsagn og betale sakskostnader, men ble frifunnet for straffekrav. Både aktor og Chrystie anket avgjørelsen til Akershus stiftsoverrett. Her ble mortifiseringen fastholdt og Chrystie dømt til å betale 50 speciedaler til Moss fattigkasse, i tillegg til sakskostnadene. Saken endte i Høyesterett i mai 1817, og der ble Chrystie frifunnet. Hvorfor vet vi ikke, for på den tiden var det hemmelige voteringer i Høyesterett⁵, men kanskje var det noen i vår øverste domstol som la vekt på den ferske §100?⁶

Chrystie-saken var altså den første av «presseforfølgelsene» som Wergeland skrev om. Saken var ikke rettet direkte mot et presseorgan, men i en tid der de aller fleste skrev anonyme innlegg, var det tilfeldig om saken ble reist mot forfatteren eller mot redaktøren.

To saker i Nationalbladet

Ennå mens Chrystie-saken ble behandlet for domstolene, kom flere saker direkte mot én redaktør, nemlig bokhandler Hans Anton Hielm, som fra juni 1815 utga det opposisjonelle Det Norske Nationalblad. Den 11. september sto en anonym artikkel om «slumrende Politie- og Justits-Væsen» på trykk, og 28. september en annen anonym artikkel med noen kritiske synspunkter til et forslag om nye regler for landets Høyesterett, og som «[...] høist uretfærdig har bebyrdet Advokaternes Embede». I og med at dette forslaget hadde passert statsråd, mente departementet at kritikken var krenkende ikke bare for sorenskriveren som laget forslaget, men også for kongen og regjeringen!

«Kritikeren ble dømt i Moss bythingsret i januar 1816 til å mortifisere det påklagde utsagn og betale sakskostnader»

Justisminister Diriks beordret da at redaktøren skulle innkalles til politiforhør for å få opplyst hvem som var forfattere av artiklene. Det er uklart hvordan det ble klarlagt at kjøpmann

Christen Grønnerup i Holmestrand var forfatter av den første, men han ble snart tiltalt for ærekrenkelse av justismyndighetene. Like snart ble redaktør Hielm tiltalt for den andre artikkelen, ettersom han ikke ville oppgi forfatterens navn. I begge tilfeller ble det frifinnelse etter flere rettsrunder. I Grønnerups tilfelle skjedde det i Høyesterett etter 1818, etter hele sju rettsrunder i ulike domstoler.⁷

Redaktør Hielm ble ellers gjenstand for et utall straffesaker i årene som fulgte, med fellende dom i noen få saker⁸, men frifinnelse i de fleste. Likevel måtte han, i pakt med tidens praksis, ofte selv betale sakskostna-

7 Grønnerup oppsummerte hele rettsfarsen i en artikkel i Nationalbladet 7. juli 1818.

8 I 1820 ble Hielm dømt for ærekrenkende omtale av den «Norske Armee og Officerer», fremsatt i en anonym artikkel med omtale av nordmennenes tilbaketog i krigen i 1814. Saken avfødte følgende anonyme spørsmål i avisen: «Burde ikke den hele Norske Armee – for at kunne virke med mer concentreret Mod – strax sættes paa Feldtfod, for i 1820 at være vissere paa Sejeren i det fortvivlede Angreb af 12000 Mand paa – en Boghandler?»

4 Kattekrigen ble brukt også i samtiden, fordi man sammenlignet norske troppers stadige tilbaketrekning med katten som trekker seg tilbake fra vann.

5 De hemmelige voteringene opphørte i norsk Høyesterett i 1865.

6 Vil du lese mer om «Trykkefriheds-Actionen» mot Christie, kan du gjøre det på www.ytringsarkivet.no

dene også for det offentlige. I 1821 kom to skarpe angrep mot synspunkter som Christian Magnus Falsen⁹ hadde fremmet, og som igjen ble tatt som krenkelse av kongen. I den ene saken ble han idømt 14 dagers fengsel, som var en formildende dom sammenlignet med at stiftsoverretten hadde dømt ham til landsforvisning!¹⁰ I den neste saken ble han frifunnet for videre tiltale, etter at han oppga sin bror, regjeringsadvokat Johan Anton Hielm, og en student som forfattere av deler av de påklagde artiklene. Broren ble suspendert og senere avskjediget som regjeringsadvokat.¹¹ Det Norske Nationalblad ble fratatt portonedsettelsen som det var avhengig av, og måtte nedlegges i 1823.

Våpen mot bønder på tinget

Det skulle vise seg at «yttringsmisbruk» også egnet seg som effektivt instrument for å hindre eller blokke valg på stortingsrepresentanter. Valgreglene utelukket nemlig valg av personer som sto for retten i straffesak. Rett nok sørget Høyesterett som oftest for å holde grunnlovsfanen høyt i siste instans i den første tiden, men da var ofte valget tapt eller stortingssamlingen forbi.¹² Det skyldtes for en stor grad det som Wergeland hadde påpekt, nemlig at §100 ikke klargjorde noe om forholdet til forordningene fra før 1814 og de mange mulighetene som lå der til å trekke folk for retten.

Det synes som det var tidlige utslag av konflikten mellom embetsmenn og bønder som slo ut i disse første sakene. Det var særlig tre sterke talsmenn for

bøndene som embetsstanden var spesielt kritiske til.

Halvor Hoel fra Hedemarken var eier av en av de største gårdene der. I tillegg var han en høvding i bygda, samtidig som han hadde noe boklig lærdom. Han var en svoren fiende av embetsstyret og var også tidligere forsøkt satt på plass gjennom straffesak for alvorlige forhold, men ble frifunnet «for videre tiltale» i 1807. Da han i 1815 ble valgt inn som andre-representant fra Hedemarken, ble en avskrift av den gamle dommen innlevert til fullmaktskomiteen. Juristene i komiteen erklærte at Hoel likevel kunne møte, men da saken kom til avstemning, ble han utestengt med 57 mot 26 stemmer.¹³

Niels Truelsen Broe fra Stavanger Amt, som også møtte på tinget høsten 1814 og der talte for at bøndene måtte bli bedre representert, fikk to ganger i 1815 reist straffesak mot seg. Den andre saken ble reist av departementet fordi han skulle ha opptrådt utilbørlig overfor amtmann Krog ved et allmueemøte i Skudeshavn 30. januar 1815. Saken pågikk så lenge at da Stortinget ble samlet i juni–juli 1815, ble Broe nektet å ta sete. Da saken kom for retten i april 1816, viste det seg at både Broe og tre andre som var tiltalt, måtte frifinnes. Da aktor dessuten ville straffe dem etter Kristian Vs norske lov, mente retten at dette var så grovt at aktor ble bøtelagt og selv måtte betale sakskostnadene.¹⁴

Hans Andersen Barlien fra Trøndelag, som ble innvalgt på Stortinget i 1815, ble effektivt isolert der da han som eneste bonderepresentant ble valgt inn i Lagtinget. Her ville han «sitte som et rent Nul», skrev slottsprest Pavel i sin dagbok. Ved stadige straffesaker mot ham i årene etterpå ble han hindret i gjenvalg til Stortinget, selv om også han til syvende og sist ble frikjent. I 1837 emigrerte han til Amerika, der

*«Det var særlig tre sterke talsmenn
for bøndene som embetsstanden var
spesielt kritiske til»*

9 Falsen var i utgangspunktet kritisk til bruk av 1799-forordningen i de første injuriersakene, ettersom han mente forordningen for en stor del var satt ut av kraft gjennom Grunnloven. Etter hvert modererte han seg og ble av opposisjonen i 1821 regnet som «Unionsvenn».

10 Dom i Høyesterett 7.11.1822.

11 Dom i Høyesterett 24.1.1823, se også Morgenbladet 20.11.1822.

12 Eksempler på dette er prosessene mot Hoel, Broe og Barlien som omtales nedenfor.

13 Stortingsforhandlinger 1815, side 23 og 33.

14 Det Norske Nationalblad, af blandet Indhold, 31. mai og 6. juni 1816.

han døde fem år senere.¹⁵

Sakene mot Statsborgeren

Trykkefrihetssakene fortsatte i 1820- og 1830-årene og kulminerte med en rekke straffesaker mot redaktør Peder Soelvold i Statsborgeren i årene 1831 til 1835. Dette året gikk han på en rekke nederlag som endte med at han to ganger på kort tid ble dømt æreløs, som såkalt «tremarksmann».¹⁶ Til slutt måtte han forlate redaktørkrakken.¹⁷

På den tiden var arbeidet med å skape en ny norsk straffelov godt i gang. En kommisjon ble nedsatt i 1828 for å lage utkast, men indre uenighet og innvendinger fra kong Karl Johan forsinket framdriften. Likevel var det tegn som tydet på at Trykkefrihedsforordningen af 1799 omsider var i ferd med å miste sin kraft. I 1837 ble for eksempel bokhandler og redaktør John Dahl i «Den Constitutionelle» frifunnet for plikten til å levere eksemplar av avisen til politimesteren, før det ble distribuert til andre, slik det var fastsatt i forordningen av 1799.¹⁸ Samme år var et nytt lovforslag fremlagt, men den nye Criminalloven ble først vedtatt av Stortinget i 1842.

Det representerte et tidsskifte i vår rettshistorie, og få år senere – i 1845 – døde Wergeland.

Nye slanger i Criminalloven

Men den som tror at slangene dermed var døde, må tro om igjen! Hadde Wergeland opplevd Stortingets behandling av forslaget til den første norske straffelov, ville han oppdaget stadig flere slanger. Criminalloven, som enkelte hadde forventninger til når det

gjaldt å fjerne alle rester av lover og forordninger fra før 1814, kom til å undergrave §100 ytterligere – og 1799-forordningen skulle fortsette å spøke i norske domstoler ...

Innholdet i Criminalloven når det gjaldt ytringer, var for en stor del enten videreføring av tidligere praksis eller direkte henvisning til at gamle regler fortsatt skulle gjelde. I forhold til grunnsetningene i §100 ble det nå fastsatt at også sanne ærekrenkelser og fornærmelser kunne straffes, og det samme gjaldt ærekrenkelser selv om de var fremsatt i god tro.

Jonas Anton Hielm, som opptrådte i sin siste periode som stortingsrepresentant da Criminalloven ble vedtatt, leverte et lengre skriftlig votum med protester mot ytterligere undergraving av grunnloven:

Imidlertid har man allikevel fundet Udveie til, under navn af Fortolkning, at vedligeholde de odioseske Undtagelseslove mod Pressen; – og det nu under Behandling værende Criminallovs Udkast forøger disse, endog med nye.¹⁹

Ulydighet mot lovene

Som dokumentert foran var det ikke vanskelig å få

reist en straffesak ved å finne på et eller annet lovbrudd. 1799-forordningen var full av slike muligheter i sine 28 detaljerte paragrafer, og selv den minste argumentasjon mot en eller annen øvrighet eller øvrighetens bestemmelser var fort en handling som innebar ulydighet eller oppfordring til det samme. Det var ikke alltid like presist formulert hvilke alternativ som tiltalene var bygget på, men ulydigheten var eksempelvis fremme i sakene mot Hoel og Barlien, og også i saker mot Soelvold i Statsborgeren.

Ringeakt mot religionen

Innholdet i begrepet *ringeakt* er vel nærmest ukjent i våre dager, men betød at man eksempelvis opptrådte

«Hadde Wergeland opplevd Stortingets behandling av forslaget til den første norske straffelov, ville han oppdaget stadig flere slanger»

15 «Hans Barlien. En norsk bondefører», av O. S. Aavatsmark, Trondheim 1914.

16 Tre mark sølv var en gammel injuriestraff etter Christian Vs lov, som besto helt til 1842. Den innebar at man var stemplet som løgner, ikke var vernet mot injurier, ikke kunne ha offentlig vern eller bli begravd av presten.

17 Wilhelm Støren Munthe «Statsborgeren og Peder Soelvold», Kristiania 1907, side 87ff.

18 Dom i Høyesterett 25. juli 1837.

19 Stortingsforhandlinger 1842, Lagthinget 8de Juni, side 435

med eller omtalte noe med forakt, til forhånelse eller nedbrytende av tiltro.

Ringeakt mot religionen var nevnt som det første av ringeaktalternativene i §100, men det ser ut som det gikk noen år etter 1814 før noen skulle bli straffet for dette. Forordningen fra 1799 fastsatte i §5 at den som «sigter til at nedbryte Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Siels Udødelighed» skal straffes med landsforvisning fra tre til ti år. Lovbudet ble videreført i Criminallovens 8. kapittel §1 med «Den som forhåner eller bespotter Guds hellige Ord eller Sakramenter, eller i øvrig drive Spot med Statens offentlige Religion, ansees med Fængsel eller Bøder, men hvis det sker i trykt Skrift, med Fængsel eller Strafarbeide i femte Grad». I neste paragraf ble det også fastsatt straff for den som «forarger dem som bekjende sig til en anden end Statens offentlige Religion» og oppholder seg i riket.

Christie Legeme opædt

Det er hevdet at blasfemisaken mot Marcus Thrane i 1850 var den første i Norge etter at vi fikk Grunnloven i 1814, men før den tid var i alle fall Abraham Clausen Obsteland fra Agder idømt 28 dagers fengsel for gudsbespottelige og forargerlige ytringer. Ifølge rettsboken sa han om nattverden at «dersom det havde været Christi Legeme som uddeelttes, saa havde han været opædt mange Gange». Videre skulle han ha sagt at Jesus ikke var Guds sønn, men en lausunge som en romersk soldat var far til.²⁰

Før saken mot Thrane ble også Rasmus Pedersen Berg i 1836, Iver Dørum i 1837 og Berthel Rasmussen Røisland i 1846 dømt i Høyesterett for gudsbespottelser. Thrane selv ble frikjent da hans historie om bonden som utkledd som prest ga sakrament og «sur Øll for Vin» ble behandlet i Høyesterett i 1850.²¹

Senere har vi fått blasfemidommer blant annet i forbindelse med sameopprøret i Kautokeino i 1852, under metodistvekkelser i Fredrikstad samme år og

Dagbladets tegner, Gösta Hammarlund, ble anmeldt for blasfemi av NS-biskopen i Oslo i 1943, Lars Frøyland. Anmeldelsen ble henlagt av politiet, da tegningen viste seg å bygge på en gammel Engstrøm-vits. Tegningen sto i Dagbladet 25. mars 1943, i anledning Maria Bebudelsesdag.

i 1854 og mot Jacob Wulfsberg og Peder Hansen Brandvold for trykking og spredning av såkalt «himmeibrev» i 1855.

Vårherre tog sig en Blund

I 1879 ble redaktøren for satirebladet Bakkus, Theodor Julius Løvstad, idømt 40 dagers fengsel for gudsbep-

²⁰ Dom i Høyesterett 21. mai 1834.

²¹ Dom i Høyesterett 20. september 1850.

Arnulf Øverland skapte stor oppmerksomhet og sirkus rundt blasfemiforbudet da han ble stilt for retten for sitt foredrag «Kristendommen – den tiende landeplage». Han ble frifunnet i Eidsivating lagmannsrett 25. mars 1933. (Annonse fra forlaget i 1933).

spottelig dikt «Gud, Verden og Mennesket». Her stod det blant annet at «en Ettermiddagsstund [...] tog Vårherre sig en Blund» og at «han skulde som en Flaskepuster blæse Liv og Luft igjennem Adams Næse». Løvstad ble også dømt for å ha trykket opp på nytt et 100 år gammelt arbeid av den norsk-danske forfatter P. A. Heiberg; «Kjøbmandens Katekismus». Løvstad fikk 60 dagers arrest²² i byretten, men straffen ble i Høyesterett skjerpet til 40 dagers fengsel på vanlig fangekost.²³

Spesiell er en dom fra Fredrikstad i 1882, der landhandler Sigvardt Olsen i Borge ble dømt til bot og 20 dagers fengsel på vann og brød for blasfemi. Han hadde strøket over ordet «religion» tre steder i

sønnens karakterbok og et sted tilføyd ordene «Skit i den». Sognepresten skal ha vitnet om at Olsen hadde «gjort sig til af at være Fritænker».²⁴

Den seneste kjente dom for blasfemi i Norge fikk Arnfred Olesen i Bergen i 1912, for artikkelen «Den store humbug, de «kristnes» julehelg», i bladet «Fritenkeren».²⁵

*«straff for den som «forarger dem som
bekjende sig til en anden end Statens
offentlige Religion»*

Det skal ikke forbigås at Arnulf Øverland ble tiltalt for blasfemi etter sitt foredrag om «Kristendommen – den tiende landeplage», i Studenter-samfunnet i ja-

nuar 1933. I Eidsivating lagmannsrett ble han imidlertid frikjent, etter at bare seks av lagrettens ti medlemmer ville dømme ham for blasfemi. Det var én stem-

²² Arrest var en mildere form for straff enn fengsel
²³ Norsk Retstidende 1880.

²⁴ Fredriksstads Tilskuer 6. juli 1882.

²⁵ En oversikt over blasfemisaker finnes i Ronnie Johanson «Blasfemi – en antologi», Lanser forlag, Oslo 1989.

De kan gå med Deres mannfolk. Jeg beslaglegger Albertine. Justisminister Aimar Sørensen til forfatteren Arne Garborg som utga romanen «Mannfolk» samme år. Mange i samtiden mente at det var større grunn til å beslaglegge Garborgs bok, enn Krohgs. (Karikatur i Vikingen).

me for lite. Det skal heller ikke forbigås at Stortinget året etter faktisk innskjerpet straffeloven §142 om blasfemi, som fortsatt står slik i vår gjeldende straffelov. Denne slangen lever helt fram til ny straffelov av 2005 omsider blir satt i kraft.²⁶

Ringeakt mot sedeligheten

Dette ble åpenbart regnet som noe av det minst kriminelle man kunne foreta seg i trykt skrift. Ifølge §9 i 1799-forordningen skulle forfatteren til skrift der «Sædelighed og Blufærdighed krænkes» straffes med fengsel på vann og brød, fra fire til 14 dager. Det er likevel uklart om det er dette som er årsak til at første eksempel i denne kategorien kommer så sent som i 1885, men det skyldes kanskje helst at mange mindre saker er passert under radaren.

²⁶ Etter vedtak i statsråd 13. mars 2015 skal den nye straffeloven tre i kraft 1. oktober 2015.

I november 1885 utkom en såkalt «fortale» til Hans Henrik Jægers «Fra Kristianiabohemen», som også ble beslaglagt da selve romanen kom fra trykkeriet i desember måned. Jæger fikk 80 dagers fengselsstraff i byretten i romjulen, men Høyesterett satte denne ned til 60 dagers arrest. Da han forsøkte å trykke og utgi boken på nytt, fikk både han og boktrykkeren 150 dager arrest og 1600 kroner i bot.

Jægers verk må ha inspirert telegrafisten og journalisten Ole Beinigen fra Karmøy. Han fikk i hvert fall beslaglagt sin roman «Kristiania Bohêmen paa eventyr. En promenade paa Karl Johan og dens følger», utgitt under psevdonymet Olaf Bernick i 1886. Utgiveren, bokhandler Magne Askeland, fikk en bot på 200 kroner i Kristiania byrett 18. juni 1886 for brudd på Criminalloven kap 8 §3, samt 1600 kroner for overtredelse av §21 i 1700-forordningen. Straffen ble i Høyesterett satt ned til 25 kroner. Forfatteren

ble senere arrestert i Sverige og bøtelagt i Kristiania byrett, med stempellet «usømmelig skrivemaate».

«Albertine» beslaglagt

Rettsfarsen mot Christian Krohg og hans «Albertine» startet også i 1886. Boken forelå trykt mandag 20. desember, og dagen etter ble den beslaglagt. For lukkede dører ble Krohg dømt i byretten 10. mars 1887 til bot på 200 kroner og sakskostnader, men anket straks til Høyesterett. Også i rikets øverste domstol ble dørene lukket den 18. oktober samme år, men hva myndighetene ikke hadde ventet, var at Krohgs forsvarstale i retten ble trykt samme natt i Verdens Gang i 10 000 eksemplarer. Nå skulle avisen også beslaglegges, men politiets håpløse jakt resulterte bare i 200 beslag. For dette ble Krohg bøtelagt med ytterligere 400 kroner.

Nå var åpenbart en demning brutt, for stadig flere «usømmeligheter» ble trykt. I hovedstaden begynte bladet «Mikkel» å utkomme med sine pikante historier i 1887. Bladet hadde en svensk kriminell som – antakelig fiktiv – redaktør for å ta seg av påkommende soning i fengsel.²⁷ En artikkel i bladet om prevensjonsmidler var antakelig en direkte foranledning til at Stortinget i 1891 vedtok forbudet mot offentlig prevensjonsveiledning, som et tillegg til blasfemibestemmelsen i criminalloven.

Enda en inspirert vestlending, Jon Flatabø fra Hardanger, som da var redaktør for «Morgengryet» i Kristiania, utga «Kristiana-Romanen» i 1891. Boken ble beslaglagt av politiet som farlig for den offentlige moral. Dom falt i Høyesterett i 1892, der rikets øverste domstol særlig pekte på følgende setning på side 32: «Grove elskovssprøit i Slotsparken paa bænke, unner Trær og paa gressvaallen.»

Ringeakt mot de konstitusjonelle makter

Kritikk mot konstitusjonen og dens makter – og motstand mot deres befalinger – var en særdeles stor slangekurv på 1800-tallet. 1799-forordningen opp-

Bladet *Mikkel*, «organ blandt andet for den frie kjærlighed», forbrakte mange redaktører i løpet av bladets levetid i 1887–1888. På denne karikaturen av Jan Lunde er det redaktør Jonas «Svensken» Jahnsen som igjen må vandre i kasjotten.

stilte for eksempel dødsstraff for den som i trykt skrift talte for endring i regjeringsformen, «Opstand imod Kongen», eller å motsette seg «Kongens Befalinger». Landsforvisning og livstidsstraff kunne ventes for den som «forhaaner eller søger at udbrede Had og Misnøie imod disse Rigers Constitution, eller imod Kongens Regiering, enten i Almindelighed eller i enkelte Handlinger», og den som i trykt skrift sprer «løgnagtige Beretninger om nogen vigtig Deel af Statens Tilstand eller om Regieringens Beslutninger og Foranstaltninger», skal dømmes til arbeid i «Forbedringshuset» i fra to måneder til to år.

Ettersom domstolene aldri kom til at disse forordningene var opphevet gjennom Grunnloven, var mulighetene nærmest uendelige når det gjaldt å reise straffesak for kritikk mot «øvrigheten» og «overøvrig-

²⁷ Haakon B. Nielson «Byoriginaler», Cappelen, Oslo 1966, side 44.

heten». Og selv Høyesterett senket grunnlovsfanen når opprørske krefter gikk løs også på norske institusjoner som Stortinget og Høyesterett selv.

Mot Høyesterett i 1850

Ringeakt mot Høyesterett ble pådømt første gang i forbindelse med at tre forskjellige aviser kritiserte en dom fra rikets øverste domstol i 1849, og som opprørte mange. Saken gjaldt kapteinløytnant J. G. Sigholt, som ble dømt til seks måneders tvangsarbeid og tap av sitt embete i marinen i en sak der han hadde forsøkt å ta igjen mot mobbing fra kolleger. Dagen etter at han fikk dommen, tok han sitt liv.

Redaktør lens Steenberg i avisen «Nordstjernen» i Stavern (senere «Gjengangeren» i Horten), redaktør Godtlieb Tischendorff i Drammens Adresse og redaktør Georg Hammerstein i «Frederikshalds Budstikke» brakte alle tre artikler med kritikk av dommen. Steenberg skrev om den «Skamplet som var sat paa ham (Sigholt) ved Fru Justitias kolde Jernklør». Tischendorff skrev at rettens medlemmer fortjente å bli satt under Riksrett og straffes etter ansvarlighetsloven med bøter inntil 100 speciedaler, og Hammerstein skrev at «Retfærdigheten slagtes og nedlægges i Høiesterets Salttønde». Alle tre anket dommer de fikk mot seg i underrettene, og dommerne i Høyesterett mente dermed at de var inhabile. Vi fikk dermed det første tilfelle av en sette-Høyesterett, som siden er kalt «Pressens Høyesterett».

Denne spesielle domstolen avsa sine dommer i november 1850, og straffen ble opprettholdt for alle tre redaktørene.²⁸ Både saksanlegg og gjennomføring av Høyesteretts stilling møtte til dels sterk kritikk, og selv Morgenbladet spanderte stor spalteplass til kritiske røster.

Mot Stortinget i 1851

Teologistudenten Oluf Large Broch var midt på 1800-tallet en aktiv samfunnsdebattant i hoved-

stadens aviser og utga også flere mindre bøker. I 1850 utga han et skrift som han kalte «Antisekosis» og det tok ikke lang tid før han ble innkalt til forhør, for blant annet å forklare seg om følgende:

Desuden taler Erfaring noksom i denne Henseende; saaledes er jo det norske Storthing bleven en Planteskole for de frækkeste Laster. O! at man dog maatte indsee, at Friheden er intet Andet, end den maskerede Djævel! Den Fordærvelse der udbreder sig hos en Nation fra et saadant Djævledyrkelsens Brændpunkt, som vore Storthing i den senere Tid have været, er græsselig, og det er ubegripeligt, hvorledes Præster med frelst Samvittighed kunne deeltage i deslige Forsamlinger, naar man betænker, hvorledes det aldeles ubetinget heder: 'Du skal ikke findes i de Rygesløses Forsamling.'

Broch ble dømt for ringeakt mot de konstitusjonelle makter (Stortinget) og ble belønnet i Høyesterett med 60 dager i arrest, som etter datidens straffeutmåling skulle være en mildere straff enn de 40 dagers fengsel «paa sædvanlig Fangekost», som var straffen han fikk utmålt i underrettene.²⁹

Mot Stortinget i 1855

Hans Møller i Moss, en innflyttet svenske fra Skåne, ble i 1855 dømt for å ha agitert for opprør eller oppstand, under thranitternes centralmøte i Kristiania i juni 1851. Myndighetene hadde folk utplassert i salen som protokollerte hva deltakerne sa, og fra Møllers munn ble det notert at «Vi bør oppløse Stortinget. Ingen er dertil nærmere». Møller fikk straff på seks måneders straffarbeid i underrettene, men straffen ble i Høyesterett nedsatt til 30 dagers fengsel på vann og brød. Møller selv hevdet at han må ha blitt misforstått med sin brytning på svensk, idet han skal ha sagt «oplyse», ikke «opløse» – og kanskje vant han gehør for dette under Høyesteretts behandling. I alt 149 personer ble stilt for retten etter møtet i 1851, og 123 av dem fikk sine dommer behandlet i Høyesterett.³⁰

29 Dom i Høyesterett 7. februar 1851.

30 Historien om Møller ble fortalt av Oddvar Aasen under seminaret 22. oktober 2014. Høyesterettsdommen er gjengitt i Norsk Rettstidende 1855, s 433 ff.

28 Norsk Rettstidende 1850, side 735 og side 742.

Annonse for bladet «Rodhuggeren», «Republikansk Ugeblad». Bladet utkom i årene 1887–88 og fortsatte som «Folkets Røst», radikalt folkeblad, men det stoppet da etter bare én utgave. (Annonse i Social-Demokraten 8. mars 1888).

Mot Kongen i 1881

Nikolai Julius Sørensen var en allsidig engasjert mann, blant annet som jurist, journalist og folkehøgskolemann. Han var 28 år gammel da han i 1878 startet Østlands Tidende i Fredrikstad, med seg selv som redaktør fra starten av. Han var kritisk til statskirken, presteskapet og monarkiet, og ble regnet som svært radikal blant de konservative i byen. Det bekreftet han ikke minst da han i sin avis publiserte et dikt med følgende innledning:

Kongedømmets Purpur bremmet
er med Blod som Bøddelkaapen,
Fengselskvalme Kongen følger
og dens Dødslugt fylder Luften.
Fængsel, Blodbad er det Offer
Kongedømmet alltid kræver,
af den Offerdamp det lever
- det er Kongepoesi! –

For dette diktet, enda et dikt og tre artikler ble han i Fredrikstad byrett dømt til 60 dagers arrest for ringeakt mot de konstitusjonelle makter, det vil si Kongen selv. Sørensen hevdet at han hadde enevoldskongene i tankene da han skrev diktet, men dette ble avvist både i byrett og senere i Høyesterett.³¹

Mot Høyesterett i 1889

Det var likevel ikke den eneste gangen Høyesterett reagerte på ringeakt i trykt skrift. I 1888 ble redaktør Axel Th. Bergersen, som redaktør av bladene «Mikkel» og «Rodhuggeren», dømt for ulovlig innhold i hele sju artikler i disse to bladene. Dels var det brudd på bestemmelsen om ringeakt mot sedeligheten, og dels på bestemmelsen om ringeakt mot de konstitusjonelle makter, som i dette tilfellet blant annet gjaldt Høyesterett. Redaktøren anket den fellende dommen i Kristiania byrett, og dermed måtte det utpekes en ny spesiell Høyesterett til å behandle ankesaken – som selvsagt endte med at redaktøren ble dømt i 1889 til ti dagers fengsel, fikk 100 kroner i bot, måtte betale sakskostnadene, og fikk alle bladene beslaglagt.³²

31 Dom Fredrikstad byrett 28. januar 1881, Høyesterett 7. juli 1881.

32 Dom i Høyesterett 24. mai 1889.

Mot Kongen og Stortinget i 1889

Den 26 år gamle jusstudenten Andres Schaft ble i 1889 tiltalt for å ha vist ringeakt mot de konstitusjonelle makter, og i denne saken både mot Kongen og Stortinget. I et innlegg i Social-Demokraten hadde han protestert mot det han mente var politiets brutale hindring av en arbeiderdemonstrasjon på Tullinløkken. Han oppfordret arbeiderne til å «vende de mægtige i Samfundet Ryggen med Foragt. Vis at I ser med Haan paa Eders saakaldte Fedreneland, se med Haan paa det Storthing, som træder Eder under Fødder».

Han skrev dessuten at i spissen for fedrelandet «er en stakkels falleferdig Kongetrone». Han ble ikke hørt med at han mente at arbeiderne skulle se med likegyldighet på Stortinget, eller at han ytret seg generelt om kongetroner og ikke bare den norske, og heller ikke med at lignende ytringer hadde selveste Morgenbladet kommet med etter riksrettssaken, uten at det ble noen tiltale. Byretten dømte studenten til arrest i 50 dager og til å betale sakskostnader, og dommen ble stadfestet av Høyesterett.³³

Gammel og ny straffelov

Mot slutten av 1800-tallet kom det også nye slanger inn under blomsterkurven i §100. I juni 1889 gjorde Stortinget en tilføyelse til Criminalloven 17. kapittel §8 om at den som «krænker Privatlivets Fred ved uden paaviselig agtverdig Grund at give offentlig Meddelelse om personlige eller huslige Forhold», straffes med bøter eller fengsel. Samtidig ble reglene om ærekrenkelser skjerpet ved at de ble gjort straffbare når de ble fremmet i «utilbørlig form». I forarbeidene ble det uttalt at §100 ikke var til hinder for slik lovgivning, fordi Grunnloven tok sikte på å beskytte ytringens innhold, ikke dens form (!).³⁴

I 1889 og ved utarbeidelsen av den nye straffeloven av 1902 fortsatte Stortinget med å gi ærekrenkelsesregler som ytterligere bygget ned de skranker som

§100 hadde stilt opp. Særlig gjaldt det regler som kunne tilsi straffefrihet for krenkelser som var fremsett i aktsom god tro. Den nye straffeloven fikk også utvidet forbud mot å oppfordre til lovbrudd og flere regler som gjaldt offentlig omtale av myndighetene. Endelig kom også en rekke bestemmelser for vern av andre lands myndigheter, overhoder og flagg ... Straffelovkommisjonen som utarbeidet forslag til straffeloven 1902, hadde generelt ikke særlig høye tanker om pressen. Den fant at Høyesterett må ha tatt feil da domstolen i 1837 underkjente en regel fra 1799-forordningen om plikt til å levere trykt skrift til politiet. Kommisjonen foreslo derfor en ny regel om det samme i den nye straffeloven §434, med følgende kommentar:

Som bekjendt bestod tidligere et lignende Bud ifølge Forordningen af 27de September 1799, §26, som imidlertid ansaas bortfaldt paa Grund af Grundlovens Tryk-frihedsbestemmelse. Hertil kan der dog ikke erkjendes at have foreligget nogen Føie. I Virkeligheden er Regelen nyttig ikke alene til Kontrol med Pressen, men ogsaa fordi Administrationen har Brug for at være a jour med Alt, som fremkommer i Pressen, og dette paa anden Vis ikke er vel gjørligt i Tider, da ofte nye Presseorganer skyder op som Paddehatte.

Bestemmelsene står fortsatt i vår gjeldende straffelov, selv om den lenge har vært sovende. Den skal bortfalle når straffeloven 2005 blir iverksatt.

Det nye hundreår

Det nye hundreår skulle ikke by på særlig gode muligheter for slangetemmere. Derimot bød samfunnsutviklingen på nye utfordringer for makthaverne, både innenfra og utenfra. De «revolusjonære» krefter i folket ble en stadig voksende bevegelse, og internasjonalt økte presset på «unge Norge» etter 1905 om ikke å komme i konflikt med stormaktene. Denne «ytre frykt» begynte for øvrig allerede med det spente forhold til Sverige fram mot 1905, da det «gjaldt å holde kjeft». Senere ble det Russland, England og Tyskland som ikke måtte få inntrykk av at Norge valgte side i forskjellige konflikter.

³³ Dom i Høyesterett 22. oktober 1889.

³⁴ Erik Tønne Huitfeldt i «Trykkefrihed bør finde Sted», Norsk Redaktørforening/Universitetsforlaget, Oslo 1989, side 21.

Oppslag i Nordlandsposten 21. november 1997, om skattejuks i håndballklubben «Junkeren», som i første omgang ble felt i byrett og delvis i lagmannsrett. Høyesteretts frifinnelse 11. juni 2002 representerte domstolens nye kurs etter paradigmeskiftet i norsk ærekrenkelsesrett.

Stikkord som minner oss om at slangene fortsatt var levende, er Vardø-saken i 1906 med razzia og beslag av russiske trykksaker i avisen «Finnmarken», lov om filmsensur fra 1913, lovgivning om forsvarshemmigheter fra 1914, forslag om unnaks- og beredskapslover og vern om «rikets sikkerhet», rettssakene mot redaktører i arbeiderpressen i 1920- og 1930-årene, teaterstriden om «Guds grønne enger» og tidligere nevnte rettsak mot Arnulf Øverland «blasfemi-foredrag» i 1933.

Mot filmer, bøker og kilder

Etter andre verdenskrig fortsatte det med ulike rettsaker, som saken om filmen «To mistenkelige personer» fra 1952, om bøker som «Sexus» og «Sangen om den røde rubin» i 1957, «Den ukjente morder» i 1965 og «Uten en tråd» i 1967. Andre temaer kom i søkelyset i 1970-årene, gjennom Listesaken i 1977, Ikkevold-saken i 1985 og flere andre saker i disse tiårene som gjaldt rikets sikkerhet. Gjennom alle årene etter andre verdenskrig gjennomførte påtalemakten og domstolene stadig jakt på kilder i norske

medier, der det i de aller fleste sakene fram til midt-ten av 1990-årene ble gitt pålegg om å oppgi kilde.

Parallelt med sikkerhetssakene startet også det jeg kan kalle «ærekrenkelsenens gullalder». I årene fra 1970 til 1999 ble det reist bortimot 350 injuriersaker mot norske medier. I de første årene var en god del av dem offentlige straffesaker, der tiltale ble reist av påtalemakten. Men uansett hvem som reiste saken, så var det mediet som tapte i de aller fleste tilfellene i den perioden.

Endelig et paradigmeskifte!

Men endelig – helt på slutten av 1900-tallet kom det lys i tunnelen, som førte til det store paradigmeskiftet i norsk ærekrenkelsesrett³⁵:

20. mai 1999: Kongeriket Norge dømmes for brudd på Den europeiske menneskerettighetskonvensjon i forbindelse med ærekrenkelsesdom mot Bladet Tromsø, i den første selfangstsaken.³⁶

21. mai 1999: Stortinget vedtar menneskerettsloven, som gjør menneskerettskonvensjonen til norsk lov, med rang over ordinær lov.

31. juli 1999: Kyrre Eggen utgir sin doktoravhandling «Ytringsfrihet. Vernet om ytringsfriheten i norsk rett.»

22. september 1999: Ytringsfrihetskommisjonen legger fram sin utredning (NOU 1999:27 «Ytringsfrihed bør finde Sted»).

2. mai 2000: Norge dømmes igjen for brudd på Den europeiske menneskerettighetskonvensjon i forbindelse med ærekrenkelsesdom mot Bergens Tidende, i en sak om brystoperasjoner.³⁷

11. juni 2002: Høyesterett frifinner Nordlandsposten i den første ærekrenkelsessak i Høyesterett som bygger på prinsippene fra EMD.³⁸

30. september 2004: Stortinget vedtar ny §100 i Grunnloven hovedsakelig etter det mønster som Ytringsfrihetskommisjonen anbefalte.

4. juni 2009: Stortinget avslutter behandlingen av ny «straffelov 2005», som avkriminaliserer ærekrenkelser og for øvrig tar livet av de fleste gamle og nye slanger i kurven.³⁹

27. mai 2014: Stortinget vedtar Grunnloven i ny språkdrakt og med tillegg av flere nye bestemmelser om menneskerettigheter.

Etter 200 år er endelig §100 restituert!

³⁸ Rt-2002-764.

³⁹ Regjeringen har foreslått at den nye straffeloven skal tre i kraft 1. oktober 2015.

³⁵ Artikkell av Cato Schiøtz og Vidar Strømme i *Lov og Rett*, nr. 7-2002.

³⁶ Den europeiske menneskerettsdomstol (EMD) i Strasbourg 22. mai 1999.

³⁷ Den europeiske menneskerettsdomstol (EMD) i Strasbourg 2. mai 2000.

Grunnloven av 1814.

Pressen og samfunnsoppdraget etter 1814

Hans Fredrik Dahl
Professor Emeritus
h.f.dahl@media.uio.no

Vi kjenner alle en stor uro om pressen i dag, i og med overgangen fra papirbasert trykkmedium til elektronisk data-medium. Avisene synes jo prisgitt den elektroniske hardware, slik den utvikles og til enhver tid spres. Bare de siste 20 årene har vi sett overgangen fra PC til iPad og fra iPad til mobil, med endrede medievaner: en utvikling som helt og holdent er hardware-skapt, ikke presse- eller redaksjonsskapt. I tillegg gjør web-TV det mulig, etter hvert ønskelig, at enhver redaksjon blir produsent av levende bilder også ...

Denne situasjonen har betydning for alle, også for oss som mediehistorikere. Vi blir historikere om en avsluttet epoke. Pressehistorie er jo historien om et papirbasert trykkmedium – og den er på mange måter avsluttet nå! Dette er en forandring; hittil har vår avishistorie fungert som en forhistorie til noe som har vært delvis relevant for dagens situasjon. Både teknologisk og politisk har 1800-tallet vært en forløper for 1900-tallet og dermed for den nåtidige situasjon ved å minne om noe gjenkjennelig i papiravisens utvikling. Nå er det ikke relevant på samme måte som før. Det føles som om en ny æra, med nye problemer og en ny forhistorie, gjør seg gjeldende. Avisene er kommet i konkurranse med et helt nytt medium som påvirker det mer enn andre medier tidligere har gjort – Internett. Nettet

ser faktisk ut til å påvirke pressen mer enn kinoen, lydfilmen, radioen, fjernsynet eller videoen har gjort. Disse nye mediene har jo historisk sett gitt avisene mer å skrive om, mer å vinne lesere på. Nå går avisene for første gang nedover – i samlet opplag, annonser, bemanning – i konkurransen med det nye.

Når jeg her skriver om pressen og samfunnsoppdraget etter 1814, vil jeg holde meg til den historisk avsluttede perioden – avisen som papirbasert trykkmedium, i en periode hvor pressen ble utviklet av oppfinnsomme redaktører, innovative journalister, gode trykkere, smarte forretningsledere. Det var dem som gjennom to hundre år brakte pressen framover, fra en håndfull blad i 1800 til et kvart tusen to hundre år etter. Hva kan vi da si om pressen og samfunnsoppdraget i denne tid?

«Pressehistorie er jo historien om et papirbasert trykkmedium – og den er på mange måter avsluttet nå!»

Samfunnsoppdraget

La meg da minne om at «samfunnsoppdraget» er et moderne ord, ukjent for Grunnlovens fedre. Det står i dag for informasjon overfor borgere, mobilisering for demokratiet, beskyttelse av menigmann, ytringsfrihet for flest mulige. Men dette er oppgaver som stort sett har vært definert av pressen selv, og de har kommet etter hvert. Det moderne samfunnsoppdraget var ikke virksomt i 1814. Det var heller ikke fullt anerkjent hundre år senere, i 1914. Når det er det i 2014, er det på grunn av utviklingen de siste 50 årene, som har gitt pressen eksplisitte oppdrag, støttet i lov. Men det er altså forholdsvis nytt. Så sent som i 1930-årene ble pressen ikke ansett verdig til ta seg

Egertorget i Kristiania i 1907.

av radioens nyhetssendinger. I regjeringens proposisjon om forberedelse av NRK ble avisene ansett for politiske, og for sensasjonspregete, til å betros denne oppgave.

Likevel kan vi si at pressen har hatt et samfunnsoppdrag – i betydningen et knippe av sosialt anerkjent funksjoner – helt siden 1814, gjennomløpende i de 200 årene. Hvilke funksjoner har det vært? Det kan knapt ha vært å styrke deltaker-demokratiet, heller ikke å beskytte menigmann mot offentlige myndigheter, for dette var ikke anerkjente prinsipper på 1800-tallet. Hva snakker vi om da?

Så vidt jeg kan forstå, er det tre funksjoner som har vært der hele tiden, og som det offentlige har grepet inn i når funksjonene er blitt vesentlig truet. De tre funksjonene som pressen har hatt, er geografisk spredning, politisk mobilisering og individuell opi-

nionsytring. Dette er i hvert fall de tre som har hatt begrunnelser som går tilbake til 1814 eller der omkring. Og når vi snakker om begrunnelser her, snakker vi om generelt aksepterte tendenser, tradisjoner med tyngde, ikke om nye funksjoner som er kommet til etter hvert.

Det har alltid vært akseptert, og i nyere tid aktivt støttet, at avisene skulle utkomme et sted, ha en sirkumferens, og at de kunne spres over hele landet i et heldekkende mønster. Det er slett ingen selvfølge; det gjelder for eksempel ikke i bokbransjen, eller i jernbanebygging. For det betydde veldig mange aviser og blad. Og selve antallet, mangfoldigheten av aviser og journalister, har iblant vært omdiskutert. Journalistikk som vi forstår det i dag, har slett ikke alltid vært sett som et gode. Men at hver by, hvert tettsted, hver større bygd skulle ha rett til sitt eget blad, har jeg knapt sett bestridt noe sted, noen gang;

vert imot er det pekt på som et gode. Dermed har vi fått over 100 utgiversteder, minst.

Dette henger selvfølgelig sammen med aktelsen for lokal identitet og lokalt styre, selvstyre, som har vært med oss bestandig etter 1814. Grunnloven ble etter 1814 raskt utfylt med det som av alle i den nye staten ble sett som naturlig: lokalt styre, basert på lokal suverenitet. Det nye ble kalt «folkestyre» eller «friheten», og var vel på mange måter det. Før 1814 styrte jo kongen landet eneveldig gjennom sitt embetsverk. Nettverket av embets- og tjenestemenn spant seg ut over bygd og by med det formål å inn-drive skatter, sikre et militærapparat og holde orden på kristenlivet. Om det trengtes lokale deltakere til dette, ble de utnevnt. Nå etter 1814 begynte arbeidet med å mynte ut det lokale selvstyret. Prinsippet var følgende: Hver lokale enhet skulle bestemme over seg selv. Naturligvis ville vi trenge et embetsverk utpekt av regjeringen i Kristiania. Men skole, fattigstell, kommunikasjoner og mye annet, samt omkostningene knyttet til dette, skulle ordnes lokalt. De endelige bestemmelser om dette, de såkalte Formannskapslover, ble etter lange forberedelser vedtatt på ekstraordinært storting høsten 1836 og sanksjonert av kongen i Stockholm i januar 1837.

Byene hadde sitt selvstyre fra før. «Eligereide menn» fylte siden 1600-tallet oppgaver i vannforsyning, brannvern, justis- og skolestell i flere norske byer. Byene var jo samfunn på denne måten. Men småstedene var det ikke, og landdistriktene slett ikke. Her hadde man nok fattigkommisjoner og skolekomiteer utpekt av øvrigheten, men de ble ikke styrt lokalt. Nå, derimot, ble hvert prestegjeld en kommune med et representantskap (snart kalt herredsstyre), et formannskap og en ordfører, og hver av disse organer fikk bestemte rettigheter og plikter. Samt personlig ansvar for finansene.

Lokal identitet og politisk mangfold

Likevel blir ikke oppgavene og deres løsning betraktet som det viktigste. En klok historiker sier at det vesentlige ved kommunalreformen var hva vi i dag ville kalle identiteten: det at stedets virke ble definert og forstått som egen, lokalt stedbundet virksomhet. Det var en ny holdning som her ble skapt. Alle kommunenes møter var åpne; den lokale offentlighet var åpen, akkurat som statens. Og da de økonomiske forholdene bedret seg ut over 1800-tallet, fikk hvert sted sin egen bank, sitt eget landbruksselskap, sine egne misjonsforeninger og sågar sine egne jernbaneplaner. I det organisasjons- og omsetningssamfunnet som vokste fram, ble et nytt vi til. Og den felles identiteten ble utmyntet i en egen avis, det lokale bladet, som i tillegg til byene og deres omland gjerne talte fire–fem kommuner, og som ble en anerkjent del av dette – fordi det var lokalt.

*«selve antallet, mangfoldigheten
av aviser og journalister, har iblant
vært omdiskutert»*

I tillegg kom så et annet godtatt prinsipp: det politiske mangfold. Det at folk ikke mener det samme. Vi

kjenner det best som partipressen, dette mangfoldet. Også dette mangfoldet styrket pressen. Mange steder der det utkom et blad, fikk gjerne ett til, noen ganger enda ett, og vips var det 260–270 aviser i Norge. Denne meningsmessige, eller om man vil politiske, dekning gjorde sammen med den geografiske at vi har så mange aviser i Norge.

Også dette skyldtes Grunnloven, prinsippet om folkestyre og ikke kongestyre. For i 1814 ble den politiske prosessen åpnet også nasjonalt. Beslutninger ble allmenngjort. I stedet for i kronens kontorer, ble lov og budsjetter vedtatt for åpne dører – åpnere og oftere, etter hvert som årlige storting ble innført. Grupperinger av tingrepresentanter dannet seg, fordi beslutninger ble fattet ved voteringer i Stortinget i stedet for ved kongens bord. Mange aviser ble til som talerør for slike grupper. Da vi til sist fikk partier i moderne forstand, sto pressen straks klar til å støtte dem, og nye kom til med de nye partiene som ble avspaltet etter hvert. Alt dette skjedde

fordi embetsstyret («Kongen vælger selv sit Raad») gled over til stortingsstyre og derfra til parlamentets grunnstruktur, de politiske partiene. Avisenes antall og innhold endret seg altså. Og det skulle jo i grunnen bare mangle!

Avisene ble nå deltakere i det systemet som gjorde at det partiet som vinner et valg, utpeker sin statsminister, som igjen henter sine statsråder fra dette partiet – eller fra den koalisjon av partier som danner basis. Statsrådene blir på sin side sittende så lenge de har tillit i de dominerende partier. Alle partier sluttet etter hvert opp om parlamentsstyret, som er glidd inn i bevisstheten «som et selvfølgelig ledd i vårt politiske system», sier Andenæs (1981, s. 165). Med andre ord: partiene står over alt annet; de er organisasjonene som bestemmer det meste i utøvende så vel som i bevilgende og lovgivende organer, og pressen fulgte dem så lenge det syntes regningssvarende.

«Avisenes antall og innhold endret seg altså. Og det skulle jo i grunnen bare mangle!»

Regningssvarende viste det seg å være så lenge partiene også kunne betale for de avisene som gikk dårlig. Da dette subsidiesystemet brøt sammen, og staten (etter initiativ av partiformann og statsminister Per Borten) tok over ansvaret for avisstøtten, ble én forutsetning lagt for opphør av partipressen. Avisene ble fri. En annen forutsetning var antakelig at partiene etter 1945 vise seg uegnet til å skaffe avisene flere lesere. Etter 1945 avtok mobiliseringen av nye velgere. Partitilhørigheten ble stabil og innebar ikke lenger utsikt til nyrekruttering, bare mindre forskyvninger i et velgerkorps som sjelden oversteg 80 prosent. For pressen måtte dette føre til at partibindingen mistet mye av sin rasjonalitet.

Men dette gjelder bare de senere år. Sett under ett har avisene helt siden 1814 vært del av det politiske systemet – av embetsstatens, venstrestatens, arbeiderstatens og pluralismens politiske system.

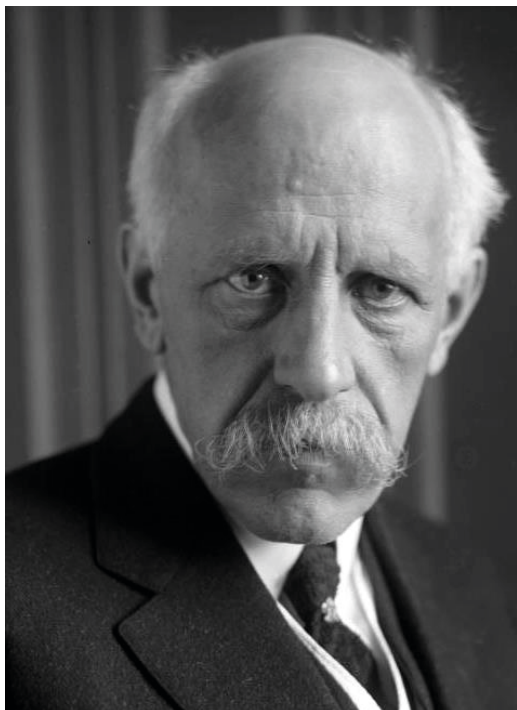
Har så avisene i partipressens epoke vært entydig lo-

jale mot sine politiske partier, del av det parlamentariske systemet? Ja – og nei. Noen organer har bøyd seg lydig for partiledelsen, andre har trossig reist hodet. I enkelte tilfeller – slik som i Arbeiderpartiets vestvending i 1949, har avisene sågar tatt ledelsen. I prinsippet har nok avisene følt seg fri, men i praksis har de gått langt i å underkaste seg ordninger som skulle sikre partiloyaliteten, som Henrik Bastiansen viser. La meg likevel minne om at i de par tilfeller av «antiparlamentarisk ulydighet» som vi har hatt i det 20. århundre, har pressen stått sentralt og gått imot de politikere på Stortinget som de ellers følger. De to tilfeller gjelder Fridtjof Nansen i 1923 og Paal Berg i 1945. Begge var på tale som statsministere i Norge, på tvers av Stortingets vilje og sammensetning – begge

altså systemutfordrende, klart antiparlamentarisme kandidater. Nansen ble lansert av Tidens Tegn. De 51 som undertegnet Nansenopporet på avisens initiativ til støtte for den store polarhelt, var så inderlig kjed av partistyret og kjek-

lingen mellom parlamentarikere at de foretrakk en kandidat utenfra. Flere presseorganer var begeistret. Dette utenomparlamentariske framstøtet ble torpedert av Hambro som på vegne av Høire erklærte at en «hvilken som helst skiløper» ikke kunne bli statsminister i Norge. Det ble han da heller ikke; Nansenforsøket ført ikke fram.

Paal Berg var i 1945 effektivt lansert av tospannet fungerende Ap-formann Einar Gerhardsen og redaktør Martin Tranmæl i Arbeiderbladet. Han var i tillegg ivrig støttet av Dagbladet (Berg var jo tidligere Venstre-statsråd). Paal Berg var kort sagt dagens mann. Men det parlamentariske systemet reise bust. Med påskudd av avsløringene i kommunistenes organ Friheten gikk partipolitiker etter partipolitiker imot. Berg selv fant denne motstanden (som vel ikke var større enn man måtte regne med) smålig. Han ville jubles og klappes fram, støttet av avisene som talerør for opinionen. I stedet møtte han motvilje, skepsis, ubehagelige stikk – bortsett fra blant sine egne

Fridtjof Nansen ble i 1923 lansert som statsminister i Tidens Tegn.

Paal Berg ble lansert som statsminister i 1945 av fungerende Ap-formann Einar Gerhardsen og redaktør Martin Tranmæl, i Arbeiderbladet.

i Hjemmefrontens Ledelse og kretsene rundt dem, naturligvis. Der søkte man en regjering uavhengig av Stortinget – og så langt som mulig uavhengig av partiene. Man ønsket et Norge med færre partier og mindre politisk uenighet, og en sterkere regjering – og ble støttet av deler av pressen en stakket stund i 1945.

*«Noen organer har bøyd seg
lydig for partiledelsen,
andre har trossig reist hodet»*

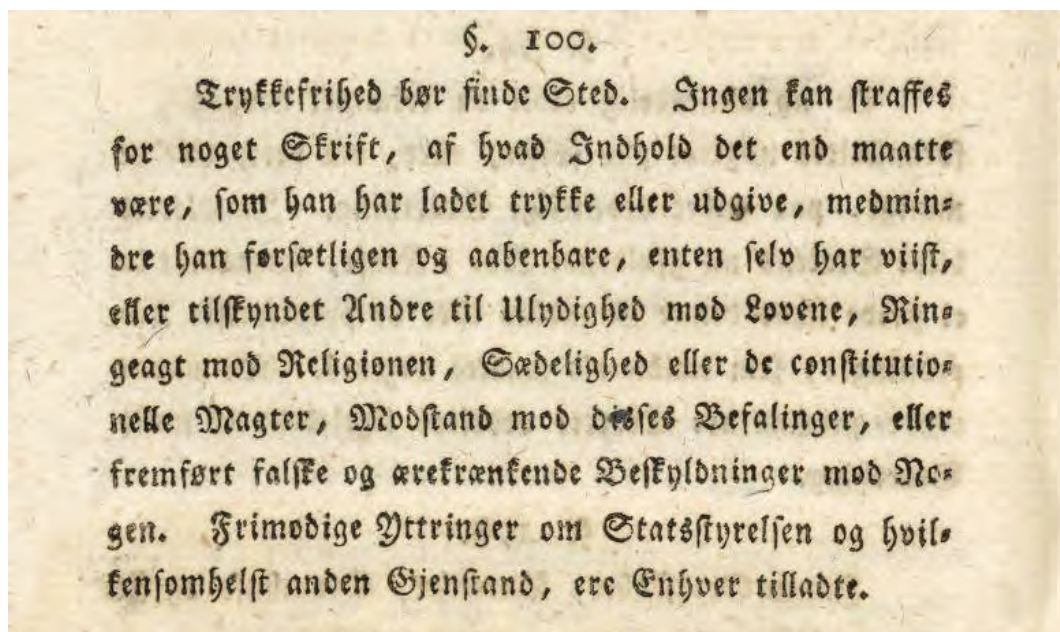
Så langt pressen, partiene og parlamentarismen. Pressestøtten fra 1960-årene var ment å sikre avisstrukturen etter de to omforente sosiale funksjoner, det geografiske og det politiske mangfold. Men pressestøtten har som kjent ikke kunnet forhindre at mange organer ga opp og gikk inn. (Når antallet aviser fortsatt er høyt, skyldes det tilkomsten av lokale fådagorganer, som Sigurd Høst har vist). Pressen selv synes imidlertid å mene

at den politiske og geografiske spredning som finnes, skyldes støtten fra staten.

Kanal for ytringer og meninger

Den tredje sosiale funksjonen jeg vil trekke fram som et «samfunnsoppdrag» for pressen siden 1814, er mer sammensatt, kanskje mer komplisert. Det gjelder

dens rolle som kanal for ytringer, meninger, opinio-
ner. I dag vil vi oppfatte denne verdien som ytrings-
frihet og se det som en rettighet, mer eller mindre
absolutt, for den enkelte. Jeg vil i stedet se det som
en forventning rettet mot pressen som institusjon
etter 1814, i stedet for en rettighet for den enkelte
borgeren. Nå kan det være vanskelig å skille her. Hvis
man har en vidtgående rett til å ytre seg, vil man også

«Trykkefrihed bør finde sted». Ordlyden i § 100 slik den så ut i 1814.

måtte ha et sted, en kanal, å ytre seg. Men det behøver ikke være stedets avis; den kan nekte en adgang hvis vedkommendes ytring ikke passer. Det at jeg har rett til å si min mening, innebærer ikke at jeg har rett til å få den publisert et bestemt sted. Men det er nettopp denne funksjon avisen har; den skal være en kanal for ytringer. Ikke enhver ytring, men ytringer som sådan, opinionen. Eidsvoll-grunnlovens §100 inneholder to bestemmelser som lagt sammen viser til dette som et samfunnsoppdrag: at meninger/ytringer skal kunne trykkes straffritt, og at enhver har rett til å uttale seg «om statsstyrelsen eller en hvilken som helst annen gjenstand». Jeg legger disse to bestemmelser sammen, og finner at meninger av dette slaget er en god ting som det er trykkpressens oppdrag å mangfoldiggjøre. Meningene gjør samfunnet bedre. Men det er trykkpressen som har denne oppgaven, ikke avisene. Det er trykkefriheten Grunnloven sikrer. I 1814 tenkte man i denne forbindelse mer på pam-

fletter og løsblad enn på periodisk utkomne aviser. Men det endret seg. Den regelmessig-periodiske utgivelsen overtok, og avisene ble meningsbærende mer enn pamflettene og bøkene. Skjønt de alle var beskyttet av Grunnloven, naturligvis.

Hva da med nyhetene, avisens hovedstoff. Er det ikke et samfunnsoppdrag at pressen bringer nyhe-

ter, kan man spørre? Er det ikke det samfunnet forventer av pressen? Jo, det ville være riktig å si i dag. Det er faktisk en offisiell definisjon av avis, at den er en trykksak med «allment nyhetspreg». Likevel er jeg

ikke sikker på at avisene fra første stund – fra tidlig på 1800-tallet, for å si det grovt – hadde som «oppdrag» fra samfunnet å bringe nyheter. Man kan nok si at avisene fra første stund etter 1814 skrev om ting som ikke på forhånd var kjent; det var derfor de kom ut. Men hva som var nyheter, har avisene selv funnet ut, og det har som kjent blitt forandret, meget for-

*«Det er trykkefriheten
Grunnloven sikrer»*

andret, underveis. Tenk bare på «Trangviksposten» og dens forståelse av nyheter.

I dag fordeles dette samfunnsoppdraget. Leserne blir informert etter avistype, spredningsfelt, segment og stoffområde – på en måte som samlet kan ses som et oppdrag, det vil si en forventning, men hvis utmynting kan være meget forskjellig. Slik er det i dag, og slik har det vært bestandig. Hva en redaktør etter bladstyrer har sett som en god nyhet for sine lesere, har vært meget varierende. At avisene i grupper etter hvert har funnet felles normer for hva som skal informeres om, og hvilke aviser som skal informere om hva, har gjort nyheten til et kjennetegn. Men innholdet er ikke et samfunnsoppdrag av den art vi snakker om her.

Tilsvarende da med ytringen, den personlige mening. Avisen kunne velge og vrake og selv bestemme. Men at de skulle være der som en kanal for meninger, ytringer, synspunkter «om statsstyrelsen eller en hvilken som helst annen gjensstand», det er et oppdrag, et samfunnsoppdrag, slik jeg ser det.

Hva ville Norge etter 1814 vært uten avisene? Det kan man saktens spørre om. Avisene har vært avgjørende for landet i disse 200 år, og jeg har forsøkt å vise hvilke fundamentale oppdrag de har hatt i så måte. Men avisene har ikke vært alene. Spørsmålet om hva Norge ville vært uten avisene, kan egentlig bare besvares i sin kontekst. Hva ville for eksempel Norge vært uten en noenlunde ensartet kirke som spredte én religion over landet? Ett ensartet skolesystem som gjorde alle mer eller mindre deltakende? Ett veisystem, som gjorde hele landet tilgjengelig? Eller altså én presse, som opprettholdt oss geografisk og politisk og som ga nyttige meninger over hele landet en sjanse? Det er naturligvis umulig å tenke seg et Norge uten noen av disse institusjonene, for de er universelle og finnes «overalt».

Pressens betydning: den daglige nyhetsrytme

Men la oss forsøke å holde pressens betydning som sosial institusjon fast gjennom disse 200 år. Hva har den gjort, som de andre kommunikasjoner eller kulturspredere eller ensartende organer ikke har gjort i samme grad, og ikke har kunnet gjøre? Jeg tror vi da må komme tilbake til periodisiteten. Dette at avisene utkommer tilnærmet hver dag, året rundt, gjør hver dag i Norge forskjellig fra dagen i går. Avisenes spredning over landet to, tre, fem eller seks, etter hvert også syv dager per uke, med forskjellig innhold hver eneste gang, ulike nyheter, forskjellige sitater, overraskende gjengivelser, nytt stoff hver eneste dag – det gjør alle dager i alle fall litt ulike.

Det er ingen selvfølge! Mange andre institusjoner er langsomme – som jordbruket, for eksempel, eller kirkeåret; de er halvårslige som skolen eller års- tidsavhengige som veiene, i beste fall månedlige som regnskapsbøkene kolonner. Seigt flyter tiden i et samfunn (skjønt noe ny mat på bordet må vi ha hver dag), og derfor

er pressen med sin tilnærmet daglige nyhetsrytme så annerledes – ja, etter vårt syn så berikende, men i hvert fall forskjellig fra andre institusjoner – ved at den gir fellesskapet et daglig skiftende nyhetsbilde.

Man hører innvendingen. Mennesket lever ikke av nyheter alene! Nei, det er så. Det er mye som er seigt og langsomt og evig i våre liv. Gudskjelov. Men det at en liten del av det har en slik rytme som de daglige nyheter byr, i betydning daglige ulikheter, det gjør en stor forskjell. Hver dag blir litt ulik – og dermed blir livet verdt å leve.

Slik taler en pressehistoriker. Hva da med framtiden – i lys av det jeg hittil har sagt? En historiker har i og for seg ingen kompetanse til å se framover, annet enn å se endringer som kanskje kommer, i lys av endringer som har skjedd før.

*«Ingen av de tidligere nye mediene har
skåret direkte inn i avisenes lesekrete og
desimert dem slik som dette»*

Fra en av de første lydfilmene, *The Jazz Singer* (1927) i regi av Alan Crosland.

Betrakter vi da Internett som det nye medium, ser vi at det på mange måter svarer til filmen fra forrige århundreskiftet, radioen fra 1920, lydfilmen fra 1930, fjernsynet fra 1950 og videoen fra 1970. Noe er altså ikke helt annerledes og enestående, men snarere et medium som legger seg utenpå de gamle. Det tiltrekker en ny og begeistret brukerkrets, det har bestemte generasjonsmessige innvirkninger på konsumet av eldre medier, fører til en viss type oppmerksomhet i offentligheten, truer med å skjære inn i eksisterende markeder. Alt slikt er kjent fra før. Noe er imidlertid nytt også. Ingen av de tidligere nye mediene har skåret direkte inn i avisenes lesekreter og desimert dem slik som dette, eller ført til at annonsørene, både rubrikk- og merkevareannonsørene, forlater pressen i så store mengder. Selv ikke fjernsynet, hvis annonsevekst har vært fenomenal, har påvirket pressens inntekter slik som nettet nå gjør. Det har å gjøre med

dets virkemåte; dette at nettet griper inn i pressens sosiale funksjoner, samfunnsoppdraget, på en annen måte enn tidligere «nye medier»: Det sikrer ved sin spredning både politisk og geografisk mangfold. Og det gir ytringer om statsstyrelsen og en hvilken som helst annen gjenstand, en ny sjanse.

Det gjelder altså for pressen å holde kontrollen over det nye mediet.

Fordi nettet virker mer direkte i konkurranse med avisene enn noe tidligere nytt medium, innebærer det også større utfordringer enn vi er vant med. Det gjelder alle pressens folk, også mediehistorikere.

Bilde fra Jubileumsutstillinga på Frogner i 1914.

Norsk presses dekning av 100-årsjubileet for Grunnlova

Olav Kobbeltveit
Journalist og forfatter
olav.kobbeltveit@icloud.com

Norske aviser hadde ei omfattande dekning av hundreårsjubileet for Grunnlova i 1914. Men det var ei heilt anna dekning enn den vi så i jubileumsåret. Framfor alt var dekninga av ein slik karakter at det er naturleg å dela henne i to: Først skal vi sjå på det som har med Jubileumsutstillinga på Frogner 1914 å gjera. I siste delen flyttar vi blikket over på historiske artiklar som på fagleg grunnlag drøftar oppspelet til 1814, sjølve grunnlovsarbeidet og konsekvensane av det som skjedde på Eidsvoll.

Kjeldetilfanget for det som gjeld Jubileumsutstillinga er svært omfattande. Eit besøk på Nasjonalbiblioteket avslørte at ein eigen komité hadde ansvaret for å samla og systematisera alt som vart skriva om Jubileumsutstillinga på Frogner i 1914.

Formann i komiteen var August Mohr. Stoffet er tilgjengeleg i 72 store bind, der alle avisartiklar er limte inn – kronologisk dag for dag.

Den som har gått mest grundig gjennom dette stoffet, er forfattaren Espen Ytreberg, som i 2014 utgav den grundige boka «En forsvunnet by». Dei 72 binda på Nasjonalbiblioteket viser at Jubileumsutstillinga ikkje var eit hovudstadsfenomen. Alle landets aviser var opptekne av – og skreiv utførleg om – det som skjedde på Frogner desse fem månadene frå 15. mai

til 15. oktober. Boka til Ytreberg har vore sentral i utarbeidinga av denne artikkelen.

Ei anna viktig kjelde er den omfattande to-binds oppsummeringa av jubileumsutstillinga som Nils Arveschoug Brinchmann skreiv.

I den andre delen har eg henta mykje av stoffet frå masteroppgåva i historie som Kristoffer Hatteland Endresen skreiv i 2011: «Kampen om 1814: fremstillinger av historien om 1814 ved norske grunnlovsjubileer – en historiografisk og erindringspolitisk analyse».

Eventyret på Frogner

Først til Jubileumsutstillinga. Det offisielle namnet var «Norges jubileumsutstilling Kristiania 1914». I avisene kom det ofte til å heita «eventyret på Frogner». Større utstilling har det ikkje vore her til lands, korkje før eller seinare. Aldri har så store menneskemengder vore samla på éin stad i Noreg – samstundes. Utstillingsområdet på Frogner dekte 54 mål – eller dekar. I løpet av fem månader vart det registrert 1,5 millionar besøkjande, fordelt på 2,7 millionar einskildbesøk. På siste opningsdagen er det rekna at nærare 150 000 menneske var innom utstillingsområdet. Titusenvise av menneske var innom «eventyret på Frogner» kvar dag i fem månader. Dette skjedde på eit tidspunkt då innbyggjartalet i Noreg var knapt 2,4 millionar.

Det vart offisielt understreka at dette skulle vera eit nasjonalt prosjekt – som inkluderte heile fedrelandet – og alle tenkjelege varer og produkt frå heile landet var representerte. Sameleis hadde alle viktige nærin-

*«Større utstilling har det ikkje
vore her til lands»*

August Christian Mohr, formann i Jubileumsutstillingens komité.

Torolf Prytz, formann for utstillinga.

gar og institusjonar sine eigne stands – eigne hus eller paviljongar – som sjøfarten, landbruket, fiskeria, skogbruket, idretten, kunst- og kulturlivet, helsevesenet, undervisningsstellet, kyrkje- og kristenliv og sjølsagt – om enn omstridd – den litt lettare underhaldninga. Også pressa hadde eigen paviljong, sentralt plassert i inngangsområdet.

Jubileumsutstillinga hadde høgare og edlare mål enn å underhalda. Alt i opningstalen hadde formann for utstillinga, Torolf Prytz, formana om at utstillinga skulle «virke vækkende og opdragende».

I tillegg baud utstillingsområdet på alle fasilitetar som var knytte til ein moderne by, kioskar, toalett, vaskeri, kino og postkontor, og – i tillegg til politiet – eit eige og nokså omfattande ordensvesen.

*«en stor utstilling uten en
fornøielsesavdeling vilde ikke
blot være uhørt»*

Orden skulle det vera, og orden var det – stort sett.

På den andre sida såg mennene i Kristiania Haandverks- og Industriforening praktisk på tinga. Difor la generalsekretær Nils Arveschoug Brinchmann også

vekt på at «[...] en stor utstilling uten en fornøielsesavdeling vilde ikke blot være uhørt, men ogsaa en økonomisk uansvarlig ting». Den same Brinchmann minte tilskiparane

om at utstillinga «ikke udelukkende var til for disse alvorets mænd, men for det hele folk». Det var Brinchmanns line som sigra, og utstillinga vart ein suksess av så formidable dimensjonar at det er vanskeleg å finna sidestykke. Både OL i Oslo i 1952 og OL på Lillehammer i 1994 er haldne fram som ein slags parallellar, men dei når nok ikkje heilt opp.

Kart over utstillingsområdet.

Når eg har valt å sjå på pressedekninga av Jubileumsutstillinga for seg, har det samanheng med at ho i liten grad spegla grunnlovsjubileet. Opptaket, som skjedde i 1908, vart gjort av næringslivsinteresser i hovudstaden, og frigjeringa frå Sverige tre år tidlegare sat friskt i minnet. Difor vart den opphavlege idéen om ei nordisk utstilling kjapt forkasta. Norsk måtte det vera, og kunne utstillinga koplast til grunnlovsjubileet i 1914 – desto betre. Då ville ein med større frimod kunna be stat og storting om pengemidlar. I 1909 løyvde Stortinget litt pengar, slik at komiteen kunne gå vidare med arbeidet.

«No skulle Noreg – odla og eigd av nordmenn – markera at vi var blitt ein sjølvstendig nasjon»

garantera for ein pengesum. Torolf Prytz presenterte saka, og la ikkje skjul på at dette skulle vera ei utstilling som skulle visa fram det moderne Noreg – og som skulle peika framover. Det som skulle verta,

var viktigare enn det som hadde vore. Meir av plikt enn av lyst førte han inn den nasjonale feiringa av Grunnlovas hundre år. Det skulle vera den historiske knaggen. Men viktigare

var unionsoppløysinga nokre år tidlegare. No skulle Noreg – odla og eigd av nordmenn – markera at vi var blitt ein sjølvstendig nasjon, og det skulle verda rundt oss få merka.

Men det var 1912 som galdt. Då laut Stortinget avgjera om dei ville vera med på leiken, og eventuelt

Eit samarbeidsprosjekt

Norsk presse vart med på laget. Fire avisredaktørar

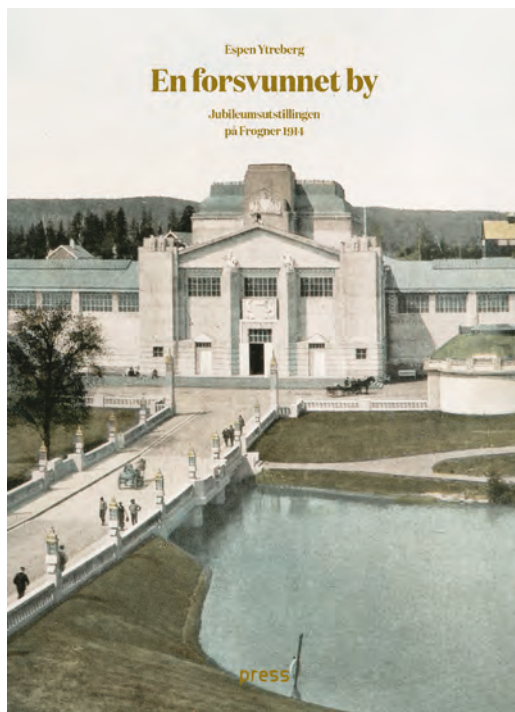
sat i komiteen. Ingen kan hugsa at presseetiske dilemma var tema. Pressa skulle sjølv vera på utstilling på Frogner, med eige prenteverk. Inne i pressas eigen paviljong vart den såkalla Utstillingsavisen prenta på eiga rotasjonspresse. Den var resultatet av ein noko spesiell avtale mellom utstillingsarrangørane og ein del norske aviser, både i og utanfor Kristiania. Dagbladet var utgjevar første veka, og deretter bytte avisene på å gje ut utstillingsavisene, ei veke kvar. Avisa var i sekssiders format, og kom i eit dagleg opplag på mellom 1000 og 5000 eksemplar. Ho hadde status som offisielt organ for Jubileumsutstillinga.

Då Gudbrandsdølen hadde ansvaret, skreiv journalistane blant anna om handverket og husfliden på Maihaugen. I perioden til den nynorske Den 17. mai skreiv Arne Garborg blant anna om Aasmund Olavsson Vinje, medan avisa Helgeland la vekt på å propagandera for Nordlandsbanen i perioden sin.

I oppsummeringa si av jubileumsutstillinga skriv Nils A. Brinchmann at avisene var med på å driva prosjektet gjennom. Det er det som blir kalla kampanjejournalistikk. Frå opningsdagen var avisene på plass, og dei rapporterte – ifølgje Espen Ytreberg – i «enormt» omfang og dagleg om det som skjedde på utstillingsplassen, heilt fram til avslutninga midt i oktober. Brinchmann lét ettertida forstå at han var særst nøgd med pressas innsats. «Pressens deltagelse i utstillingen var i det hele vellykket og man har al grund til at være pressen taknemmelig herfor og for dens ufortrødne og udmerkede arbeide for utstillingen rundt om i landet». Som Espen Ytreberg skriv i boka si: «De som holdt eller leste

*«Eidsvoldsmændenes værk paalegger os,
den eneste værdige maate at fejre
deres minde paa»*

aviser i 1914, kan også vanskelig ha unngått å få med seg informasjon om hva som skulle skje på Frogner. Fra tidlig 1914 begynte avisdekningen for alvor å konsentrere seg om Jubileumsutstillingen. Det kom stadig flere reportasjer om arrangørenes planer, om byggarbeidene, spekulasjoner om mulige besøkstall fra inn- og utland, erklæringer om utstillingens nasjonale betydning og diskusjoner om hvorvidt

Omslaget til *En forsvunnet by* av Espen Ytreberg, utgitt på Forlaget Press.

Kristiania var godt nok rustet til å ta imot innrykket».

Jamvel dei avisene som var skeptiske – dei fanst – forstod at dette var ei medial storhending dei ikkje kunne lata vera å skriva om. Det var i første rekkje Social-

Demokraten som var i opposisjon. Avisa, som var talerør for Arbeidarpartiet, var kritisk til at utstillinga var eit påfunn av borgarskapet – for borgarskapet.

I tillegg såg Martin Tranmæls arbeidarrørsløse og Ny Tid på Jubileumsutstillinga som eit elitesprosjekt, framandt for arbeidarklassen. I Ny Tid 2. januar 1914 skreiv han:

Mens borgerne belaver sig paa at fejre hundreaaret med champagnefester og svulstige taler om det som er gjort, vil arbeiderklassen forene sine anstrengelser for at gjøre

nye tiltak, forfølge de fremskridt som er gjort og saaledes indfri de forpligtelser Eidsvoldsmændenes værk paalegger os, den eneste værdige maate at feire deres minde paa. Det er under disse helt forskjellige synsvinkler at vi og andre tar fat paa arbeidet i det nye aar.

Social-Demokraten skreiv kritisk om utstillingas altfor idylliserande framstilling av norsk gruvedrift, eit glansbilete som neppe var i samsvar med dei brutale realitetane nede i gruvane. Men elles var det lite problematisering av det som skjedde på Frogner desse fem månadene. Det var, om vi skal tru norsk presse, fred og harmoni som rådde grunnen – og som skulle rå grunnen. Journalistane hadde fått med seg at Jubileumsutstillinga var ein del av nasjonsbygginga. Då byfolket hadde vore til stades på eit av festsjåa inne på området, skreiv Tidens Tegn entusiastisk og tilfreds: «Bønder og byfolk ser paa hverandre i disse dage med forundrede øine. Det er et lykkelig møte, de oplever; - de beundrer hverandre».

«dei viser ut bønder av hovudrestauranten paa utstillingi, berre for di dei er bønder»

Ikkje berre. Den 17. mai fylte litt malurt i begeret i den utgåva som kom jonsoktaften, altså 23. juni. Vi tek med litt av artikkelen:

Det hev hendt eit og anna no um dagane av det slaget, som kan vera til aa faa forstand av. Soleis held dei jamvel no i bondevika fast på den regelen, at dei viser ut bønder av hovudrestauranten paa utstillingi, berre for di dei er bønder. [...]

For eit par dagar sidan kom soleis eit fylgje av nokre av dei fremste bøndene i Telemark inn der og vilde faa kjøpt seg mat. Men då kellnaren saag bondekledi og hørde bonde-maalet, so skal du ha takk. Daa fekk bøndene vita, at det var ein annan stad dei hørde heime. Men dei trudde dei hadde rett til aa vera. Dei gav seg ikkje, og fekk då umsider det dei skulde ha. Men daa samla dei høgdana kellnarane seg rundt omkring og geipa. [...]

(Behandlinga) heng saman med det professor Gjelsvik pei-

kar paa, naar han talar um kolonistsamfundet. Me kjenner det att ifraa bygdene. Kjem det, lat oss segja ein ny dokter til ei bygd – dersom han er av det vanlege slaget, so nei-menn um det gjeng aatte dagar fyrr han er kjenning og godven med baade skrivaren og presten, um dei so bur ei mil fraa kvarandre og aldri hev set kvarandre fyrr. Men det vil helst gaa baade vikur og aar, fyrr han kjenner næraaste hrannen sin. (sic). [...]

Naar dei ikkje vil ha bønder på den fine restauranten, so er det sjølvsagt for at det «rette» publikum ikkje skal vantrivast der eller halde seg burte. Kanskje hev kellnarane påbod um aa stengje bøndene ute, kanskje hev dei funne paa det sjølve. Men um det er deira eige paafunn, so er det sjølvsagt for di dei vil tekkjast sitt publikum. Dei veit, at fær det sitja bønder ved eit bord so dreg det «rette» publikum seg ifraa, og dei næraste bordi fær staa ubrukte. Og det stend kellnaren seg ikkje paa. Han lyt difor vise, at han er ein dana mann som held godt reint ikring seg.

Me skal ogsaa her gjeva ein liten opplysning til ettertanke: Paa denne hovudrestauranten hev dei lote faa innfødde danske kellnarar. Skal det rette publikum trivast er det greidt dei lyt faa halde oppe «forbindelsen med moderlandet».

Dei andre hovudstadsavisene vart fornærma over det dei oppfatta som ein urimeleg insinuasjon, og deretter vart utstillingsområdet velsigna med ein god runde målstrid – etter kjende konfliktliner.

Morgenbladet tok fatt i saka den 24. juni 1914, og ønskjer å mildna frontane:

Der har av Utstillingens Kellnere været gjort et Paar taapelige og beklagelige Bommerter av den Art som er skikket til at sætte ondt blod og til at utnyttes i den mindre lyskjære Agitation.

Som vi nævnte igaar, har det hændt at Bønder er blit avvist i Hovedrestauranten og anmodet om at begi sig til Folke-

restauranten. Det hele er ingen stor Ting; men det er vist en ganske utrolig Mangel paa Konduite og et Lakeisnob-beri som er næsten likesaa taapelig som den Anvendelse «17de Mai» gjør av det passerte.

At Kellnere – som Hotellfolk i det hele – bedømmer ukjendte Personer efter Klærne og den ydre Apparition, er verken tiltalende eller ophøiet; men det er en forklarlig Kjendsgjerning. Og det burde tjene «17de Mai» til Beroligelse at det har hændt mange ogsaa av dem som Bladet regner til «Kolonistsamfundet» at de er blit negtet Plads paa et eller andet Hotel, som regner sig for «fint», naar deres Antræk har været et andet end Byens vanlige. Om vi ikke mindes feil, hendte det selve Reisehaandbokens celebre forfatter i Bergen for et par Aar siden. Fænomenet har intet med Bonde eller By at bestille [...]

Pressens rolle under utstillinga

Norske aviser skreiv spalte opp og spalte ned om Jubileumsutstillinga. Ifølgje Ytreberg var dette den dominerande hendinga i norsk presse dette året, heilt fram til krigsutbrotet den 28. juli. Då tok krigsreportasjane over og fortrengde utstillingsskildringane. Besøkstala gjekk også merkbart ned, men berre for ein relativt kort periode. Alt den 18. august kunne Morgenbladet fortelja at restaurantane på Frogner atter var fulle, og avisene si rapportering frå Jubileumsutstillinga tok seg opp att.

Den 15. oktober var det slutt. Dette vart solid markert i norsk presse, som gjennom talrike reportasjar – og så godt som samrøystes – konkluderte med at Jubileumsutstillinga hadde vore ein suksess. Ho hadde oppfylt ambisjonane om å visa at Noreg var ein moderne nasjon – og var blitt det med eigne krefter, som Ytreberg uttrykkjer det.

Tidens Tegn oppsummerte utstillinga slik:

Den har været et synlig tegn på det, som samler vort elers saa splittede folk. Her har vi set et speilbillede av det,

vi evner, paa land og hav, i al praktisk bedrift som paa kunstens og videnskapens forskjellige omraader. Og vor tro paa vort land er vokset paa det. Vor erkjendelse av de forskjellige virksomhedsgrenes og de forskjellige landsdelers betydning for landets samlede fremgang er blitt utdypet av det, vi har set.

Tilskiparane av Jubileumsutstillinga hadde fullt ut forstått kor viktig pressa var for å skapa den suksessen dei vona på. Avisene var ei eiga drivkraft i arbeidet med å driva prosjektet gjennom. Pressa var nøkelen til å føra den glade budskapen ut til alt folket. Difor skriv Ytreberg at «Utstillingsarrangørene viet stor oppmerksomhet til mediedekningen, de la til rette for den, søkte å påvirke den og kontrollere den».

I kva grad det siste var nødvendig, er noko usikkert. Eit blick på den svært omfattande mediedekninga fortel oss at norsk presse anno 1914 verkeleg var med på laget når Jubileumsutstillinga skulle skapast, og seinare når ho var etablert og skulle skildrast. Entusiasmen var ekte og – med nokre mindre unnatak – samrøystes. Dette var eit felles løft for den unge nasjonen, og pressa ville visa at dei var med på leiken.

Sven Elvestad i Tidens Tegn såg det slik:

For ens indre øie passerer som i en procession hele utstillingens tilblivelse, fra den første plan, der gaar som en fane i spidsen ...

Frem myldrer det i et summende tog: Idéerne, som griper ind i hinanden, blander sig, omformes til de likesom faar ét felles og bestemt taktslag. Ut fra idéerne vokser saa det arbeide, som skal bringe verket til utførelse, jeg ser en vrimmel av hakker og spader. Sten legges paa sten, søilerne reiser sig og omegnens træ skjules litt efter litt av taarnene som stadig blir høiere.

Og litt seinare, etter opninga den 15. mai, skildra han det slik:

I en sommerlig skumring synes vi at høre bjeldeklang og hestevrinsk og klovtramp og larm med kjørler og spand. Saa driver støien væk i en hendøende springer, træsko-tramp og latter og tilslut er der bare igjen en feletone langt borte, en vemodig lokken... Vi har bare set og hørt endel av vort fædrelands liv, forskjellig indbyrdes og samlet helt forskjellig fra alt det andre, en del av vor rigdom. [...] Jeg forstaar, at det maa ha været ét aandedrag, som har git det hele liv, én tanke, som har ledet alt. Denne tanke kan vi gjenfinde overalt i Norge i disse dager. Tanken paa, at vi er et folk som eier noget, som allerede har en tilværelse blant de andre nationer.

Men dette var smårusk i maskineriet. Slik skildrar Ytreberg det intime samspelet mellom norsk presse og Jubileumsutstillinga:

Når journalistene kom inn Jubileumsutstillingens hoved-inngang, kunne de med en gang gå inn i hovedinngangsbyggets venstre fløy, til lokaler som var beregnet spesielt på dem. Her fantes et skrive- og arbeidsrom med plass til 40 personer og et «konversasjonsrom» der en rekke aviser ble lagt ut, slik at journalistene kunne lese og diskutere hva konkurrentene skrev. Ti telefonbokser var satt opp til fri avbenyttelse. Journalistene ble også tilbudt omvisninger i utstillingene med innlagt lunsj i Hovedrestauranten, og utflukter til Eidsvoll og De Sandvigske Samlinger når det foregikk jubileumsutstillinger der. Alt dette – og ubegrenset adgang til utstillingen – var gratis tilgjengelig for alle journalister som fikk utstedt utstillingens eget pressekort. Praktisk talt alle journalister som jobbet i Kristiania, var omfattet av pressekortordningen.

*«For ens indre øie passerer som
i en procession hele utstillingens
tilblivelse»*

Alt dette ble lagt til rette av Pressekontoret, som stod for informasjon om utstillingen til aviser og andre aktualitetsmedier. Mellom Pressekontoret i hovedinngangsbygningen og den overordnede administrasjonen for utstillingen på Frogner Hovedgård var det daglig kontakt. Bak Pressekontoret stod i sin tur Presse- og reklamekomiteen. Den var hovedansvarlig for utstillingens informasjon, over et bredt spek-

ter som ikke bare inkluderte journalistikk, men også produksjon av reklame for utstillingen, veiledere, plakater, kataloger og postkort. Komiteen hadde begynt å arbeide allerede i 1912, og ifølge komiteens direktør T. A. Heiberg var den 'paa det rene med at der allerede fra første øieblik maatte lægges sterk vækt paa utstillingens nationale og patriotiske karakter. Slagordet var, at i 1914 førte alle veie i Norge til Jubilæumsutstillingen'.

Medlemmene av komiteen var hentet dels fra næringslivet, dels fra pressens eget sjikt av ledere. Det var lagt opp til et nært samspill – for ikke å si samrøre – mellom journalister, utstillingsarrangører og næringsliv.»

Pressekontoret hadde også til oppgave å skriva og tilby gryteferdig stoff til avisene. Kontorets folk stod i nær kontakt med dei ulike utstillingspaviljongane, og formidla det som skjedde i form av nyheits- og aktualitetsartiklar. Høvelege fotografi følgde med artiklane. Ifølgje arrangørane vart det i alt laga om lag 1000 slike artiklar ved Pressekontoret.

Forunderleg nok var det bransjetidsskriftet Norsk Næringsliv som problematiserte denne praksisen. Bladet karakteriserte dette som å «snike sig til pressens hjælp ved at ville smygge ind i tekstspalterne, hvad der rettelig skal høre hjemme i annonceavdelingen». Det var i og for seg reine ord for pengane, men dei fleste aviser – og journalistane der – såg meir praktisk på tinga. Dei tok gjerne imot det dei fekk.

Vegen gjennom pressa

Det er imponerende at mennene bak Jubileumsutstillinga i 1914 hadde rigga seg til med eit så offensivt og omfattande PR-kontor. I dag er det vanleg med store og til dels overdimensjonerte PR-avdelingar ved til dømes viktige idrettsarrangement. Men på dette punktet var komiteen for utstillinga på Frogner langt framom si eiga tid.

Kongolandsbyen, der åtti kongolesere bodde gjennom hele utstillingsperioden. Foto: Ukjent / Oslo museum (1914)

Det viste seg også i den sentrale plasseringa pressefolk fekk på utstillinga, der dei disponerte første bygningen på høgre handa etter hovudinngangen. Med Pressekontoret på eine sida og pressepaviljongen på den andre gjekk vegen til utstillinga bokstavelig talt gjennom pressa, skriv Ytreberg. I éin sal viste illustrert presse og fagpresse fram eksemplara sine, i den neste var det lesesal med lenestolar, ein avis-kiosk og ei trykkpresse frå 1814. Ho stod i kontrast til den moderne rotasjonspressa i rommet ved sida av, den som dagleg trykte Utstillingsavisen i 1000–5000 eksemplar. Avisa var populær. Særleg på sundagar, då Utstillingsavisen rådde grunnen åleine.

Også det norske Amerika hadde – med god hjelp av norske redaktørar – rydda seg ein romsleg plass i pressepaviljongen, under fellesnamnet «Det utflyttede Norge». Her var det lagt ut norsk-amerikanske

aviser til gratis gjennomsyn. Den største norsk-amerikanske avisa, Skandinavien, hadde ordna seg med eige kontor.

Ytreberg skriv at dei norsk-amerikanske redaktørane var aktive i førebuingarbeidet til utstillinga, og at norsk presse hadde engasjert seg sterkt for at «Det utflyttede Norge» skulle få ein markant plass på Frogner dette vesle halvåret i 1914. I hovudrommet var det spent opp eit kart som med raude felt viste eigedommane til nordmenn i Amerika – særleg Midtvesten. «I Nord-Dakota er det bare rødt», meldte Morgenposten.

Kongolandsbyen

Jødeparagrafen var fjerna frå Grunnlova, men fordommane mot jødane var ikkje borte frå norsk presse. Særleg gjekk dette ut over Benno Singer, som gjen-

nom selskapet sitt European Attractions Ltd hadde teke over ansvaret for drifta av heile «Fornøielsesavdelingen». Administrasjonskomiteen hadde gjeve Singer oppdraget for ein fast pris, og då suksessen vart nærast overveldande, og folket strøymde til i titusenvis, tok avisene til å skriva om at det gjekk «en bred guldstrøm» inn i kassen til Singer (Dagbladet). I vittighetsblada vart Singer karikert som svartmuska, full av pengar og ute i fordekt ærend.

Eit lite sveip over «Kongolandsbyen» – det mest spektakulære innslaget på Jubileumsutstillinga – kan også vera nyttig. Kongolandsbyen er blitt ståande som den mest kjende og mest berykta attraksjonen på utstillinga. Og den mest utbytterike, nest etter berg-og-dal-banen. Det var den same Benno Singer som hadde skaffa dei knapt 80 singalesarane til Oslo, for Singer hadde lang røynsle i å stilla ut menneske frå framande land. På verdsutstillingane frå denne tida var det vanleg med slike «Kongolandsbyar».

Her skal vi berre sjå litt på korleis dette fenomenet vart skildra i norsk presse. I ein reportasje i bladet Urd vart dansen til dei kvinnelege singalesarane skildra slik:

En av kvinderne kommer frem ad gangen, ofte med et barn i pose paa ryggen, hun vrider sin krop foran musikanten, mens denne utstøter nogen uartikulerte og higstende lyd der stinker av urkraft og pirrende sanselighet. En kan bli hjertesyk av at se og høre, og vi forlater de sortes landsby besjælet av en gla følelse: Det er deilig at vi er hvite, hvite--!

I Ørebladet fører reportasjen tankane over på dyr i ein dyrehage.

[...] her hopper afrikanerne ustanselig omkring i sine røde og blaa og noksaa hvite skjorter, saa det lugter Neger lang Vei. Og Byens unge Damer tropper opp med Chokolade og Konfekt, som de stikker ind mellem Kongoherrernes glinsende Kjæver.

«I en sommerlig skumring synes vi at høre bjeldeklang og hestevrinsk og kloutramp og larm»

I kombinasjon med teikningane i vittighetsblada, der kontrasten mellom dei svarte kongolesarane og dei kvite fruene var gjort svært tydeleg, på alle vis, var det temmeleg langt frå det politisk korrekte Noreg anno 2014.

Venstrenasjonal tolking av 1814

Så til den delen av jubileumsdekninga som ikkje kunne knytast til utstillinga på Frogner. Knappe ti år etter lausrivinga frå Sverige vart «folket» – eller «det norske folket» – betrakta som eitt. Det skulle tona ned klassemotsetningane, men det skulle også inkludera ein kategori som så langt hadde vore annanrangs borgarar: I 1913 hadde kvinnene fått røysterett, og i det nye, nasjonale fellesskapet snakka ein ikkje så mykje om det som hadde vore. No skulle alle sjå framover, og snakka helst om «den nye arbeidsdagen».

Men det hadde vore strid om korleis 1814 og eidsvollsverket skulle tolkast. Ifølgje 1814-historikar Odd Arvid Storsveen etablerte den venstrenasjonale tolkinga av 1814 seg som den rådande i skuleverket, embetsverket og media frå 1905 og fram til andre verdskrigen. Det var Ernst Sars og Halvdan Koht som

forvalta den såkalla venstrenasjonale 1814-tolkinga, der folkets fridomsvilje alt frå seint 1700-tal var ein viktig faktor i spelet om 1814.

Ernst Sars var på hell, Halvdan Koht var i ferd med å ta over. Det var, skriv Kristoffer Hatteland Endresen i masteroppgåva si, Halvdan Koht, med startpunkt i jubileumsåret 1914, som skulle fronta den venstrenasjonale tolkingstradisjonen heilt fram til andre verdskrigen.

På den andre sida finn vi den konservative historikaren Yngvar Nielsen, som var meir unionsvennleg, og som i større grad la vekt på stormaktene og Kiel-freden som forklaring på det som skjedde i Noreg i 1814. Eit nøkkelpunkt i tolkingssriden var om det var det norske folket som nytta seg av Christian Fredrik, el-

Aftenpost

31т. 2-17 | Morgennummer

Søndag 17de mai 1914

Морденномер	55. 6000.
-------------	-----------

Kristian Fredrik.

Af provst J. L. Qvisling.

[illegible]

Det synes derfor ikke utvilsomt
at de to første af de nævnte
ord har en og samme betydning
og at de to sidste har en anden.
Men det er ikke nok, og vi
må derfor se på de enkelte ord
for at se om de har en anden
betydning. Det første ord er
"det første af de nævnte", og
det andet er "det sidste af de
nævnte". Det tredje ord er
"det første af de nævnte", og
det fjerde er "det sidste af de
nævnte". Det femte ord er
"det første af de nævnte", og
det sjette er "det sidste af de
nævnte". Det syvende ord er
"det første af de nævnte", og
det ottende er "det sidste af de
nævnte". Det niende ord er
"det første af de nævnte", og
det tiende er "det sidste af de
nævnte". Det ellevte ord er
"det første af de nævnte", og
det tolvte er "det sidste af de
nævnte". Det trettende ord er
"det første af de nævnte", og
det fjortende er "det sidste af de
nævnte". Det femtende ord er
"det første af de nævnte", og
det sekstende er "det sidste af de
nævnte". Det syttende ord er
"det første af de nævnte", og
det åttende er "det sidste af de
nævnte". Det nittende ord er
"det første af de nævnte", og
det tyvende er "det sidste af de
nævnte". Det tyvede ord er
"det første af de nævnte", og
det tyvendes første er "det første af de
nævnte". Det tyvendes sidste er
"det sidste af de nævnte".

From Malaya, Festivals, villages
in a garden, sunset, hillside, all

1987-1988, 1989-1990, 1991-1992, 1993-1994, 1995-1996, 1997-1998, 1999-2000, 2001-2002, 2003-2004, 2005-2006, 2007-2008, 2009-2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016, 2017-2018, 2019-2020, 2021-2022, 2023-2024, 2025-2026, 2027-2028, 2029-2030, 2031-2032, 2033-2034, 2035-2036, 2037-2038, 2039-2040, 2041-2042, 2043-2044, 2045-2046, 2047-2048, 2049-2050, 2051-2052, 2053-2054, 2055-2056, 2057-2058, 2059-2060, 2061-2062, 2063-2064, 2065-2066, 2067-2068, 2069-2070, 2071-2072, 2073-2074, 2075-2076, 2077-2078, 2079-2080, 2081-2082, 2083-2084, 2085-2086, 2087-2088, 2089-2090, 2091-2092, 2093-2094, 2095-2096, 2097-2098, 2099-2100, 2101-2102, 2103-2104, 2105-2106, 2107-2108, 2109-2110, 2111-2112, 2113-2114, 2115-2116, 2117-2118, 2119-2120, 2121-2122, 2123-2124, 2125-2126, 2127-2128, 2129-2130, 2131-2132, 2133-2134, 2135-2136, 2137-2138, 2139-2140, 2141-2142, 2143-2144, 2145-2146, 2147-2148, 2149-2150, 2151-2152, 2153-2154, 2155-2156, 2157-2158, 2159-2160, 2161-2162, 2163-2164, 2165-2166, 2167-2168, 2169-2170, 2171-2172, 2173-2174, 2175-2176, 2177-2178, 2179-2180, 2181-2182, 2183-2184, 2185-2186, 2187-2188, 2189-2190, 2191-2192, 2193-2194, 2195-2196, 2197-2198, 2199-2200, 2201-2202, 2203-2204, 2205-2206, 2207-2208, 2209-2210, 2211-2212, 2213-2214, 2215-2216, 2217-2218, 2219-2220, 2221-2222, 2223-2224, 2225-2226, 2227-2228, 2229-2230, 2231-2232, 2233-2234, 2235-2236, 2237-2238, 2239-2240, 2241-2242, 2243-2244, 2245-2246, 2247-2248, 2249-2250, 2251-2252, 2253-2254, 2255-2256, 2257-2258, 2259-2260, 2261-2262, 2263-2264, 2265-2266, 2267-2268, 2269-2270, 2271-2272, 2273-2274, 2275-2276, 2277-2278, 2279-2280, 2281-2282, 2283-2284, 2285-2286, 2287-2288, 2289-2290, 2291-2292, 2293-2294, 2295-2296, 2297-2298, 2299-2300, 2301-2302, 2303-2304, 2305-2306, 2307-2308, 2309-2310, 2311-2312, 2313-2314, 2315-2316, 2317-2318, 2319-2320, 2321-2322, 2323-2324, 2325-2326, 2327-2328, 2329-2330, 2331-2332, 2333-2334, 2335-2336, 2337-2338, 2339-2340, 2341-2342, 2343-2344, 2345-2346, 2347-2348, 2349-2350, 2351-2352, 2353-2354, 2355-2356, 2357-2358, 2359-2360, 2361-2362, 2363-2364, 2365-2366, 2367-2368, 2369-2370, 2371-2372, 2373-2374, 2375-2376, 2377-2378, 2379-2380, 2381-2382, 2383-2384, 2385-2386, 2387-2388, 2389-2390, 2391-2392, 2393-2394, 2395-2396, 2397-2398, 2399-2400, 2401-2402, 2403-2404, 2405-2406, 2407-2408, 2409-2410, 2411-2412, 2413-2414, 2415-2416, 2417-2418, 2419-2420, 2421-2422, 2423-2424, 2425-2426, 2427-2428, 2429-2430, 2431-2432, 2433-2434, 2435-2436, 2437-2438, 2439-2440, 2441-2442, 2443-2444, 2445-2446, 2447-2448, 2449-2450, 2451-2452, 2453-2454, 2455-2456, 2457-2458, 2459-2460, 2461-2462, 2463-2464, 2465-2466, 2467-2468, 2469-2470, 2471-2472, 2473-2474, 2475-2476, 2477-2478, 2479-2480, 2481-2482, 2483-2484, 2485-2486, 2487-2488, 2489-2490, 2491-2492, 2493-2494, 2495-2496, 2497-2498, 2499-2500, 2501-2502, 2503-2504, 2505-2506, 2507-2508, 2509-2510, 2511-2512, 2513-2514, 2515-2516, 2517-2518, 2519-2520, 2521-2522, 2523-2524, 2525-2526, 2527-2528, 2529-2530, 2531-2532, 2533-2534, 2535-2536, 2537-2538, 2539-2540, 2541-2542, 2543-2544, 2545-2546, 2547-2548, 2549-2550, 2551-2552, 2553-2554, 2555-2556, 2557-2558, 2559-2560, 2561-2562, 2563-2564, 2565-2566, 2567-2568, 2569-2570, 2571-2572, 2573-2574, 2575-2576, 2577-2578, 2579-2580, 2581-2582, 2583-2584, 2585-2586, 2587-2588, 2589-2590, 2591-2592, 2593-2594, 2595-2596, 2597-2598, 2599-2600, 2601-2602, 2603-2604, 2605-2606, 2607-2608, 2609-2610, 2611-2612, 2613-2614, 2615-2616, 2617-2618, 2619-2620, 2621-2622, 2623-2624, 2625-2626, 2627-2628, 2629-2630, 2631-2632, 2633-2634, 2635-2636, 2637-2638, 2639-2640, 2641-2642, 2643-2644, 2645-2646, 2647-2648, 2649-2650, 2651-2652, 2653-2654, 2655-2656, 2657-2658, 2659-2660, 2661-2662, 2663-2664, 2665-2666, 2667-2668, 2669-2670, 2671-2672, 2673-2674, 2675-2676, 2677-2678, 2679-2680, 2681-2682, 2683-2684, 2685-2686, 2687-2688, 2689-2690, 2691-2692, 2693-2694, 2695-2696, 2697-2698, 2699-2700, 2701-2702, 2703-2704, 2705-2706, 2707-2708, 2709-2710, 2711-2712, 2713-2714, 2715-2716, 2717-2718, 2719-2720, 2721-2722, 2723-2724, 2725-2726, 2727-2728, 2729-2730,

[illegible][illegible]

7de m

mai 1814

Monsieur le Ministre,

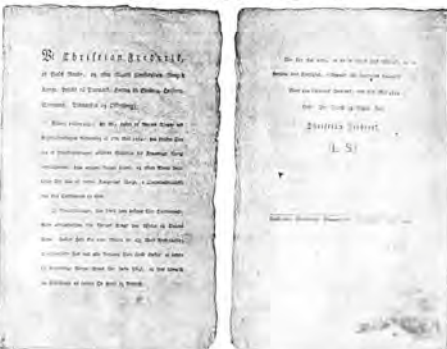
J'ai l'honneur de vous adresser ci-joint

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de ma haute estime et de mon profond respect.

F. de La Harpe

1. **Einleitung**
 2. **Ziele und Aufgaben**
 3. **Methodik**
 4. **Ergebnisse**
 5. **Diskussion**
 6. **Fazit**
 7. **Literaturverzeichnis**
 8. **Anhang**
 9. **Index**
 10. **Abbildung**
 11. **Tabelle**
 12. **Formel**
 13. **Diagramm**
 14. **Skizze**
 15. **Zeichnung**
 16. **Bild**
 17. **Fotografie**
 18. **Video**
 19. **Aufnahme**
 20. **Dokumentation**
 21. **Protokoll**
 22. **Beobachtung**
 23. **Interview**
 24. **Fragebogen**
 25. **Test**
 26. **Experiment**
 27. **Simulation**
 28. **Modell**
 29. **Diagramm**
 30. **Skizze**
 31. **Zeichnung**
 32. **Bild**
 33. **Fotografie**
 34. **Video**
 35. **Aufnahme**
 36. **Dokumentation**
 37. **Protokoll**
 38. **Beobachtung**
 39. **Interview**
 40. **Fragebogen**
 41. **Test**
 42. **Experiment**
 43. **Simulation**
 44. **Modell**
 45. **Diagramm**
 46. **Skizze**
 47. **Zeichnung**
 48. **Bild**
 49. **Fotografie**
 50. **Video**
 51. **Aufnahme**
 52. **Dokumentation**
 53. **Protokoll**
 54. **Beobachtung**
 55. **Interview**
 56. **Fragebogen**
 57. **Test**
 58. **Experiment**
 59. **Simulation**
 60. **Modell**
 61. **Diagramm**
 62. **Skizze**
 63. **Zeichnung**
 64. **Bild**
 65. **Fotografie**
 66. **Video**
 67. **Aufnahme**
 68. **Dokumentation**
 69. **Protokoll**
 70. **Beobachtung**
 71. **Interview**
 72. **Fragebogen**
 73. **Test**
 74. **Experiment**
 75. **Simulation**
 76. **Modell**
 77. **Diagramm**
 78. **Skizze**
 79. **Zeichnung**
 80. **Bild**
 81. **Fotografie**
 82. **Video**
 83. **Aufnahme**
 84. **Dokumentation**
 85. **Protokoll**
 86. **Beobachtung**
 87. **Interview**
 88. **Fragebogen**
 89. **Test**
 90. **Experiment**
 91. **Simulation**
 92. **Modell**
 93. **Diagramm**
 94. **Skizze**
 95. **Zeichnung**
 96. **Bild**
 97. **Fotografie**
 98. **Video**
 99. **Aufnahme**
 100. **Dokumentation**
 101. **Protokoll**
 102. **Beobachtung**
 103. **Interview**
 104. **Fragebogen**
 105. **Test**
 106. **Experiment**
 107. **Simulation**
 108. **Modell**
 109. **Diagramm**
 110. **Skizze**
 111. **Zeichnung**
 112. **Bild**
 113. **Fotografie**
 114. **Video**
 115. **Aufnahme**
 116. **Dokumentation**
 117. **Protokoll**
 118. **Beobachtung**
 119. **Interview**
 120. **Fragebogen**
 121. **Test**
 122. **Experiment**
 123. **Simulation**
 124. **Modell**
 125. **Diagramm**
 126. **Skizze**
 127. **Zeichnung**
 128. **Bild**
 129. **Fotografie**
 130. **Video**
 131. **Aufnahme**
 132. **Dokumentation**
 133. **Protokoll**
 134. **Beobachtung**
 135. **Interview**
 136. **Fragebogen**
 137. **Test**
 138. **Experiment**
 139. **Simulation**
 140. **Modell**
 141. **Diagramm**
 142. **Skizze**
 143. **Zeichnung**
 144. **Bild**
 145. **Fotografie**
 146. **Video**
 147. **Aufnahme**
 148. **Dokumentation**
 149. **Protokoll**
 150. **Beobachtung**
 151. **Interview**
 152. **Fragebogen**
 153. **Test**
 154. **Experiment**
 155. **Simulation**
 156. **Modell**
 157. **Diagramm**
 158. **Skizze**
 159. **Zeichnung**
 160. **Bild**
 161. **Fotografie**
 162. **Video**
 163. **Aufnahme**
 164. **Dokumentation**
 165. **Protokoll**
 166. **Beobachtung**
 167. **Interview**
 168. **Fragebogen**
 169. **Test**
 170. **Experiment**
 171. **Simulation**
 172. **Modell**
 173. **Diagramm**
 174. **Skizze**
 175. **Zeichnung**
 176. **Bild**
 177. **Fotografie**
 178. **Video**
 179. **Aufnahme**
 180. **Dokumentation**
 181. **Protokoll**
 182. **Beobachtung**
 183. **Interview**
 184. **Fragebogen**
 185. **Test**
 186. **Experiment**
 187. **Simulation**
 188. **Modell**
 189. **Diagramm**
 190. **Skizze**
 191. **Zeichnung**
 192. **Bild**
 193. **Fotografie**
 194. **Video**
 195. **Aufnahme**
 196. **Dokumentation**
 197. **Protokoll**
 198. **Beobachtung**
 199. **Interview**
 200. **Fragebogen**
 201. **Test**
 202. **Experiment**
 203. **Simulation**
 204. **Modell**
 205. **Diagramm**
 206. **Skizze**
 207. **Zeichnung**
 208. **Bild**
 209. **Fotografie**
 210. **Video**
 211. **Aufnahme**
 212. **Dokumentation**
 213. **Protokoll**
 214. **Beobachtung**
 215. **Interview**
 216. **Fragebogen**
 217. **Test**
 218. **Experiment**
 219. **Simulation**
 220. **Modell**
 221. **Diagramm**
 222. **Skizze**
 223. **Zeichnung**
 224. **Bild**
 225. **Fotografie**
 226. **Video**
 227. **Aufnahme**
 228. **Dokumentation**
 229. **Protokoll**
 230. **Beobachtung**
 231. **Interview**
 232. **Fragebogen**
 233. **Test**
 234. **Experiment**
 235. **Simulation**
 236. **Modell**
 237. **Diagramm**
 238. **Skizze**
 239. **Zeichnung**
 240. **Bild**
 241. **Fotografie**
 242. **Video**
 243. **Aufnahme**
 244. **Dokumentation**
 245. **Protokoll**
 246. **Beobachtung**
 247. **Interview**
 248. **Fragebogen**

17de mai 1814.

Stingingly salient news and views analyzing today's Christian Frontiers International

skuld i Eriksdøren	Hvem var udsenderen af	Ugens medlemmer den syttende	var blev dannet som forening	de vilgte affald i en nye
der blev klaret	medlemmerne under afholdelsen	den 1814 blev afholdt den	hvil - alle disse gamle	1814

Aftenposten fra 17. mai 1914.

ler om den var Christian Fredrik som skapte ein motstand ute i folket.

I akademia var den konservative tolkinga og den venstrenasjonale tolkinga ganske likt representerte på slutten av 1800-talet. Men, skriv Hatteland Endresen, når det var den venstrenasjonale tolkinga som kom til å dominera i lærebøkene, kan det kome av 1905. Det vart ein sterkare konsentrasjon omkring det nasjonale i åra etter unionsoppløysinga.

Hatteland Endresen ser Jubileumsutstillinga på Frogner og Grunnlovsjubileet i Stortingets regi som to ulike og separate arrangement. Den første var ute av Stortingets kontroll, og kom til å mangla dei historiske elementa frå 1814.

Stortingets grunnlovsjubileum var derimot sikta inn mot hendingane i 1814. Det vart gjeve ut fleire historiske framstillingar av 1814, i ulike former, som bøker, prosivrar, plakatar og avisartiklar. Jørgen Løvland

sytte for at Stortingets jubileumskomiteé fann plass til ein historikar, og at det vart Halvdan Koht. Venstre-mannen Løvland ville ha ein historikar som tildelte det norske folket ei rolle i grunnlovsverket. Koht hadde alt publisert akademiske arbeid om temaet – «Det store i 1814» stod på trykk i Historisk Tidsskrift. «Grundspørsmålet i 1814» vart prenta i Samtiden.

Koht avgjorde kva dagar som skulle markerast. Den viktigaste, slik han såg det, var 25. februar. Då vart Christian Fredriks sjølvstendefråsegn til det norske folket vedteken. Det la grunnlaget for det som skjedde vidare.

Difor vart det fest på alle skulane i landet om førremiddagen den 25. februar – med utdeling av eit festhefte til alle elevar. Det var på åtte sider, gav bakgrunnen for 1814 og grunnlovsverket – og var forfatta av Halvdan Koht. Klokka 13.00 skulle det vera festgudsteneste i alle kyrkjene.

Den andre dagen Koht valde ut, var 10. april – dagen då Riksforsamlinga kom saman på Eidsvoll. Sjøelve grunnlovsdagen 17. mai skulle naturlegvis vera minnedag – og endeleg var det fest i Trondheim den 20. mai, då eidsvollsmennene var samla for siste gong og danna brodering. Halvdan Koht hadde regien, og stod fram som jubileumshistorikaren og 1814-formidlaren framfor nokon.

Det vart halde mange taler i jubileumsåret, men det er uvisst om dei framleis eksisterer. For ein del er dei refererte i avisene, men såpass kortfatta og overflattisk at det er vanskeleg å bestemma om dei er haldne i Kohts eller Yngvar Nielsens ånd.

Det vart gjeve ut to jubileumsverk i 1914. «Norge 1814–1914» i tre bind, redigert av Nordahl Rolfsen og Erik Wærenskiold, og «Eidsvold 1814», redigert av Carl W. Schnitler. Koht var sentral bidragsytar i den siste. Hatteland Endresen meiner Kohts tekst – «Fridomsgjeringi paa Eidsvoll» – ved sida av «1814 – Dagbok hundrede år efterpå» – er den grundigaste og mest detaljerte skildringa av grunnlovshistoria, blant det som vart publisert i 1914. Dagboka til Koht vart prenta

i Tidens Tegn gjennom heile jubileumsåret, og kom seinare i bokform.

Yngvar Nielsen dreiv si historieformidling i det konservative Ørebladet, om enn i mindre format. Det er illustrerande for måten dei vurderte 1814 på, at Nielsen den 25. februar skriv ein artikkel om Christian Fredrik, medan Tidens Tegn ved Halvdan Koht – og alle landets skular – feirar sjølvstendefråsegna denne dagen.

Mediedekninga av grunnlovsjubileet

Aviser hadde ikkje vore aviser, og journalistar hadde ikkje vore journalistar, dersom ikkje den spennande og nytenkjande – og framoverpeikande – Jubileumsutstillinga på Frogner hadde skapt større og fleire overskrifter enn Stortingets grunnlovskomiteé, med sitt tilbakeskodande perspektiv. Jubileumsutstillinga vann 1–0 – minst.

I stortingsbiblioteket finst det ei samling aviser som skal syna mediedekninga av grunnlovsjubileet 1914. Ho konsentrerer seg mest om tre hovudstadsaviser, Aftenposten, Verdens Gang og Morgenbladet. Reportasjane er som regel knytte til markeringane rundt 17. mai 1914, og ber preg av å vera hendingsorienterte. Det er gjerne utførlege reportasjar som detaljert skildrar dei ulike minnemarkeringane, pluss vår og vind. Fleire av reportasjane gjev små utdrag av taler, som i hovudsak handla om 1814.

Aftenposten hadde også kronikkar om 1814 gjennom store deler av året 1914.

Men slik ser Kristoffer Hatteland Endresen det store biletet av korleis norsk presse dekte grunnlovsjubileet:

Når det gjelder historieformidling i pressen ved dette jubileet er det uten tvil Halvdan Koht og Yngvar Nielsens beretninger i henholdsvis Tidens Tegn og Ørebladet som er av størst interesse i denne sammenheng. Jeg har ikke kommet over liknende historieformidlende skrivelser i andre aviser fra dette året.

Faksimile: Bladet Sirene var en kilde til både begeistring og forferdelse fra starten i 1974 til det inngikk i 1983.

Presseminne:

40 år siden feministbladet Sirene vakte rabalder i hele Norden med 35 000 i opplag

Gøril Strømholm
Frilansjournalist
goril.stromholm@gmail.com

«Sirene, tidssignal for kvinner og menn» vakte oppsikt og rabalder i hele Norden da det kom for vel 40 år siden. Det ble en sensasjon i norsk medieverden, fordi det brakte opp i lyset et stoffområde som lenge hadde ulmet under overflata: kjønnsrollene, eller konfliktene mellom kvinner og menn. Dette hadde den tradisjonelle pressen ikke våget å ta på alvor. Her reflekterer Gøril Strømholm, en av pionerene i redaksjonen, over Sirenes betydning.

Det er høst, året er 1970. Jeg er i et digert auditorium på universitetet på Blindern, det er stappfullt av folk, kvinner og menn. Jeg har kjempet meg til en plass på et trappe-trinn nesten helt øverst. Mange tilhørere står, som sild i tønne, noen henger opp etter veggene. Langt der nede, på scenen, står den amerikanske kvinnesaksaktivisten Jo Freeman og sier oppsiktsvekkende ting om feminisme og kvinnefrigjøring og deretter opplever vi tre unge norske kvinner som oppfordrer forsamlingen til å danne bevisstgjøringsgrupper. «Skriv dere på lister som er lagt ut i vestibylen,» sier de. Øverst, bak meg, troner en av datidas TV-stjerner, Mette Janson, med et tv-team, og gjør opp-tak til en serie om kvinnesak og kjønnsroller. Stemningen er elektrisk.

*«Det feministiske bladet var
en kilde til fryd og begeistring,
eller raseri og forferdelse»*

Dette møtet forløste mange nyfeministiske bevisstgjøringsgrupper, der jeg deltok, og der kvinnefrigjøringen og bevisstheten om kjønnsrollene tok fart for alvor. Og møtet forløste mye av potensialet eller markedsgrunnlaget for salget av bladet: 35 000 eksemplarer høsten 1973. Det var en sensasjon.

På den tida var det praktisk talt ingen andre medier, trykte eller etermedier, som våget å gå i dybden på kvinnefrigjøring og kjønnsroller. Sirene var med andre ord et nyskapende journalistisk prosjekt, like mye som et banebrytende kvinnesaksprosjekt. Det var et oppsiktsvekkende og grenseoverskridende presseorgan, og ble for alvor et utfordrende og kontroversielt blad fra og med januar 1974 til det gikk inn på vårparten 1983. Det feministiske bladet var en kilde til fryd og begeistring, eller raseri og forferdelse, i ti år.

Oppsiktsvekkende prøvenumre høsten 1973

En rekke oppslag vakte oppsikt, blant annet første-siden med «Den undertrykte Liv Ullmann». Hun var ikke mer undertrykt enn andre kvinner, men vi brukte henne bevisst for å få oppmerksomhet og for å få sagt noe om patriarkatets samfunnsstruktur.

Oppsiktsvekkende var også påstanden i mottoet som fulgte bladet i mange år, og som var grenseløst irriterende for mange: «Vi er klar over at ikke alle kvinne-føler seg undertrykt, men vi vet at de er det. Ingen

føler seg undertrykket før de har en drøm, en visjon om noe bedre.

Spalta «Vårt besværlige underliv» ble et stående uttrykk. Selv om vi lenge hadde hatt danske Inge og Stens seksualspalte i Dagbladet, vakte Sirenes seriøse måte å ta opp problemene på spesiell oppmerksomhet. Vi snakket blant annet om menstruasjon, noe som provoserte mange. Det raste inn med spørsmål til dr. Ragnhild Halvorsen, som redigerte spalta.

SV-politiker Berit Ås diskuterte spørsmålet om vi trengte en egen kvinnepolitikk, noe som fikk mannlige stortingspolitikere til å skjære tenner. I nr. 2 samme høst uttalte den kjente katolske veterinæren Bergljot Børresen seg for selvbestemt abort! I tillegg presenterte redaksjonen seg selv på nest siste side med antall barn og med mors yrke! Én av mødrene hadde utdanning. Alle mødrene var eller ble husmødre.

Er det sant at kvinner er undertrykt?

Dette var tittelen på hovedartikkelen som forfatteren Bjørg Vik skrev i det første prøvenummeret av Sirene. Temaene var mannssamfunn, manipulering, indoktrinering, rollemønster, kjønnsdiskriminering og kvinneundertrykkelse. Vik la ikke fingrene imellom: – Alle våre tanker og holdninger er underlagt menn, fordi vi alle er preget av en tre tusen år gammel mannskultur, sier hun i dag.

Under Norsk Sakprosa-festival som var en del av grunnlovsjubileet, ble artikkelen i oktober 2014 kåret til en av de ti viktigste politiske tekster siden 1814. Om Viks artikkel sier juryen:

Den er viktig og fruktbar fordi den er nærgående og bryr seg om den dag i dag. Den handler om å gjøre det private politisk, den handler om frigjøring og fremmedgjøring og selvbedrag; kritikken av husmorrollen kan i dag like gjerne vendes mot flink pike-syndromet, eller om en hvilken som helst situasjon der vi kjenner trygghet ved å leve opp til forventninger som er begrensende og belastende. Dette gjelder jo også manssroller. Det er med andre ord en an-

nen måte å tenke politikk på. Derfor er teksten i «Er det sant at kvinner er undertrykte?» viktig i dag.

Bjørg Vik og Sirenes fødsel

– Vi i den første redaksjonen visste at det var et behov for et alternativt blad, men ikke at behovet var så enormt stort, forteller Bjørg Vik. I 1971 møtte hun en av de mest energiske drivkreftene i nyfeministbevegelsen på det tidspunktet, Bitten Modal (1940–2008). Sammen fant de ut av de burde lage et alternativt blad for kvinner. Viks suksess som forfatter var nok utslagsgivende for at den sagnomsuste forlagssjefen Henrik Groth i J.W. Cappelen tente på ideen.

«Én av mødrene hadde utdanning»

Utallige kvinner slukte bøkene til Vik som om de handlet om dem selv, som om det var deres egne his-

torier som ble fortalt: Hvordan skulle vi takle denne påtrengende seksualiteten og forholdet til menn, enten de var kjæresten eller ektemenn, kjente eller ukjente?

Vik ble nominert til den Nordiske litteraturprisen tre ganger, men fikk den aldri. Fordi hun var kvinne? Fordi hun pirket ved patriarkatet? Fordi smaksdommerne i litteratur på det tidspunktet nedvurderte litteraturen hennes – som kvinnelitteratur?

Men hvem ville være med som pionerer?

Jeg husker møter i 2. eller 3. etasje i en bygning i Lille Grensen i Oslo, der Modal hadde jobb. Hun hadde innkalt mange kvinner hun mente kanskje kunne egne seg til bruk i et feministblad. Noen av dem ble frilansere i bladet. Disse seks utgjorde den første redaksjonen: forfatteren Bjørg Vik, journalistene Bitten Modal, Astrid Brekken og Gøril Strømholm, tegneren og billedhuggeren Kari Rolfsen og layout-tegneren Sissel Biong. I tillegg redigerte lege Ragnhild Engseth, i dag Halvorsen, den berømte eller beryktede spalten «Vårt besværlige underliv». Utpå høsten 1974, da suksessen var overveldende og redaksjonen druknet i henvendelser, ble IdaLou Larsen ansatt som redaksjonssekretær med fast lønn. Alle vi andre jobbet på frivillig basis, uten lønn.

Vi hadde en felles visjon: først og fremst å bidra til å skape en verden der menn og kvinner er likeverdige. Men vi ville også lage et frekt og freidig og pågående alternativ til de tradisjonelle damebladene, uten kongestoff, uten matoppskrifter, uten motereportasjer og uten annonser!

I redaksjonen var vi tilhengere av nyfeminismen. Det vil si at vi var særdeles opptatt av den seksuelle undertrykkningen av kvinner. Vi hadde ofte et friere syn på sex-relaterte spørsmål enn enkelte kvinneorganisasjoner. Kvinnefronten, som kom med sitt blad noen år seinere, hadde en annen strategi i kampen for likeverd og likestilling; de la hovedvekten på klassekamp og økonomi.

Her ble søstersolidariteten satt på prøve. Vi hadde diskusjoner i redaksjonen om hvordan vi skulle takle enkelte utspill fra Kvinnefronten, men vi lot være å angripe dem. Vi visste at de tradisjonelle mediene med skadefryd ville kaste seg over oss, bruke det mot oss og si: Hva sa vi? Kvinne er kvinne verst!

Jeg tror vi stakk hull på en byll, og ut fosset ikke bare verk og faenskap, men kontakt, kommunikasjon, glede og kreativitet. Vi fikk en berusende følelse av befrielse. Det gjaldt både oss i redaksjonen og mange av våre lesere. Som for øvrig ofte måtte skjule bladet for sine ektemenn for ikke å få bråk i heimen! Mange av abonnentene ba om å få tilsendt bladet i anonym konvolutt.

Mytene og usannhetene

Redaksjonen i Sirene betraktet bladet som et uavhengig blad, både partipolitisk og kvinnesakspolitisk. Vi regnet oss aldri som talerør for noen deler av kvinnebevegelsen, men mange trodde det. Mange trodde også at bladet hadde en sjefredaktør. Det var også feil. Redaksjonen arbeidet etter en flat struktur, alle var redaktører og journalister, her var det flertallsbeslutninger som gjaldt. Men postverket måtte ha

ett navn som redaktør, derfor oppsto misforståelsen. Det var en formalitet, ingen realitet. Vi var med andre ord et kollektivt prosjekt, og vi ville vise hvordan et samarbeidsprosjekt fungerte gjennom flat struktur. Alle hadde like stort ansvar. Det viste seg å være en fruktbar arbeidsmetode i Sirene-redaksjonen. Det var i brytningen og diskusjonene mellom personer som betraktet hverandre som likeverdige, at det oppsto gode ideer, og at kreativiteten ble forløst.

Medieforskeren Synnøve Skarsbø Lindtner ved Universitetet i Bergen tok i 2014 doktorgraden på bladet Sirene. Doktorgraden har tittelen «Som en frisk vind gjennom stuene», og Lindtner hevder at kvinneforskningen har marginalisert feministbladet Sirene, som var en viktig årsak til at kvinnepolitiske ideer fikk gjennomslag i offentlig politikk i 70-åra. Hun mener årsaken ligger i konkurrerende forståelser av hva som kan regnes

«vi ville også lage et frekt og freidig og pågående alternativ til de tradisjonelle damebladene»

som politikk.

Journalist og forfatter Astrid Brekken mener at grunnen til at Sirene i begynnelsen ble en suksess, var at vi var provoserende påståelige:

– Vi ba ingen om unnskyldning. Vi var suverent sikre på at vi hadde rett. Vi hadde supre tegninger av Kari, vi hadde lekker layout av Sissel, vi var en ressurssterk gjeng. Redaksjonsmøtene våre bobla av ideer, vi var fulle av virketrang, vi fant fram til vår egentlige identitet, vi formidlet hva kvinner egentlig var. Vi reiv ned kvinnebilder og bygget opp andre. Dessuten hamret vi løs på gutteklubben, mannssjåvinismen og manns-samfunnet, på patriarkatet. Vi ville ha et annet samfunn, vi ønsket frigjøring i vid forstand. Ragnhild Halvorsens spalte virket sikkert også som en magnet på mange, både til skrekk og fryd. Vi drassa jo kvinners underliv og røde bind ut i offentligheten, sier hun.

Da nyfeministene markerte seg med aksjoner og demonstrasjonstog, var pressen full av sensasjonslystne overskrifter som «Vi vil ligge øverst», og «Vekk

Faksimile av forsiden Sirene nr. 1 1974.

med tvangspuling» og påstander om at vi var stygge hurper og aggressive mannehatere. Sakene hadde ofte en form som latterliggjorde både kvinnesaks-kvinner og den nye feministbevegelsen. Dyptpløyende og seriøse reportasjer om kjønnsroller og hva nyfeministene egentlig ville, det var det lite av, om noe i det hele tatt. Med andre ord var det nesten umulig, iallfall vanskelig, å få plassert seriøst stoff om kvinnefrigjørings mange dilemmaer i de tradisjonelle mediene.

Ledere i en frigjøringskamp

Da Sirene dukket opp, ble tonen en annen. Nå kunne man spore begeistring hos de samme mediene som tidligere hadde harselert med feministene. Arbeiderbladet hadde 15. september en liten tospalter med fete typer: «SIRENE over disk som varmt hvetebrød!» Samme avis hadde ei uke seinere en omtale av bladet under overskriften «Formidabel suksess». Arbeiderbladet mente at suksessen lå i viljen til et hverdagslig oppslag, langt fra de tradisjonelle ukebladene. Dagsrevyen spanderte 29. august 1973 et innslag på vel tre minutter på oss – det nye pressefenomenet.

Faksimile av forsiden Sirene nr. 1 1973.

Filmskaperen og journalisten Arne Skouen skriver i Dagbladet 1. september 1973 at Sirene «er velskrevet, det er vittig, det er gjennomtenkt». Han sier også: «Det er møtet i interesser som skal skape søstersolidariteten Sirene er talerør for, ikke fortsatt terping av ideologiske definisjoner [...] Da er feministene på rask vei ut av kunstige motsetninger, de vil bli oppfattet som det de virkelig er: ledere i en frigjøringskamp hvis resultater lar seg måle økonomisk og derfor betyr en sosial frigjøring.»

Forfatteren Sissel Lange-Nilsen, i Aftenposten 11. september 1973, sammenlikner det nye bladet med Norges første kvinneblad Urd, som eksisterte i 1897–1958. Hun kaller Urd for oldemor og Sirene for oldebarnet. Hun skriver blant annet:

Oldemor var ufiks. Det er ikke «Sirene». «Sirene» har lært av sine smarte medsøstre. Hun kan «layout» og har humor. Det vet jeg ikke om oldemor hadde. Og så går hun til kamp mot menn, hun er ikke bare passiv skjebne. Hun gjør det på en morsom måte. Utklipp-sidene er uvurderlige. Man gleder seg særlig over presseklippet fra Arbei-

derbladet av ordfører Bull som raust uttalte: «Kvinnen, en del av vårt miljø».

Det var layout-tegner Sissel Biong som boltret seg frydefullt i utklippssidene.

Bildebladet Aktuell brakte 8. september 1973 et to-siders oppslag med tittelen «Sirenene uler», skrevet av journalisten og forfatteren Berit Eriksen. Under et halvsides foto av fire av redaksjonsmedlemmene skriver Eriksen at «bladet også skal være en motvekt til den kulørte ukepresses bevisste påvirkning til den tradisjonelle kvinneverole [...]»

Men ikke alle aviser var begeistret. Morgenbladet trykket 20. november en lang kronikk om Sirene, som de i en av overskriftene kaller «Anstendighetens nekrolog». Avisa gjennomgår innholdet i bladet i detalj og legger ikke skjul på sin forakt og vemmelse. Det var en kvinnelig journalist som hadde vurdert det nye bladet.

«Vi ba ingen om unnskyldning»

Motstanden fant vi selvfølgelig også hos mange kvinner. Også blant leserne, og de kom umiddelbart. Redaksjonen druknet bokstavelig talt i henvendelser og brev av alle kategorier. Det andre prøvenummeret hadde to fulle sider med brev til Sirene. Men de fleste av kvinnene jublet.

Løsrivelsen fra Cappelen

Kontrakten med forlaget måtte fornyes høsten 1976. Da måtte vi bestemme oss for om vi skulle våge å realisere den gamle drømmen om selvstendighet, om vi skulle våge å ta det hele og fulle ansvaret for bladet. Det ville i realiteten si det økonomiske ansvaret. Vi insisterte på at vi måtte ha hjelp av leserne. Dette ble forsterket av et løst verveinnlegg i bladet, der redaksjonen informerte om at Sirene på det tidspunktet hadde 11 000 abonnenter, men at man trengte 15 000 abonnenter for å sikre framtida. I tillegg hadde Narvesen-salget gått stadig nedover, bokhandelsalget hadde også gått sterkt nedover. Det så ut til at bladet var i ferd med å stabilisere seg på 20 000. Likevel mente vi at dette ikke var en gunstig kalkyle

for Cappelen, og vi skjønte at det beste for begge parter var at vi tok initiativet.

Spesialnummer om krig og fred

Løsrivelsen, eller frigjøringen, måtte markeres tydelig, det måtte synes i bladet at en epoke var over og en annen begynte. Nr. 10, 1976 ble et spesialnummer om krig og fred. Under den røde Sirene-skriften ser vi ei sort forside med et sitat av Robert Kennedy, i hvit skrift: «Bortsett fra krigen er det bare fotball som gjør en mann til en mann».

Lederartikkelen i dette markeringsnummeret hadde overskriften «Hvor human er ekspertisen?». Her formidles sitater fra TV-serien «Verdens våpen», der vitenskapsmenn uttaler seg om sprengningen av den første atombomben i Los Alamos i Mexico i 1943 og den første atombomben over Hiroshima i august 1945. Ragnar Frisch forteller at han ble opprørt over at folk, det vil si vitenskapsmennene i Los Alamos, var stolte og glade over sprengningen og ville feire at 100 000 mennesker var døde i Hiroshima.

Sirenes frigjøringsnummer var altså et temanummer om krig og fred. Men det inneholdt også alt det andre stoffet, og selvfølgelig Kari Rolfsens tegneserie «Jensen», som denne gangen undrer seg på hvorfor ikke kvinnene er blitt godtatt som soldater, når de har så god trening i å adlyde ordrer? Denne serien ble for øvrig prisbelønnet av Tegneserieforbundet i 1976.

Vi forteller også at bladet har tenkt å myke opp den strenge antiannonse-linja på baksiden av bladet, men forsikrer at «vi vil gjøre vårt beste for å føre en feministisk annonsepolitikk». Og dermed kommer bladets første litterære annonse, fra Pax Forlag, som promoterer: «Amalie Skram – skrev det andre fortiet». Det passet jo bra, for var det ikke det vi også gjorde? Skrev det andre fortiet? Vi bestemte at tida var moden for frigjøring og løsrivelse.

En helt spesiell annonse i nr. 10, 1976 viser dette:

Sirene søker rimelige kontorlokaler, ca. 80-100 m², for tidsskift- og forlagsvirksomhet. Gjerne gammel gård. Tlf:....(9-16).

Et konkret uttrykk for at nå var det takk og farvel til Cappelengården i Kirkegata.

Journalistene Inger-Anne Olsen og Gerd Korbøl ble fast ansatt – på likelønn – med IdaLou Larsen og Sissel Biong. Kari Rolfsen fortsatte videre som fast frilansillustratør. Etter hvert forlot flere av pionerene, eller gründerne, redaksjonen. Vår egentlige jobb, vår betalte jobb, var andre steder. Barn og ekteskap krevde også sitt.

Etter fem år, nr. 7 i 1978, jubileumsnummeret, ble fire av grunnleggerne feiret i bladet med stort oppslag under tittelen «Formødrene våre»: Bjørg Vik, Bitten Modal, Astrid Brekken og Gøril Strømholm.

Jubileumsnummeret strutter av vitalitet, blant annet med et nytt intervju med Liv Ullmann, denne gang laget av IdaLou Larsen. Her ser Ullmann kvinnesaken i et femårs perspektiv, og sier:

Det beste ved den (feminismen/kvinnefrigjøringen) er at vi kvinner har fått ømhet for hverandre og gjenkjenner hverandre som medsøstre. Kvinnesaken har satt mange dype spor etter seg. Det er mange floskler det ikke går an å si lenger. Og mange ting er blitt selvfølgelig som ikke var det før.

Forfattere

Hans Fredrik Dahl

(f. 1939) er pressemann, historiker og professor emeritus ved Universitetet i Oslo. Han har tidligere vært kultur-redaktør i Dagbladet. Som historiker har han forsket på mediehistorie, ideologiene i det 20. århundre og på annen verdenskrig. Han mottok Fritt Ords honnør i 2000.

Stian A.E. Eisenträger

(f. 1984) arbeider som utenriksjournalist i Verdens Gang (VG). Han har en stor forkjærlighet for historiske emner, og har blant annet bidratt til avisens dekning av 200-årsjubileet for Grunnloven og 70-årsjubileet for avslutningen av andre verdenskrig. Eisenträger har en mastergrad i internasjonale relasjoner fra Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB) og en bachelor i journalistikk fra Universitetet i Stavanger.

Håkon Harket

er idéhistoriker og forlegger. Han har arbeidet en årrekke som kritiker og journalist i Morgenbladets og Aftenpostens kulturredaksjon før han var med på å starte Forlaget Press. Han har tidligere bl.a. skrevet *Kunsten å stå stille* (1996), *Jødestaten – historien om en moderne idé* (2001) og er medforfatter av *Jødehat – antisemittismens historie fra antikken til i dag* (2005). I boken *Paragrafen – Eidsvoll 1814* (2014) følger han sporene fra Eidsvoll-fedrenes protokoller og etterlatte håndskrifter tilbake gjennom Napoleonstidens Europa, til salongene og feidene i København og Berlin hvor kampen om jødernes borgerrett var et av tidens store spørsmål.

Erika Jahr

har arbeidet som journalist, korrespondent og redaktør i NRK i mange år, før det i Ny Tid og Østlendingen. Hun har arbeidet ved Institutt for Journalistikk som fagmedarbeider og forsker, vært redaktør for flere bøker og har hovedfag i journalistikk fra Institutt for medier og kommuniasjon, UiO.

Ruth Hemstad

(f. 1966), ph.d, historiker og forskningsbibliotekar ved Nasjonalbiblioteket. Har tidligere jobbet som journalist i Romerikes Blad, Bergens Tidende og Dagbladet. Har utgitt flere bøker og en rekke artikler om nordisk og nord-europeisk historie på 1800-tallet, knyttet til flere store prosjekter – Nasjonal identitet-prosjektet, Prosjekt 1905 og de siste årene 1814-prosjekter, ved Universitetet i Oslo. Jobber nå med et prosjekt om Offentlighet og ytringsfrihet i Norden 1815–1900.

Marthe Hommerstad

ph.d. i historie, historiker ved Stortingsarkivet. Har vært tilknyttet flere forskningsprosjekter i sammenheng med Grunnlovsjubileet 2014, blant annet «1814-grunnloven – historisk virkning og sosial forankring» ved IAKH, UiO, og «Nye perspektiver på Grunnloven» ved Juridisk fakultet, UiO. Har blant annet utgitt *Politiske bønder – bondestrategene og kampen for demokratiet* (2014), og flere artikler om demokratisering, politisk kultur og stortingspolitikk i årene etter 1814. Arbeider nå med en biografi om Christian Magnus Falsen.

Olav Kobbeltveit

er journalist og forfatter. Kobbeltveit har arbeidet i Bergens Tidende, der han blant annet har vært første politiske redaktør, og kommentator. Han har skrevet flere bøker, deriblant en uautorisert biografi om Lars Sponheim.

Rune Ottosen

(f. 1950) er statsviter, professor ved Institutt for journalistikk og mediefag ved Høgskolen i Oslo og Akershus, og inntil 2014, leder av Norsk Pressehistorisk Forening. Han er blant annet forfatter av *Fra fjærpenn til Internett* og flere studier av journalistikk i internasjonale konflikter. Ottosen var redaktør for bind 2 av verket *Norsk presses historie* (2010).

Mona Ringvej

er redaktør, forfatter og historiker, dr.art. med en avhandling om demokratiet i antikkens Athen, men har i de senere år forsket på 1700- og 1800-tallets politiske historie og mediehistorie. Hun har utgitt tre bøker: *Makten og ordene. Demokrati og ytringsfrihet*

fra Athen til Eidsvoll (2011), *Marcus Thrane. Forbrytelse og straff* (2014), og vært medforfatter på boken *En pokkers Skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*, med Ellen Krefting og Aina Nøding (2014).

Odd Arvid Storsveen

(f. 1952), dr. art. og professor i historie ved Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH), Universitetet i Oslo. Han disputerte i 2004 med avhandlingen *En bedre vår. Henrik Wergeland og norsk nasjonalitet*, og har siden skrevet *Mig Selv. En biografi om Henrik Wergeland* (2008). Ellers har han publisert en rekke artikler om patriotisme, nasjonalisme, trykkefrihet og borgerlige rettigheter, og han var medforfatter i første bind av *Norsk presses historie* (2010). 2011–2014 ledet han forskningsprosjektet «1814-grunnloven – historisk virkning og sosial forankring».

Gøril Strømholm

er medgründer av feministbladet Sirene 1972–76. Hun er utdannet journalist fra Norge og Frankrike, Arbeiderbladets pariskorrespondent 1965–67 og produsent og programleder i en rekke kulturprogrammer i NRK 1968–2005. Hun har skrevet bøkene *Hjelp, jeg har fått barn!* (Cappelen 1976) og *Jentungen og krigen* (Kolofofon 2010), og er oversetter av kommentarer til utenlandske filmer og TV-programmer for Kortfilmfestivalen i Grimstad og NRK. Hun har i lengre tid jobbet med bok om de første årene av Sirenes historie.

Strømholm var medlem av styret for Norsk Kvinnesaksforening 2008–2012, som kan besøkes på kvinnesak.no.

Nils E. Øy

er redaktør og journalist. Han var journalist og reportasjesjef i Fredrikstad Blad fra 1964 til 1977, og deretter nestleder ved Institutt for Journalistikk i Fredrikstad til 1984. Øy var redaktør i Gudbrandsdølen Lillehammer Tilskuer fra 1984 til 1988, så ble han instituttleder ved Institutt for Journalistikk. Dette var han frem til 1996 da han tok over som generalsekretær i Norsk Redaktørforening, til 2013. Fra 2014 har han vært leder for Norsk Pressehistorisk Forening. Øy er høyskolelektor II i journalistikk ved Høgskulen i Volda. Han har utgitt en rekke bøker, og ble i 2013 tildelt Fritt Ords honnør.

Pressehistoriske skrifter

Nr. 1/2004

Arnhold Skre: «I dag må ingen sitte hjemme».
Presse og partiloyalitet 1957–1973.

Nr. 2/2004

Øystein Sande m. fl.: Agitasjon og opplysning

Nr. 3/2004

Else-Beth Roaldsø: Å skrive i motvind.
Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad.
Hallvard Tjelmeland: Aviser som historisk kilde

Nr. 4/2005

Norhild Joleik: Albert Joleik – bladstyrer i brytningstid

Nr. 5/2005

Div. Forfattere: 1905 – Nu gjælder det at holde kjøft

Nr. 6/2006

Anne Hege Simonsen: De der ute – vi her hjemme.
Utenlandsdekningen i tre norske aviser 1880–1940
Jo Bech-Karlsen På sporet av en glemt stil. Litterær
journalistikk på 1950- og 60-tallet

Nr. 7/2006

Tor Are Johansen: «Trangen til læsning stiger, selv
oppe i Ultima Thule». Aviser, ekspansjon og tekno-
logisk endring ca 1763–1880

Nr. 8/2007

Guri Hjeltne (red): «Har de ikke journalister i Aften-
bladet lenger når de sender et kvinnfolk?» Kjønnss-
perspektiv på pressehistorien

Nr. 9/2007

Tor Are Johansen: Hett bly og raske presser.
Teknologisk endring i norsk avisproduksjon

Nr. 10/2008

Sidsel Meyer: Så brøt stormen løs. Debatten om
beredskapslovene høsten 1950. Bernt Ove Flekke:
Eit historisk blikk på «Hele Norges sportsavis»

Nr. 11/2009

Henrik G. Bastiansen: Lojaliteten som brast. Partipres-
sen i Norge fra senit til fall. 1945–2000

Nr. 12/2009

Sigurd Høst: Mye mer enn Akersgata. Norsk presse-
struktur 1945–2009. Navneendring til Pressehistorisk
tidsskrift f.o.m. 11.6.2010

Nr. 13/2010

Div. forfattere: Nordisk presse under andre
verdskrigen

Nr. 14/2010

Ivar Andenæs: Halden Arbeiderblad – den siste partiavis
Arnhold Skre: «En kostbar og farlig tid». Vest-
vendingen i norsk presse 1947–1949

Nr. 15/2011

Leiar: 22/7 – eit pressehistorisk vendepunkt?
Birgitte Kjos Fonn: Da venstresiden ville
lage DU-journalistikk
Henrik G. Bastiansen: Portrett av TV-kritikeren
Sverre Evensen

Nr. 16/2011

Tor Are Johansen: Orkla Media 1983–2006.
Et medieselskap i konserndannelsen og eier
– konsentrasjonens epoke

Nr. 17/2012

Maria Utheim: Engebret-bevegelsen
Peter Larsen: Bergens Tidendes første redaktør

Nr. 18/2012

Rune Ottosen: Presse mannen Johan Falkberget
Jo Bech-Karlsen: Referatets død og intervjuets seier

Nr 19/2012

Tor Are Johansen: Et produksjonssystem i støpeskjeen. Teknologiutvikling i norske aviser 1940–2010

Nr 20/2012

Elisabeth Eide og Else-Beth Roalsø: Kriminelle, kulturelle, kapable kvinner
Birgitte Kjos Fonn: Ukebladene i 1913
Ragnhild Mølster: «Redaktrices». Kvinnelige redaktører frem til 1913
Gerd von der Lippe: Nanna With – et tilbakeblikk på sportsjournalistikk

Nr 21/2013

Hans Fredrik Dahl: Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling
Henrik G. Bastiansen: Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall
Birgit Røe Mathisen: Fra partipresse til lokalisme, lokal journalistikk

Nr 22/2013

Rune Ottosen: Pressen og ytringsfrihetens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig
Anne Hege Simonsen: Den første verdenskrig i to norske aviser
Hans Christian Erlandsen: Rowland Kenney, britisk påvirkningsagent
Nils E. Øy: Jubileumsutstillingen 1914

Tidligere utgaver av Pressehistoriske skrifter/Pressehistorisk tidsskrift koster mellom 75 og 150 kroner og kan bestilles hos Norsk Pressehistorisk Forening ved Ragnhild Holmen. Send nummeret på utgaven og antall sammen med bestillers navn og adresse til rh@mediebedriftene.no.

Tidsskriftets arkiv finnes på www.presetidsskrift.no.

Dette nummeret av Pressehistorisk tidsskrift handler om pressens rolle etter 1814. Ruth Hemstad, Stian Eisenträger og Nils E. Øy analyserer propagandakrigen om Norge slik den utspilte seg på den nordiske og internasjonale arenaen. Odd Arvid Storsveen skriver om pressen som politisk aktør i årene etter 1814, mens Marthe Hammerstad og Mona Ringvej ser på kampen om dagsordenen i to aviser. Rune Ottosen trekker fram den ukjente redaktøren Matthias Conrad Petersens bruk av pressen i kampen for utvidet ytringsfrihet. Håkon Harket forklarer hvorfor Grunnloven førte til utestengelsen av jødene, og Nils E. Øy diskuterer hvorvidt §100 er restituert etter 200 år. Hans Fredrik Dahl problematiserer pressens samfunnsoppdrag etter 1814, og Olav Kobbeltveit har sett på hvordan norske aviser markerte hundreårsjubileet for Grunnloven i 1914. Presseminnet er ved Gøril Strømholm, en av pionerene i tidsskriftet Sirene. Det er vel 40 år siden det kom ut første gang.

ISSN 2387-3655

Norsk Pressehistorisk Forening

www.presetidsskrift.no